

Вісник

НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ
ПРОКУРАТУРИ УКРАЇНИ

2(44)'2016

ISSN 2311-6676

Видається 4 рази на рік

Заснований

18 листопада 2005 року

Засновник

Національна академія прокуратури України

Головний редактор

Присяжнюк І.

Свідectво про державну реєстрацію

Серія KB № 13906-2879 ПР

Журнал включено до Переліку наукових фахових видань України

(наказ Міністерства освіти і науки України

від 4 липня 2014 року № 793)

Передплатний індекс

95295

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Інтернет

Вченою радою Національної академії прокуратури України

(протокол № 3 від 26 квітня 2016 року)

Рецензування статей здійснено членами редакційної колегії журналу

Адреса редакції:

вул. Мельникова, 81-б, м. Київ, 04050

Тел.: (044) 206-00-51; 206-15-61

www.visnyknapu.gp.gov.ua

e-mail: visnyk.napu@ukr.net

© Національна академія прокуратури України, 2016

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР

Присяжнюк Іван Іванович ректор Національної академії прокуратури України, кандидат юридичних наук

ЗАСТУПНИКИ ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА

Толочко Олександр Миколайович перший проректор Національної академії прокуратури України,

кандидат юридичних наук, професор

Попов Георгій Володимирович проректор Національної академії прокуратури України,

кандидат юридичних наук

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ СЕКРЕТАР

Барандич Світлана Павлівна начальник редакційно-видавничого відділу

Національної академії прокуратури України

ЧЛЕНИ РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ

Власова Ганна Петрівна доктор юридичних наук, професор (ПВНЗ «Європейський університет»)

Ганова Ганна Олександрівна кандидат юридичних наук (Національна академія прокуратури України)

Гладун Олександр Зіновійович кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник

(Національна академія прокуратури України)

Говда Роман Михайлович заступник Генерального прокурора України

Головкін Олександр Васильович доктор юридичних наук, професор (Національна академія прокуратури України)

Горбань Олександр Павлович начальник Департаменту кадрової роботи та державної служби

(Генеральна прокуратура України)

Дьомін Юрій Михайлович доктор юридичних наук, професор (Національна академія прокуратури України)

Єні Олена Василівна кандидат юридичних наук (Національна академія прокуратури України)

Загиней Зоя Аполлінаріївна кандидат юридичних наук, доцент (Національна академія прокуратури України)

Кваша Оксана Олександрівна доктор юридичних наук, професор (Київський університет права НАН України)

Козьяков Ігор Миколайович доктор юридичних наук, професор (Національна академія прокуратури України)

Колб Олександр Григорович доктор юридичних наук, професор (Національна академія внутрішніх справ)

Копиленко Олександр Любимович доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАН України, дійсний член

(академік) НАПрН України (Інститут законодавства Верховної Ради України)

Курапов Микола Володимирович заступник начальника Департаменту підтримання державного

обвинувачення та представництва інтересів громадянина або

держави в судах – начальник управління підтримання державного

обвинувачення в суді (Генеральна прокуратура України)

Литвак Олег Михайлович доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України

Лісова Неля Валеріївна кандидат юридичних наук, доцент (Національна академія прокуратури України)

Мала Ольга Романівна кандидат юридичних наук (Національна академія прокуратури України)

Маляренко Василь Тимофійович доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН

України (Національна академія прокуратури України)

Орлеан Андрій Михайлович доктор юридичних наук, доцент (Національна академія прокуратури України)

Прокеїнова Маргіта доктор юридичних наук, доцент кримінального права

(Університет Коменського в Братиславі (Словацька Республіка))

Сапін Олександр Валерійович кандидат юридичних наук (Національна академія прокуратури України)

Севрук Оксана Романівна кандидат юридичних наук (Національна академія прокуратури України)

Середа Григорій Порфирівич доктор юридичних наук, професор

Скобіоале Діана доктор юридичних наук (Національний інститут юстиції Республіки Молдова)

Стеценко Семен Григорович доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України (Інститут

кримінально-виконавчої служби Державної пенітенціарної служби України)

Туркот Микола Семенович кандидат юридичних наук, доцент (Національна академія прокуратури України)

Турлова Юлія Анатоліївна кандидат юридичних наук (Національна академія прокуратури України)

Холодницький Назар Іванович заступник Генерального прокурора України – керівник

Спеціалізованої антикорупційної прокуратури, кандидат юридичних наук

Штанько Артем Олександрович кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник

(Національна академія прокуратури України)

Якимчук Микола Костянтинович доктор юридичних наук, професор (Прокуратура Чернівецької області)

Якимчук Наталія Яківна доктор юридичних наук, професор

(Київський національний університет імені Тараса Шевченка)

Ярмиш Олександр Назарович доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України

(Інститут законодавства Верховної Ради України).

ЗМІСТ

АКТУАЛЬНО	5
Іван ПРИСЯЖНЮК	
Проблеми визначення завдань кримінального провадження	5
Олександр ТОЛОЧКО	
Гуманізація сучасної моделі кримінального процесу України	11
ПИТАННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ДІЯЛЬНОСТІ ПРОКУРАТУРИ.....	18
Інна БЕВЗЮК	
Етапи формування управлінської команди в місцевій прокуратурі (психологічні аспекти)	18
Ольга БОГАТИРЬОВА	
Особливості прокурорського нагляду за додержанням законів при наданні психіатричної допомоги.....	24
Оксана СЕВРУК	
Інтерес як предмет прокурорського представництва за новим Законом України «Про прокуратуру»	30
ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ ПРОКУРОРІВ.....	37
Ігор КОЗЬЯКОВ	
Принципи постійної професійної підготовки прокурорів.....	37
НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА ТА ОБОРОНА УКРАЇНИ	44
Микола ТУРКОТ	
Військова складова національної безпеки України.....	44
ПИТАННЯ ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЇ.....	51
Юрій ДЬОМІН	
Шляхи підвищення ефективності боротьби з корупцією.....	51
Валентина СЕНИК, Зоя ЗАГИНЕЙ	
Інша оплачувана діяльність як складова обмеження щодо сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності	58
КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО.....	65
Віталій КУЗНЕЦОВ, Лариса КУЗНЕЦОВА	
Проблеми визначення малозначності діяння у правозастосуванні.....	65

ЗМІСТ

КРИМІНАЛЬНЕ ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО..... 71

Кристина АРУШАНЯН

Прокурор у кримінальному провадженні з перегляду ухвал,
постановлених на стадії виконання судових рішень 71

Василь КОЗІЙ

Преюдиціальність судових рішень при застосуванні
виділення кримінальних проваджень у законодавстві України 78

Вікторія МОЗГОВА

Законодавче вирішення проблеми допиту в суді неповнолітніх,
які постраждали від сексуального насильства 84

Олександр САПІН

Процесуальна діяльність прокурора
під час відкриття матеріалів іншій стороні..... 89

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД..... 94

Антон СТОЛІТНІЙ

Особливості використання інформаційних технологій
при здійсненні кримінального переслідування
в англо-американській правовій системі..... 94

Юлія ТУРЛОВА, Віта ОДУДЕНКО

Організація роботи органів прокуратури
у сфері ювенальної юстиції: досвід окремих зарубіжних країн 102

Трибуна Молодого Вченого 109

Олексій ЄРМАК

Кримінально-правова характеристика спеціальної конфіскації 109

Ігор ПИЛИПЕНКО

Відповідність криміналізації самоправства
загальним принципам її здійснення 115

Антон ЧЕРНІЄНКО

Відстрочка виконання вироку військовослужбовцеві
або військовозобов'язаному на період проведення антитерористичної операції..... 122

Іван ПРИСЯЖНЮК

ректор Національної академії прокуратури України,
кандидат юридичних наук

УДК 343.13

ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ЗАВДАНЬ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

В Основному Законі України визначено, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Фактично наведене формулювання – це базис для будь-яких правовідносин, що існують у державі. Водночас становище людини в сфері кримінального процесу є одним із найбільш вразливих порівняно з іншими галузями суспільного життя. При цьому основу сучасних кримінальних процесуальних відносин становлять визначені у Кримінальному процесуальному кодексі України (КПК України) завдання кримінального провадження (ст. 2). Разом із тим саме правильне визначення та логічно-узгоджене формулювання завдань кримінального провадження повинні бути системними і фундаментальними, а також передбачати можливість їх реального й ефективного виконання. У цьому зв'язку більш ніж трирічний досвід застосування положень КПК України, а також надбання юридичної науки України є підставами для дискусії стосовно реальності та дієвості положень ст. 2 КПК України, що і зумовило актуальність цього дослідження.

Проблематика визначення та удосконалення завдань кримінального провадження упродовж останніх трьох століть була предметом наукових розробок вчених-процесуалістів. У своїх працях окреслене питання порушували, зокрема: Я.І. Баршев, Ю.М. Грошевий, Ю.О. Гурджі, М.В. Духовський, П.С. Елькінд, О.В. Капліна, В.А. Ліновський, Л.М. Лобойко, В.Т. Маляренко, М.М. Михеєнко, В.Т. Нор, С.О. Патюк, М.А. Погорецький, М.М. Полянський, В.О. Попелюшко, М.М. Розіна, М.С. Строгович, Л.Д. Удалова, І.Я. Фойницький, М.О. Чельцов-Бебутов, В.П. Шибіко, Г.В. Юркова. Однак у результаті правозастосування положень КПК України поставало багато питань щодо можливості вдосконалення завдань кримінального провадження і забезпечення їх реальності та дієвості.

З огляду на викладене метою цієї статті є теоретико-прикладне дослідження проблем визначення й удосконалення завдань кримінального провадження.

Перший кодифікований кримінально-процесуальний закон на теренах сучасної України був частиною «Своду Законів Російської Імперії», мав назву «Законы о судопроизводствѣ по дѣламъ о преступленіяхъ и проступкахъ» (книга друга XV тому «Законы уголовные») [1] і не містив окремої норми, у якій було б визначено завдання

кримінального провадження. Звід не вніс суттєвих коректив у тогочасний кримінальний процес, однак якісно допоміг узагальнити законодавство в сфері кримінальної юстиції та практично став основою для подальшого реформування кримінального процесу, що фактично було нагальною вимогою того часу. Саме в часи Зводу П.І. Дегай визначав: яким би не було різноманітне судочинство за місцевістю та політичними обставинами кожного народу, воно завжди буде мати двояку ціль – покарання за злочин, що відповідає початкам усунення та виправлення, і відшкодування за нанесену шкоду, що відповідає началу розплати [2, 1].

Початок судової реформи ознаменував Маніфест імператора, в якому було визначено основне завдання кримінального судочинства у досить лаконічній формі: «... правда и милость да царствуют въ судах...» [3, 131–132].

Статут Кримінального Судочинства 1864 року (СКС) [4, 215–306] не містив окремої норми, яка визначала б завдання кримінального провадження, однак його прогресивні положення стали основою для наукового розвитку вчення про цілі й завдання кримінального процесу. Так, на думку Д.Г. Тальберга, поновлення і захист правового порядку становить початкове найголовніше завдання держави, а тому відправлення правосуддя має глибоко публічний характер [5, 3]. При цьому вчений так розглядав поняття завдань кримінального суду: 1) дослідити («учинить розыск, розыскать») факт, що відбувся, або з'ясувати всі обставини, які супроводжували вчинення злочину; 2) визначити відповідність даного конкретного випадку визначеній нормі (встановити відповідальність особи перед законом) [5, 6]. Загалом, як вважає дослідник, в основу судової діяльності в сфері кримінального правосуддя покладено прагнення до матеріальної правди або істини настільки, наскільки взагалі людина може це досягти, але така істина внаслідок обмеженості пізнавальних здібностей та сил людини може бути тільки відносною [5, 6]. При цьому С.В. Познишев вказував, що кримінальне правосуддя має бути організоване так, щоб «наказаніє поражаєло лишь тѣхъ и лишь въ такой степени, на кого и какъ оно

должно падать согласно величіямъ уголовного закона». Для досягнення зазначеної цілі кримінальний суд має прагнути в кожній справі розкрити об'єктивну, матеріальну істину, тобто з'ясувати аспекти об'єктивного та суб'єктивного характеру, що могли мати значення для кримінальної відповідальності [6, 29]. М.М. Розін зазначав, що кримінальний суд прагне до вирішення правового спору, до ствердження чи заперечення правового зазіхання [7, 17]. На думку П.І. Люблінського, процес у своєму русі визначався відомою ціллю. Ця ціль розумілась по-різному: як «разрѣшеніе правового спора», як «осуществленіе правомочія, вытекающаго изъ совершенія преступленія», як «выполненіе наказанія». Вчений зазначав, що ці визначення не зовсім правильні, адже кінцевою метою процесу є не вирішення правового спору та не здійснення карального права держави, а постановлення правосудного вироку [8, 36]. Варто додати, що питанню завдань кримінального провадження було присвячено навіть окрему працю М.М. Полянського «Цель уголовного процесса» [9]. На початку цієї роботи вчений наголосив, що «... в той час як питання про цілі покарання завжди стояли в центрі проблем, котрими цікавилася наука кримінального права, питання про цілі кримінального процесу займало скромне місце у процесуальній літературі. Це відбувалося тому, що погляд, згідно з яким кримінальний процес розглядався як форма та засіб для здійснення каральної влади держави достатньо довго не викликав суперечностей» [9, 3]. Як бачимо, становлення кримінально-процесуальної думки щодо розуміння завдань кримінального провадження відбулося ще у середині XIX століття та знайшло відображення у роботах дослідників на початку XX століття.

Із встановленням радянської влади на теренах України СКС, усі судові та правоохоронні органи було скасовано, поступово відбувалося введення нового радянського законодавства, але ні Кримінально-процесуальний кодекс УСРР 1922 року [10], ні Кримінально-процесуальний кодекс УСРР 1927 року [11] не містили визначення завдань кримінального провадження. Ситуація змінилася із набранням чинності Кри-

мінально-процесуальним кодексом УРСР 1960 року (КПК України 1960 року) [12], у ст. 2 якого було викладено ідеологічні тези про призначення кримінального судочинства, зокрема щодо «укріплення зміцненню соціалістичної законності і правопорядку» та «поважання правил соціалістичного співжиття». Більше того, кримінальне судочинство мало сприяти «викорененню злочинів», що, звісно, було і є нереальним. Саме тому вже наприкінці 1992 року [13] зазначену норму було викладено в новій редакції, у якій вона і залишалася до втрати чинності КПК 1960 року: «Завданнями кримінального судочинства є охорона прав та законних інтересів фізичних і юридичних осіб, які беруть в ньому участь, а також швидке і повне розкриття злочинів, викриття винних та забезпечення правильного застосування Закону з тим, щоб кожний, хто вчинив злочин, був притягнутий до відповідальності і жоден невинний не був покараний».

Законодавче закріплення у КПК України 1960 року завдань кримінального судочинства постійно було предметом дискусій вітчизняних дослідників і неодноразово піддавалося обґрунтованій критиці. У контексті викладеного варто виокремити роботи В.Т. Маляренка [14; 15; 16, 28–37; 17, 25–32], що мали та мають важливе значення для розвитку розуміння завдань кримінального провадження. Також проблематику завдань кримінального судочинства було порушено у багатьох наукових дослідженнях на здобуття наукових ступенів кандидата та доктора юридичних наук.

Необхідно визнати, що сучасна регламентація завдань кримінального провадження ґрунтується на прагненні України стати повноправним членом європейської спільноти та впровадити цінності, викладені у Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [18] та практиці Європейського суду з прав людини.

Так, відповідно до ст. 2 КПК України завданнями кримінального провадження є захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду

з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура.

Розглядаючи зазначену норму, доцільно зважати на думку В.Т. Маляренка про те, що «... як в усіх сферах людського життя, так і перед кримінальним судочинством, треба ставити реальні завдання, які можуть бути виконані» [16, 35]. Дійсно, адже декларативність законодавчих формулювань без вивірення їх у практичній діяльності не сприятиме ефективному кримінальному провадженню.

Згідно з текстом коментаря до КПК України [19, 7] зі змісту ст. 2 КПК України випливають наведені нижче основні завдання, а тому варто приділити увагу кожному з них.

Передусім необхідно зупинитися на такому завданні, як «захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень», яке вказує на те, що в основі сучасного кримінального процесу нарешті поставлено постраждалу сторону, тобто ті охоронювані законом об'єкти, на які було здійснено посягання. Такий підхід, як убачається, є правильним, оскільки саме з порушення норм матеріального права (закону України про кримінальну відповідальність) і починається кримінальне провадження. Більше того, за часів існування КПК України 1960 року вчені та практики постійно вказували на вразливий статус потерпілого у кримінальному процесі й обмеженість його прав, але, на жаль, із набранням чинності КПК України таку ситуацію було виправлено не повною мірою, про що свідчить практика.

Водночас зазначене формулювання потребує удосконалення, адже початок кримінального провадження є фактичним реагуванням держави в особі її органів на вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину, тобто темпоральні межі початку можливого «захисту» є дещо зміщеними. Це й не дивно, тому що

між початком кримінального провадження і вчиненням кримінального правопорушення завжди наявний певний проміжок часу. Таким чином, постає справедливе запитання: як саме може захистити кримінальне провадження особу, суспільство та державу з моменту свого початку від посягання, що відбулося в минулому. Звісно, слід зважати на існування інституту забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, але це тільки один із проявів такого захисту. Тому не варто конкретизувати завдання лише на «особі, суспільстві та державі». Вбачається, що більш вдало у цьому випадку використовувати формулювання, що охоплюватиме інститут прав та інтересів вказаних об'єктів захисту. Також необхідно додати, що дискусія щодо дилеми застосування слів «захист» або «охорона» з етимологічної точки зору є нескінченною, адже навіть в Основному Законі України вжито обидва ці терміни.

До того варто звернути увагу на формулювання «забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура». Перше, що звертає на себе увагу – це певною мірою дублювання засади законності, доступу до правосуддя та публічності або навпаки. Також заслуговує на увагу позиція В.Т. Маляренка, який, аналізуючи майже подібні положення КПК України 1960 року, вказав, що вимога закону щодо швидкого і повного розкриття злочину та забезпечення невідворотності кримінальної відповідальності має декларативний, а до певної міри – і лицемірний характер, оскільки ігноруються об'єктивні фактори. Очевидно, що ці положення були включені до КПК для того, щоб спонукати правоохоронні органи працювати більш ефективно [16, 33]. Звісно, у чинному КПК України не використано поняття «розкриття», але сутність діяльності та завдання, по-

ставлені перед правоохоронною системою, не змінилися. У контексті наведеного необхідно звернути увагу на статистику: у 2014 році в Єдиному реєстрі досудових розслідувань було зареєстровано 1 137 436 кримінальних правопорушень, а 2015 року – 1 093 314 [20]. Це, дійсно, вражаючі цифри. Тому на тлі тотального навантаження, покладеного на органи досудового розслідування та прокурорів, якісне й реальне виконання завдань кримінального провадження щодо повного та швидкого розслідування є надзвичайно складним. Також слід звернути увагу на те, що у формулюванні «... щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини» не враховано той факт, що може бути вчинено суспільно небезпечне діяння особою, яка не підлягає кримінальній відповідальності. Мається на увазі застосування інститутів звільнення від кримінальної відповідальності, застосування примусових заходів виховного та медичного характеру тощо. Окрім того, потрібно врахувати положення ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод щодо права на справедливий суд. Адже саме потреба людини й суспільства у справедливості як у відповіді на вчинене кримінальне правопорушення, так і стосовно обвинуваченого, має бути основою сучасного кримінального провадження.

Як бачимо, проблематика визначення оптимальних завдань кримінального провадження розроблялася, починаючи від середини XIX століття. У чинному КПК України найбільш вдало нормативно врегульовано це питання, однак не повною мірою враховано реалії сучасного кримінального процесу. Адже на сьогоднішніми, зокрема, залишаються питання визначення об'єкта захисту від кримінальних правопорушень, формулювання щодо повноти й швидкості розслідування, питання про інститут звільнення від кримінальної відповідальності та застосування примусових заходів виховного і медичного характеру. Вбачається, що основу завдань кримінального провадження варто шукати у балансі між категорією справедливості та належною правовою процедурою.

Список використаних джерел:

1. Сводъ законовъ Россійской имперіи. Томъ пятнадцатый. Законы о судопроизводствѣ по дѣламъ о преступленіяхъ и проступкахъ. – САНКТПЕТЕРБУРГЪ: Типографія Второго Отдѣленія Собственной Его Императорскаго Величества Канцеляріи, 1857. – 236 с.
2. *Дегай П.* Взглядъ на современное положеніе уголовного судопроизводства / П. Дегай. – САНКТ-ПЕТЕРБУРГЪ: Въ типографіи Министерства Государственныхъ Имуществъ, 1847. – 325 с.
3. Полное собраніе законовъ Россійской Имперіи. Собраніе второе. Томъ XXXI. Отдѣленіе первое. 1856. – САНКТПЕТЕРБУРГЪ: Въ Типографіи II Отдѣленія Собственной Е.И.В. Канцеляріи, 1857. – 1110 с.
4. Полное собраніе законовъ Россійской Имперіи. Собраніе второе. Томъ XXXIX. Отдѣленіе второе. 1864. – САНКТПЕТЕРБУРГЪ: Въ Типографіи II Отдѣленія Собственной Е.И.В. Канцеляріи, 1867. – 821 с.
5. *Тальбергъ Д.Г.* Русское уголовное судопроизводство. Пособіе къ лекціямъ. Томъ первый / Д.Г. Тальбергъ. – Кіевъ: Высочайше утвр. Товарищ. печ. дѣла и торг. И.Н. Кушнеревъ и Ко, 1889. – 318 с.
6. *Познышевъ С.В.* Элементарный учебникъ русскаго уголовного процесса / Познышевъ С.В. – Москва: Типо-лит. «Я. Данкинъ и Я. Хомутовъ», 1913. – 329 с.
7. *Розин Н.Н.* Уголовное судопроизводство: пособіе къ лекціямъ / Н.Н. Розин. – С.-Петербургъ: Изданіе Юридическаго книжнаго склада «ПРАВО», 1914. – 547 с.
8. *Люблинскій П.И.* Новая теорія уголовного процесса / П.И. Люблинскій. – Петроградъ: Сенатская Типографія, 1916. – 44 с.
9. *Полянский Н.* Цель уголовного процесса / Н. Полянский. – Ярославль, 1919. – 36 с.
10. Уголовно-процессуальный кодекс Украинской ССР 1922 г. // Собрание узаконений Украинской ССР. – 1922. – № 41. – Ст. 598.
11. Кримінально-процесуальний кодекс УСРР від 20 липня 1927 року. – Х.: Юридичне видавництво Наркомюсту УСРР, 1928. – 103 с.
12. Кримінально-процесуальний кодекс України від 28 грудня 1960 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1001-05/ed19601228>
13. Про внесення доповнень і змін до деяких законодавчих актів України: Закон України від 15 грудня 1992 року № 2857-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2857-12/ed19921215>
14. *Маляренко В.Т.* Про завдання кримінального судочинства / В.Т. Маляренко // Вісник Верховного Суду України. – 2000. – № 6. – С. 38–48.
15. *Маляренко В.Т.* Уголовное судопроизводство: задачи действительные и ложные / В.Т. Маляренко // Персонал. – 2001. – № 4. – С. 60–63.
16. *Маляренко В.Т.* Перебудова кримінального процесу України в контексті європейських стандартів: моногр. / В.Т. Маляренко. – К.: Юрінком Інтер, 2005. – 512 с.
17. *Маляренко В.Т.* Перебудова кримінального процесу України в контексті європейських стандартів: теорія, історія і практика: дис. ... доктора юрид. наук: 12.00.09 / Маляренко Василь Тимофійович. – Х., 2005. – 449 с.
18. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_004
19. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. / О.М. Бандурка, Є.М. Блажівський, Є.П. Бурдоль та ін.; за заг. ред. В.Я. Тація. – Х.: Право, 2012. – Т. 1. – 768 с.
20. Аналітична довідка про стан протидії злочинності, корупції та прокурорсько-слідчу роботу на території України за 2015 рік. – 64 с.

Іван ПРИСЯЖНЮК

ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ЗАВДАНЬ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Розглянуто проблеми визначення завдань кримінального провадження. На підставі аналізу чинного законодавства виокремлено основні підходи до сучасного розуміння завдань кримінального провадження. Надано пропозиції щодо вдосконалення їх нормативної регламентації.

Ключові слова: кримінальне провадження; завдання кримінального провадження; досудове розслідування; судовий розгляд; захист прав людини.

Иван ПРИСЯЖНЮК

ПРОБЛЕМЫ ОПРЕДЕЛЕНИЯ ЗАДАЧ УГОЛОВНОГО ПРОИЗВОДСТВА

Рассмотрены проблемы определения задач уголовного производства. На основании анализа действующего законодательства выделены основные подходы к современному пониманию задач уголовного производства. Внесены предложения по совершенствованию нормативной регламентации задач уголовного производства.

Ключевые слова: уголовное производство; задачи уголовного производства; досудебное расследование; судебное разбирательство; защита прав человека.

Ivan PRYSIAZHNIUK

PROBLEM ASPECTS OF SETTING THE TASKS OF CRIMINAL PROCEEDING

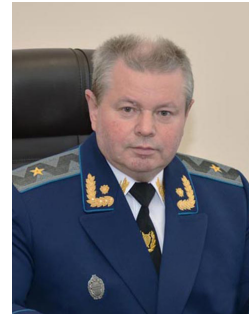
The article is focused on problem aspects of setting the tasks of criminal proceedings. On the basis of current legislation, the main approaches to the modern understanding of criminal proceeding tasks were elicited. Proposals for improvement of legal regulation of criminal proceeding tasks were suggested.

Keywords: criminal proceeding; criminal proceeding tasks; pre-trial investigation; trial; protection of human rights.

Олександр ТОЛОЧКО

перший проректор
Національної академії прокуратури України,
державний радник юстиції 3 класу,
кандидат юридичних наук, професор,
заслужений юрист України

УДК 343.12

ГУМАНІЗАЦІЯ СУЧАСНОЇ МОДЕЛІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ УКРАЇНИ

В сучасних соціальних умовах глобалізуються всі сфери суспільного життя. Правова політика економічно розвинутих країн світу стає дедалі більш транснаціональною, а право – більш уніфікованим. Тому вітчизняна правова система ефективно гуманізується та потребує нової наукової інтерпретації.

Термін «гуманізм» (*humanus*) у сучасних українських словниках тлумачиться як ставлення до людини, пройняте турботою про її благо, повагою до її гідності; людяність [1, 93].

Саме з таким сутнісним значенням сприймається гуманність в кримінальному процесі, зокрема як: 1) визнання прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження; 2) закріплення цих прав, свобод та інтересів на законодавчому рівні; 3) спрямування кримінальної процесуальної форми самої системи кримінального правосуддя на їх захист; 4) створення відповідної системи гарантій [2, 7].

На підставі зазначеного слід констатувати, що наповнення кримінального процесуального законодавства України гуманістичним змістом полягає в необхідності передбачення на нормативному рівні та запровадження в практику механізмів, які максимально сприяли б реалізації прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження.

Ефективність гуманізації кримінального процесу пов'язана з імплементацією

міжнародних правових стандартів у сфері прав людини, метою, підставами та процедурами обмежень прав людини, а також створенням загальних «наднаціональних» контрольних механізмів їх додержання [3].

Питання адаптації кримінального процесу до міжнародно-правових стандартів досліджувалися у працях Ю.П. Аленіна, С.А. Альперта, В.М. Волженкіної, А.Г. Волеводза, Ю.М. Грошевого, Ю.О. Гурджі, К.Б. Калиновського, О.В. Капліної, М.М. Ковтуна, О.М. Ларіна, В.З. Лукашевича, В.Т. Маляренка, М.М. Михеєнка, Т.Г. Морщакової, В.П. Нажимова, В.Т. Нора, Г.М. Омеляненка, І.Л. Петрухіна, М.А. Погорєцького, О.В. Смирнова, Л.Д. Удаловой, С.Д. Шестакової, О.Г. Шило, М.Є. Шумила та інших учених. Оновлення кримінального процесуального законодавства потребує подальшого наукового осмислення зазначеної проблематики.

Метою статті є визначення гуманізаційних ознак сучасної моделі кримінального процесу України та тенденцій зближення національних процесуальних систем європейських країн загального та континентального права.

Процес адаптації кримінального процесуального законодавства до міжнародно-правових стандартів і взаємопроникнення процесуальних інститутів розвинутих національних правових систем має об'єктивний характер і відбувається двома способами. По-перше, це запозичення окремих

процесуальних інститутів з іншої правової системи, а по-друге, системна зміна кримінального процесу.

У зазначеному контексті порівняння українського кримінального процесу з таким процесом у західних країнах вбачається особливо значущим. Кримінальний процес Англії та Уельсу, США, Німеччини, Франції й України – це конкретні процесуальні системи, що склалися в результаті тривалого історичного розвитку. На теоретичному рівні порівняння вони типізуються шляхом виділення спільних істотних ознак і класифікуються на підставі типових подібностей та відмінностей. До таких ознак у доктрині традиційно належать: наявність або відсутність кодифікації, переважання закону над прецедентом або прецеденту над законом, пріоритет матеріального чи процесуального права, використання розшукового або змагального методу, переважання публічно-правових або приватно-правових інтересів, поширеність ієрархічних або однорангових процесуальних відносин. За такими ознаками кримінальний процес Німеччини та Франції відносять до континентального (романо-германського) типу; кримінальний процес США, Англії і Уельсу – до англосаксонського (англо-американського) типу [4, 27].

У сучасних умовах основоположне значення типологічних ознак кримінального процесу змінилося. Практично не має фундаментального характеру така ознака, як відсутність або наявність кодифікації, оскільки в усіх без винятку країнах законодавство систематизоване: консолідоване – в країнах загального права і кодифіковане – в країнах континентального права. Визнання країнами злочинності як соціального явища змінило роль і пріоритет матеріального та процесуального права, оскільки покарання правопорушників та захист прав і свобод обвинуваченого вважаються однаково важливими. Інші ознаки зберігають своє значення, хоча не є фундаментальними, як раніше.

Визнання пріоритетності міжнародно-правових актів над національним законодавством країн та юрисдикції міжнародних судових установ призводить до конвергенції національних правових систем. З одного

боку, в країнах загального права поширюється прийняття законів, а з другого, в країнах континентального права здійснюється визнання прецеденту (точніше, квазіпрецеденту) джерелом права. Поступово змінюється професійне праворозуміння правозастосовників [5, 41–51].

Процес використання розшукового або змагального методів у досудовому провадженні також зазнав змін. У країнах континентального права сфера застосування розшукового методу поступово звужується, натомість поширюється змагальний метод. Використання змагального методу в судовому провадженні у цих країнах суттєво наблизилося до країн загального права. Однак з урахуванням особливого становища суду (слідчого судді) в кримінальному процесі й зважаючи на тенденцію до розширення змагального методу, цей розподіл залишається актуальним.

Подібний поділ відбувається за ознакою поширеності ієрархічних або однорангових процесуальних відносин: перші переважають у країнах континентального права, другі – у країнах загального права. Інакше кажучи, глибокі міжтипові відмінності зберігаються (на рівні методів функціонування), і тому злиття кримінального процесу в один тип, так само як і домінування одного типу процесу над іншим, у найближчій історичній перспективі навряд чи можна чекати.

Сучасний вітчизняний кримінальний процес належить до континентального типу. Разом із тим слід визнати наявність у ньому процесуальних інститутів, які за своєю правовою природою наближені до англо-американської системи судочинства. У зв'язку із цим ще при обговоренні проекту нового Кримінального процесуального кодексу України (КПК України) висловлювалися думки про те, що законопроект кардинально змінює саму модель (тип) вітчизняного кримінального судочинства із традиційної змішаної (континентальної) на повністю змагальну англо-американського зразка [6, 34–40].

Таке твердження зумовлене двома чинниками: 1) зовні змагальним характером багатьох новел законодавця, що сприймаються як відмова від встановлення істини, і складається враження про наближення

українського кримінального процесу до англосаксонського типу судочинства; 2) психологічною неготовністю більшості правозастосовників до суттєвих нововведень, особливо таких, як початок кримінального провадження, скасування інституту додаткового розслідування, процесуалізація оперативно-розшукових заходів у вигляді проведення негласних слідчих (розшукових) дій; запровадження інституту угод про примирення та визнання винуватості тощо.

В юридичній літературі така позиція зазнала справедливої критики [7, 82–88]. Дійсно, український кримінальний процес став більш змагальним по суті, оскільки він ґрунтується на ліберальних положеннях міжнародно-правових стандартів, практиці Європейського суду з прав людини та сучасній доктрині.

Конкретніші аргументи на користь цього наступні: 1) зменшилася роль суду у витребуванні доказів; 2) сторони отримали право визначати порядок дослідження доказів; 3) свідки за характером інформації, яку вони надають, відносяться або до сторони обвинувачення, або до сторони захисту; 4) слідчий суддя вирішує питання щодо обрання всіх запобіжних заходів; 5) суд не може досліджувати свідчення, отримані в ході досудового слідства, без згоди сторін; 6) інститут додаткового розслідування скасовано; 7) передбачено проведення попереднього слухання за участю сторін і можливість виключення доказів.

Більше того, «нова правова ідеологія» КПК України спрямована на його гуманізацію, зокрема обмеження дій державних органів та розширення прав підозрюваних (обвинувачених) і потерпілих, надання додаткових гарантій захисту їх законних інтересів. У цьому аспекті КПК України відрізняється від КПК ФРН і КПК Франції, які навіть на сьогодні не наділяють обвинувачених, їхніх захисників і потерпілих таким обсягом процесуальних прав і відповідних гарантій, як вітчизняне законодавство. Те саме можна зазначити про англійський та американський кримінальні процеси. Їх безсумнівно змагальна конструкція судового провадження в принципі не передбачає подібного розширення змагальних засад у досудовому провадженні.

Однак, на нашу думку, зміни, що відбулися, не вплинули на істотні типологічні риси вітчизняного кримінального процесу. Зрозуміло, що це ще не класична змагальність англо-американського зразка. Зокрема, слідчий і прокурор не перестали бути суб'єктами, відповідальними за всебічне, повне і неупереджене дослідження обставин кримінальної справи (ст. 9 КПК України). Прокурор продовжує здійснювати наглядову функцію у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням та підтриманням обвинувачення у суді. Суд не перетворився на пасивного арбітра, що розв'язує правовий спір між сторонами або без оцінки доказів затверджує угоду про визнання вини (при особливому порядку судового розгляду).

Внаслідок реформування українського кримінального процесу виявилися протиріччя між високими правовими стандартами запроваджених процесуальних новел і практикою їх реалізації. Здебільшого причиною цього є архаїчність правового мислення правозастосовників.

Оновлення вітчизняного кримінального процесу в Україні відбувається поступово, з орієнтуванням на європейську Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод та практику Європейського суду з прав людини. Напрями реформування в цілому збігаються з тими, за якими змінювався вітчизняний кримінальний процес: розширення прав підозрюваного (обвинуваченого) і потерпілого, посилення судового контролю у досудовому провадженні й процесуальній конфронтаційності сторін у судовому провадженні. Але рух у цих напрямках відбувається вкрай обережно. Практично не змінилося становище суду. Не відбулося й істотного розширення прав недержавних учасників процесу.

При цьому слід пам'ятати, що нововведення, якщо вони не підтримуються економічно, політично й організаційно, не будуть сприйняті практикою і можуть негативно впливати на ефективність протидії злочинності.

Ідеї змагальності та процедурної рівності сторін були втілені в життя і розвинулися як стійка система цінностей у країнах загального права. Як найбільш загальні цін-

ності вони цілком прийнятні й для країн континентального права, але виникли в іншому правовому середовищі, що передбачає принципово інші способи їх реалізації. Звідси виникає й необхідність пошуку такого шляху розвитку, коли фундаментальні права і свободи поважалися б, але кримінальний процес докорінно не змінювався. Тому в країнах континентальної системи права удосконалення процесуальної форми більшою мірою здійснюється за допомогою гуманізації процесуально-правової політики, ефективного процесуального контролю за додержанням прав людини, реальної відповідності правозастосовників високим професійним та етичним стандартам. Зрештою, якщо суспільство здатне гарантувати таку роботу своїх правоохоронних органів, за якої до обвинувачених ставляться гуманно, не допускається засудження невинних і забезпечується справедливе покарання винних або відновне правосуддя, то воно може дозволити собі існування такого типу кримінального процесу [8, 6].

Ось чому при здійсненні моніторингу застосування КПК України необхідно акцентувати увагу на формально-правових характеристиках реалізації положень законодавства та на причинах, через які вони не застосовуються, а також на перспективах їх запровадження.

Науково обгрунтовано, що сучасний вітчизняний кримінальний процес перебуває на стадії зближення з іншими типами процесуальних систем. Це, на наш погляд, переконливо демонструють основні напрями процесуальної політики сучасних держав: додержання та захист прав і свобод підозрюваного (обвинуваченого); соціальна підтримка підозрюваного (обвинуваченого); соціальна підтримка потерпілого; раціональність та ефективність кримінального провадження; примирення. Кожна із цих складових має певні ознаки, які відображають перспективу і певну практику реалізації кожного напрямку. У своїй сукупності ознаки вказують на наявність у кримінальному процесі всіх порівнюваних країн єдиної ціннісної основи, зумовленої спільністю соціальної та правової природи кримінального процесу [8, 84].

Оцінюючи реалізацію кримінально-процесуальних напрямів, не можна не

відзначити того, що всі вони по-різному втілюються в життя і виявляють себе на практиці у вигляді тенденцій. Вони системно взаємопроникають та впливають одна на одну. Однак при цьому вони в жодному разі не повинні протиставлятися або бути взаємозамінними. Так, захоплення лише ідеями відновного правосуддя загрожує небезпекою послаблення протидії злочинності, оскільки призводить до створення юстиції без процесу, здатної максимально враховувати інтереси потерпілих (жертв) і обвинувачених, але не спроможної тією ж мірою забезпечувати підтримання громадського порядку. Наведене означає не відмову від посилення захисту прав підозрюваного (обвинуваченого), а лише те, що реформування кримінального процесу має здійснюватися і в формально-правовому, і в соціально-політичному аспектах.

Не менш небезпечним є підхід, за якого з кримінальної процесуальної сфери виключаються всі заходи соціального впливу, крім кримінально-правового реагування. Все зводиться лише до однієї каральної моделі. Такий метод призводить до дегуманізації кримінального процесу, ігнорування особистих інтересів потерпілих і обвинувачених, підпорядкування кримінального процесу тільки меті покарання, а отже, до експансії класичної кримінальної репресії. Тому не випадково такою помітною є модернізація напряму кримінального переслідування. Це проявляється у визнанні неефективності суворого кримінального покарання; відмові в багатьох країнах світу від смертної кари за кримінальне правопорушення; розширенні альтернативних позбавленню волі заходів кримінально-правового впливу (штрафи, громадські роботи тощо); декриміналізації малозначних правопорушень; сприйнятті важливості дотримання прав і свобод обвинувачених, а також урахування інтересів потерпілих. У більшості європейських країн вибір зроблений на користь ліберального підходу, коли методи кримінального переслідування обвинувачених супроводжуються помірними обмеженнями їхніх прав.

Певною мірою виявилася неуспішною соціальна підтримка потерпілих, яка насправді не сприяла досягненню бажаного

результату – розвитку позитивних відносин між підозрюваним (обвинуваченим) і потерпілим.

Навіть з точки зору компенсування провини держави перед жертвою за її нездатність захистити від злочинів, у багатьох країнах цей напрям виявив цілу низку слабких місць, таких як:

- надання допомоги обмеженій категорії потерпілих (переважно від насильницьких злочинів);

- залежність становища потерпілих від офіційних рішень відповідних установ соціального захисту;

- недостатня інформованість потерпілих про наявність спеціальних інститутів та умови їх підтримки;

- використання як критерію соціальної підтримки потерпілих політичної доцільності [9, 57].

Інститут примирення, незважаючи на його відносну популярність та поширеність, також характеризується певними недоліками, пов'язаними з тим, що на практиці в деяких випадках потреби потерпілих відсуваються на другий план по відношенню до потреб обвинувачених. У правозастосовній практиці низки країн потерпілі іноді навіть зазнають тиску з метою забезпечення їх участі у посередництві на користь обвинуваченого. Крім того, неможливо достатньою мірою врахувати соціальне й моральне значення злочинів для всього суспільства.

Таким чином, можемо дійти наступних висновків:

- кримінальне судочинство всіх країн перебуває в процесі соціального, а не формально-правового зближення;

- злиття в один тип, так само, як і домінування однієї системи судочинства над іншою, на сьогодні неможливі через культурно-історичні причини (це означає втрату національної ідентичності);

- суттєві (міжтипові) відмінності зберігаються тільки на функціональному рівні;

- загальна філософія кримінального процесу (міжнародні визнані принципи, стан-

дарту правосуддя тощо) не здатна сприяти усуненню цих відмінностей. Вони з'явилися в результаті історичної еволюції кожної системи судочинства, мають природний характер, забезпечують цілісність системи, але не перешкоджають інтеграційним процесам на міжнародно-правовому рівні;

- ефективність протидії злочинності, рівень захисту прав і свобод людини не перебувають у прямій залежності від типових або видових відмінностей кримінального процесу. Обидві процесуальні системи зорієнтовані на дотримання і захист прав людини, потребують належної правової процедури (процесуальної справедливості) та вимагають виявлення винних у вчиненні злочину і їх покарання (матеріальної справедливості);

- поява спільних кримінально-процесуальних інститутів, можливо, незалежна від таких відмінностей і здатна впливати на зближення національних кримінально-процесуальних правових систем на рівні цілей і засад (принципів).

Правовим підґрунтям для зближення кримінально-процесуальних систем є Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод та практика Європейського суду з прав людини. Можна стверджувати, що кримінальний процес європейських держав об'єднує єдина правова філософія, заснована на таких загальнолюдських цінностях:

- право на гідне поводження (заборона катувань, нелюдського або такого, що принижує гідність людини, поводження);

- право на: свободу та особисту недоторканність (на особисту свободу, недоторканність людини, повагу до особистого життя, недоторканність житла, захист інформації особистого характеру);

- рівність усіх перед законом та заборона дискримінації;

- справедливість правосуддя (право на ефективні засоби правового захисту, реальний доступ до суду, презумпція невинуватості, право обвинуваченого на правову допомогу тощо).

Список використаних джерел:

1. Новий тлумачний словник української мови: у 3 т. / [уклад.: В. Яременко, О. Сліпушко]. – 2-ге вид., виправл. – К.: Аконті, 2007. – Т. 1: А–К. – 927 с.
2. *Пепеляев С.Г.* Європейський правовий гуманізм як чинник реформування кримінально-процесуального права України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.12 «Філософія права» / С.Г. Пепеляев. – К., 2005. – 17 с.
3. *Волеводз А.Г.* Правовое регулирование новых направлений международного сотрудничества в сфере уголовного процесса / А.Г. Волеводз. – М.: Юрлитинформ, 2002. – 528 с.
4. *Бахин С.В.* Сотрудничество государств по сближению национальных правовых систем (унификация и гармонизация права): автореф. дис. на соискание учен. степени д-ра юрид. наук: спец. 12.00.10 «Международное право; европейское право» / С.В. Бахин. – СПб., 2003. – 46 с.
5. *Семухина О.Б.* Типология уголовного процесса и деятельность суда в рамках обвинительного и состязательного типов уголовного процесса: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / О.Б. Семухина. – Томск, 2003. – 216 с.
6. *Півненко В.* Проект нового Кримінально-процесуального кодексу України: невдачі і прорахунки / В. Півненко // Вісник прокуратури. – 2010. – № 11. – С. 34–40.
7. *Лобойко Л.* Про «ворогів» українського кримінального процесу / Л. Лобойко // Вісник прокуратури. – 2011. – № 3. – С. 82–88.
8. *Марченко М.Н.* Курс сравнительного правоведения / М.Н. Марченко. – М.: ООО «Городец-издат», 2002. – 1068 с.

Олександр ТОЛОЧКО

ГУМАНІЗАЦІЯ СУЧАСНОЇ МОДЕЛІ
КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ УКРАЇНИ

У статті досліджено особливості гуманізації кримінального процесу України, що ґрунтується на єдиній правовій ідеології, основою якої є визнання пріоритетності загальнолюдських цінностей, гарантування реалізації процесуальних прав обвинуваченого та потерпілого, а також стандартизація процесуальних повноважень державних органів щодо обмеження прав учасників кримінального провадження.

Ключові слова: гуманізація; кримінальний процес; конвергенція процесуальних систем.

Александр ТОЛОЧКО

ГУМАНИЗАЦИЯ СОВРЕМЕННОЙ МОДЕЛИ
УГОЛОВНОГО ПРОЦЕССА УКРАИНЫ

В статье исследованы особенности гуманизации уголовного процесса Украины, основанной на единой правовой идеологии, согласно которой признается приоритетность общечеловеческих ценностей, гарантируется эффективная реализация процессуальных прав обвиняемого и потерпевшего, а также стандартизация процессуальных полномочий государственных органов по ограничению прав участников уголовного производства.

Ключевые слова: гуманизация; уголовный процесс; конвергенция процессуальных систем.

HUMANIZATION OF CURRENT CRIMINAL PROCEDURE MODEL IN UKRAINE

This article presents the study of the peculiarities of criminal procedure humanization in Ukraine. The author states that mentioned process is based on two main constituent parts. The first one is the common legal ideology that recognizes the priority of panhuman values and grants the effective realization of procedural rights of an accused and a victim. And the second one is standardization of procedural powers of state authorities concerning restraining the rights of the

Keywords: humanization; criminal procedure; convergence of criminal systems.

ПИТАННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ДІЯЛЬНОСТІ ПРОКУРАТУРИ

Інна БЕВЗЮК

викладач відділу підготовки прокурорів з організації роботи в органах прокуратури Національної академії прокуратури України, юрист 3 класу, кандидат психологічних наук bevzyuk@i.ua

УДК 658.012.61(075.8)

ЕТАПИ ФОРМУВАННЯ УПРАВЛІНСЬКОЇ КОМАНДИ В МІСЦЕВІЙ ПРОКУРАТУРІ (ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ)

У процесі реформування органів прокуратури України, наближення їх діяльності до європейських стандартів виникає потреба підвищення ефективності та результативності прокурорської діяльності. Це, у свою чергу, зумовлює необхідність формування висококваліфікованого кадрового складу та належної організації його роботи, побудованої на сучасних правових принципах і процедурах, із запозиченням найкращих європейських практик менеджменту в органах прокуратури.

У системі суб'єктів управління діяльністю прокуратури законодавством визначені самостійні посадові особи – керівники, які наділені адміністративними (управлінськими) повноваженнями, що є нормативним підґрунтям для формування управлінської команди в органах прокуратури, зокрема місцевих прокуратурах.

Теоретичні питання формування та розвитку команд розроблені в концепціях Дж. Адайра, М. Белбіна, Р. Кон, Р. Лайкерта, Ч. Маргерісона і Д. МакКена, Е. Портера, Б. Такмена, наукових працях Т.Ю. Базарова, Ю.М. Жукова, А.Л. Журавльова, Ю.В. Синягіна та інших учених. Вивчення наукової літератури дає підстави стверджувати, що психологічні проблеми командоутворення, використання групових форм і методів управління органами прокуратури,

організації функціональної діяльності прокурорів до сьогодні ґрунтовно не досліджувались.

Мета статті полягає в розкритті психологічних характеристик етапів формування управлінської команди в місцевій прокуратурі.

До управлінської команди органу прокуратури певного організаційного рівня належить група прокурорів керівного складу, котрі обіймають адміністративні посади, яка характеризується цілеспрямованою, узгодженою, самоорганізованою роботою щодо виконання спільно визначених завдань і функцій управління органом прокуратури певного рівня.

У зазначеній команді взаємодіють особистості з різним рівнем знань, умінь та навичок. Така взаємодія повинна бути побудована на принципах субординації та партнерства.

В особистісному сенсі психологія професійної адміністративної (організаційно-управлінської) діяльності прокурора визначається його умінням працювати з людьми та керувати ними.

Процес формування керівником місцевої прокуратури управлінської команди має ґрунтуватися на знанні певних психологічних механізмів і змістовних психологічних характеристик процесу формування керів-

ником свого найближчого оточення в організації.

Сутність цих процесів полягає в наступному. По-перше, управління в органах прокуратури – це особливий, здійснюваний на основі та на виконання законів вид державної професійної діяльності суб'єктів управління (керівників органів прокуратури та органів прокурорського самоврядування) із вироблення та реалізації науково обґрунтованих регулюючих, організуючих і практичних впливів на підпорядковані органи прокуратури та їхні підрозділи, що направлені на впорядкування, узгодження та удосконалення дій прокурорів, організацію ефективної взаємодії між структурними підрозділами органів прокуратури для досягнення поставленої перед ними мети – захисту прав і свобод людини, загальних інтересів суспільства та держави (ст. 1 Закону України «Про прокуратуру» [1]). По-друге, управлінська діяльність розглядається в системі цілей внутрішньоорганізаційних відносин, що задані (або нормативно визначені) зовні, а також власних завдань керівника, які реалізуються ним як на рівні явної, так і латентної структури організації в процесі її розвитку та діяльності. По-третє, управлінська команда є групою, що орієнтована насамперед на вирішення організаційно-управлінських завдань керівника та забезпечує посилення його впливу на організаційну структуру і персонал у цій структурі [2, 183–185].

При цьому процес формування управлінської команди може розглядатися не тільки з огляду на вимоги конкретної посади (професіографічний підхід), що безумовно важливо, а й з урахуванням конкретних особливостей реальної структури організації, власних цілей і завдань суб'єкта діяльності з її створення [3].

У спеціальній літературі також визначені сутнісні характеристики діяльності керівника щодо формування ним управлінської команди. Детермінантами цього процесу є: 1) психологічно-суб'єктивна ієрархізація нормативних (визначених для організації) і власних завдань керівника; 2) особливості організаційно-управлінської структури та психолого-акмеологічні характеристики особистості керівника – його

досвід, вік, рівень управлінської компетентності тощо [4, 28].

Зважаючи на це, можна виокремити стадії розвитку управлінської команди, які, у свою чергу, обумовлені етапами розвитку особистості у системі внутрішньоорганізаційних відносин. В основі цієї концепції – модель психологічної взаємодії.

Оскільки йдеться про кілька етапів, важливо встановити межу, що їх розділяє, тобто визначити фазу переходу від однієї стадії до іншої. Разом з тим зауважимо, що етапи побудови команди керівників місцевої прокуратури не можна розглядати як чітку шкалу змін.

Сучасна практична діяльність органів прокуратури дає підстави стверджувати про повторювану послідовність подій у діяльності особистостей, які об'єдналися в управлінську команду місцевої прокуратури. За соціально-психологічною сутністю формування такої команди завжди відбувається шляхом проходження фаз підготовки, становлення (адаптації) та самоактуалізації (усвідомлення) [5, 28–30].

Отже, з огляду на організаційну та психологічну науки можна констатувати про наявність таких етапів розвитку управлінської команди місцевої прокуратури, як: формування, потрясіння, нормалізація, виконання завдань.

Зважаючи на зазначене, вбачається за доцільне розглянути більш детально кожен із вказаних етапів.

Етап формування характеризується високим ступенем невизначеності щодо цілей, структури та лідерства. У цей час в управлінській команді відбувається процес «притирання», або добір і встановлення формалізованих відносин влади та підпорядкування. Також це етап виявлення індивідуальних професійних якостей прокурорів, які об'єднані у формальну робочу групу. На цьому етапі керівником органу прокуратури має здійснюватись діагностика й оцінка управлінської команди, що є результатом моніторингу таких основних командних ознак:

- реальні результати роботи команди;
- емоційні компоненти (задоволеність членів команди від результатів спільної роботи, відчуття правильного вибору напрямку роботи);

- зміни у команді (нові обов'язки, процеси, ступінь зв'язку);
- індивідуальні зміни (прогрес у набутті знань, умінь, навичок, установок або мотивацій) [6].

Діагностика та оцінка управлінської команди (кожного з її членів) є інструментом удосконалення управлінського процесу, спрямованого на поліпшення результатів діяльності місцевої прокуратури. Усе це є безперервним процесом збирання, обробки, аналізу даних, їхньої інтерпретації та визначення потенційних можливостей управлінської команди.

На стадії формування команди особи, котрі фактично вперше зібрані для колективної праці, опиняються в ситуації, коли їм необхідно насамперед зорієнтуватися у ситуації. Вони відчувають невпевненість, намагаючись при цьому посилити свою роль у вирішенні завдань, що стоять перед місцевою прокуратурою. Водночас потреба долучитися до спільної справи та не втратити особистісні якості призводить до того, що взаємні контакти здійснюються обережно, обачливо. Передусім загальна поведінка членів управлінської команди зорієнтована на дотримання вимог законодавства, організаційно-розпорядчих актів Генеральної прокуратури України, правил професійної етики та поведінки прокурорів, а також традицій, усталених у прокурорському середовищі. У вказаний період особа радше готова до виконання вказівок і доручень, ніж до прояву самостійності та ініціативи, при цьому вона прагне приховати свої почуття та емоції, бути більш раціональною. Прислухаючись і придивляючись до оточення, члени управлінської команди, проте, більше довіряють власним знанням і досвіду, ніж порадам поки що незнайомого «формального» керівника, який ще не встиг продемонструвати свої лідерські здібності.

На етапі формування відбувається вироблення членами команди загального бачення вирішення завдань, що є одним із основних факторів ефективної командної діяльності. У ст. 17 Закону України «Про прокуратуру» [1] визначено межі компетенції прокурорів на адміністративних посадах, а відповідними наказами Генерального прокурора України про призначення на

такі посади – персональний склад групи керівників місцевої прокуратури. Разом з тим на зазначеному етапі триває процес формування команди за напрямками управлінської та функціональної діяльності.

На міжособистісному рівні основна увага членів управлінської команди концентрується на розумінні того, що необхідно керуватися передусім інтересами колективу, тобто інтересами управління місцевою прокуратурою. Для досягнення вказаної мети члени колективу мають дотримуватися загальних, командних норм і правил. У подальшому відбувається розуміння кожним із них того, якими вміннями та навичками володіє кожен з учасників управлінської команди. На нашу думку, відповідно до вказаних норм має встановлюватися певна структура розподілу обов'язків між учасниками команди керівників місцевої прокуратури.

Залежно від обставин етап «притирання» може бути досить тривалим, тому деякі фактори, що впливають на ефективність командної роботи (ініціативність, заповзатливість, пошук і реалізація резервів), залишаються або можуть залишатися незатребуваними.

Для цієї стадії характерні, зокрема, такі негативні прояви:

- опір виконанню нечітко сформульованих завдань;
- недовіреність до визначених цілей;
- ігнорування нових підходів до досягнення вагомих результатів виконуваної управлінської роботи;
- дезорієнтація комунікативних потоків [7, 71].

Ставлення особи до своєї діяльності в управлінській команді, до інших її членів, загалом до справи зазнає певних змін. Інколи можуть визначатися нереальні цілі та завдання. Це пояснюється тим, що члени команди бояться втратити авторитет. Домовленість про результат на даному етапі постійно піддається обговоренню, що знижує ефективність командної взаємодії й гальмує робочий процес.

У психологічному сенсі поведінка членів команди характеризується змагальністю та протиставленням себе керівникові, нездоровою конкуренцією. Суттєвою детермінантою такої поведінки може бути порівняння

першим заступником і заступниками керівника місцевої прокуратури власних психологічних характеристик, рівня знань законодавства, загальних здібностей із рівнем знань їхнього керівника. За умовами конкурсу [8] ці дані публікувалися у рейтингових списках кандидатів на адміністративні посади, і в певних випадках рівень знань за сумою балів членів команди був вищий, ніж у керівника. Тому можливе виникнення фракцій усередині команди, інтриганство, поділ на «своїх» і «чужих». Цей етап закінчується тоді, коли члени команди починають відчувати себе частиною команди.

Етап потрясінь – це період протистоянь усередині групи керівників місцевої прокуратури. На зазначеному етапі учасники погоджуються з існуванням команди, але протистоять контролю начальника. Це пояснюється тим, що заступники керівників місцевих прокуратур переважно працювали миськрайпрокурорами дореформеного періоду, мають певний управлінський досвід і не звикли до «другорядних» ролей.

На вказаному етапі в команді можливий «ближній бій», утверджується особистісна ініціатива. Передусім зростає увага учасників команди до проблем власне колективної роботи з управління місцевою прокуратурою. Члени групи взаємодіють, ґрунтуючись на подібних перцепціях та позиціях.

Як правило, в цей період критикуються існуючі та відбувається пошук нових форм і правил управлінської роботи. Члени команди намагаються сформулювати норми та правила, за якими вони повинні працювати й розвиватися. На цьому етапі зростає зацікавленість у налагодженні дружніх відносин з колегами [7, 73]. Тому етап потрясінь – один із головних у формуванні життєздатної управлінської команди місцевої прокуратури. Йдеться про розуміння справжньої командної роботи в процесі колективного вироблення норм і правил спільної діяльності осіб, які посідають адміністративні посади в місцевій прокуратурі. Ці нормативи мають асоціюватися з більш ефективними управлінськими рішеннями, ніж у випадку, якби кожен із учасників діяв самостійно.

Третій етап розвитку управлінської команди місцевої прокуратури – це етап нор-

малізації, на якому налагоджуються тісні стосунки та виявляється здатність до співробітництва. На цьому етапі прокурори-керівники намагаються виробити єдину позицію щодо спірних питань, які стосуються управління територіальними підрозділами прокуратури та функціональними напрямками діяльності, зафіксувати статуси кожного члена команди та правила взаємодії. У цей період завершується процес утвердження внутрішньої «командної культури». Тому критика стає конструктивнішою, розвивається взаємодопомога, «командна солідарність» і почуття приналежності до команди, розробляються та застосовуються механізми неагресивного вирішення конфліктів. Усе це сприятиме позитивним особистим стосункам.

Після того, як вирішені міжособистісні проблеми, відбувається зростання рівня взаємної довіри членів управлінської команди, досягається згода щодо цілей роботи команди та завдань спільної управлінської діяльності. Саме на цій психологічній основі відбувається ідентифікація та узгодження із колективними інтересами особистісних цілей і завдань. Відтак, суперництво та конкуренція поступаються місцем кооперації, суперечки – консенсусу.

На етапі нормалізації в учасників команди формується усвідомлення того, що вони справді є командою, яке ґрунтується на відповідальності усіх учасників управлінської команди за результати спільної праці. Крім того, вони несуть солідарну відповідальність перед колективом місцевої прокуратури, що підтверджує їхню спільність та єдність. А оскільки така спільність формується на основі особистих переваг, то відчуття командної єдності є формою реалізації особистих мотивацій.

Майстерність керівника місцевої прокуратури у формуванні команди на цьому етапі полягає в поглибленні процесу згуртування колективу, коли устремління кожного учасника узгоджуються із загальними цілями та цінностями групи.

Етап нормалізації завершується в момент затвердження структури команди, коли усі члени команди поділяють загальний для всіх набір очікувань щодо відповідності ділової поведінки.

Наступним етапом становлення команди є етап виконання завдань. Для управлінських команд місцевої прокуратури він є останнім етапом їхнього розвитку. Управлінська команда вже спроможна ефективно виконувати поставлені завдання, а її члени налагодили стосунки та сформулювали очікування, виявили та сприйняли сильні та слабкі сторони один одного, з'ясували роль кожного члена команди. Після цього увага зосереджується на вивченні та вирішенні проблем, що стосуються команди. На цій стадії члени команди чітко розуміють особистісні та групові процеси. Одним із головних мотивуючих факторів при цьому є досягнення значних результатів діяльності команди.

Утім, на вказаному етапі команда переживає кілька перехідних фаз, які описані в спеціальній науковій літературі [7, 75–76]:

1) перехід до активного розвитку взаємодії із зовнішнім оточенням, зокрема у взаємовідносинах з органами державної влади, іншими державними органами, органами місцевого самоврядування, особами, підприємствами, установами та організаціями;

2) перехід до розуміння та ідентифікації своїх особистих поглядів і дій (особливо це стосується так званих зовнішніх кандидатів) та цілей і дій усієї системи органів прокуратури;

3) перехід до розуміння результативності та якості діяльності органу прокуратури, якими вони керують, як уявлення про стиль та імідж керівництва та оцінку діяльності місцевої прокуратури загалом.

Оптимізація процесу формування керівниками місцевих прокуратур управлінських команд у реальній адміністративній діяльності пов'язана із забезпеченням підвищення загального рівня їхньої професійної компетентності. Це досягається шляхом використання науково обґрунтованих методик і сформульованих рекомендацій щодо формування управлінської команди, що дає можливість суттєво підвищити рівень управління персоналом органу прокуратури на основі як цільового навчання керівників спеціальним прийомом формування управлінської команди, так і організаційно-управлінського консультування.

Список використаних джерел:

1. Про прокуратуру: Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1697-VII // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – №№ 2–3. – Ст. 12.
2. Сысоев В.В. Теоретические основы психологии управления / В.В. Сысоев, И.В. Сысоев. – М.: Изд-во СГУ. – 2008. – 392 с.
3. Россюанська О.В. Формування команди управління реалізацією проекту на основі компетентнісного підходу / О.В. Россюанська, О.В. Бірюков // Управління проектами та розвиток виробництва: зб. наук. пр. – Луганськ: вид-во СНУ ім. В. Даля. – 2010. – № 1(33). – С. 127–146.
4. Синягин Ю.В. Психологические основы формирования руководителем управленческой команды: автореф. дисс. на соискание ученой степени д-ра психол. наук: 19.00.13; 19.00.05 / Ю.В. Синягин. – М., 1997. – 54 с.
5. Агеев Б.С. Межгрупповое взаимодействие: социально-психологические проблемы / Б.С. Агеев. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1990. – 240 с.
6. Бессонов А.А. Диагностика «командной срабатываемости» при формировании управленческой команды / А.А. Бессонов // Научное обеспечение системы повышения квалификации кадров. – 2014. – № 3(20). – С. 48–55.
7. Синягин Ю.В. Психология внутриорганизационных отношений: учеб. пособ. / Ю.В. Синягин. – М., 1995. – 114 с.
8. Про затвердження Порядків проведення тестування та чотирирівневого відкритого конкурсу на зайняття посад у місцевих прокуратурах: наказ Генерального прокурора України від 20 липня 2015 року № 98 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0929-15> (28.03.2016)

Інна БЕВЗЮК

ЕТАПИ ФОРМУВАННЯ УПРАВЛІНСЬКОЇ КОМАНДИ В МІСЦЕВІЙ ПРОКУРАТУРІ (ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ)

На основі теоретичного аналізу та результатів вивчення психологічних характеристик управлінської діяльності розглянуто етапи формування управлінської команди в місцевій прокуратурі.

Ключові слова: органи прокуратуры; управління; місцева прокуратура; адміністративні посади; команда.

Інна БЕВЗЮК

ЭТАПЫ ФОРМИРОВАНИЯ УПРАВЛЕНЧЕСКОЙ КОМАНДЫ В МЕСТНОЙ ПРОКУРАТУРЕ (ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ)

На основе теоретического анализа и результатов изучения психологических характеристик управленческой деятельности рассмотрены этапы формирования управленческой команды в местной прокуратуре.

Ключевые слова: органы прокуратуры; управление; местная прокуратура; административные должности; команда.

Inna BEVZIUK

THE STAGES OF THE MANAGEMENT TEAM FORMING IN THE LOCAL PUBLIC PROSECUTOR'S OFFICE (PSYCHOLOGICAL ASPECTS)

On the basis of theoretical analysis and the results of study of the management activity psychological characteristics, the article considers the stages of management team forming in the local public prosecutor's office.

Keywords: public prosecutor's office; management; local public prosecutor's office; administrative positions; team.

Ольга БОГАТИРЬОВА

науковий співробітник відділу науково-методичного забезпечення прокурорської діяльності у сфері кримінальної юстиції управління науково-методичного забезпечення прокурорської діяльності Національної академії прокуратури України, юрист 1 класу, доктор юридичних наук 30olechka@gmail.com

УДК 343.8

ОСОБЛИВОСТІ ПРОКУРОРСЬКОГО НАГЛЯДУ ЗА ДОДЕРЖАННЯМ ЗАКОНІВ ПРИ НАДАННІ ПСИХІАТРИЧНОЇ ДОПОМОГИ

Упродовж 2015 року на лікуванні у психіатричних закладах перебувало 3 221 психічно хвора людина. Такі особи згідно зі ст. 25 Закону України «Про психіатричну допомогу» наділені тими самими правами і свободами, що й інші громадяни. Обмеження допускаються лише у випадках, передбачених Конституцією України та відповідно до законів України. У міжнародних договорах також закріплено положення, що психічно хворі особи можуть користуватися аналогічними правами, що й особи з іншими хворобами. Однак на практиці ситуація є дещо іншою – систематично порушуються права осіб з вадами психічного здоров'я.

Як зазначено у звіті, оприлюдненому на офіційному сайті Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, за результатами моніторингових візитів у 2014 році до психіатричних закладів системи Міністерства охорони здоров'я України (МОЗ України) виявлено низку порушень основних потреб пацієнтів психіатричних лікарень, зокрема: відсутність вентиляції, недостатність освітлення, перевантаженість палат, незадовільний стан санітарних кімнат, відсутність перегородок та дверцят у туалетних кабінках, наявність металевих ґрат на вікнах, у багатьох закладах немає системи протипожежної сигналізації, не облаштовано майданчиків для прогулянок.

Причиною системних порушень є незахищеність вказаних осіб, їх нездатність відстоювати свої права та чинити будь-який опір незаконним діям. На жаль, таким становищем пацієнтів нерідко зловживають медич-

ні працівники. Як свідчать прокурорські перевірки, керівники психіатричних лікарень намагаються використовувати хворих як робочу силу у власних корисливих мотивах і в інтересах третіх осіб, у тому числі на присадибних ділянках персоналу закладу, полях місцевих чиновників, фермерів тощо. Технічний персонал лікарні змушує пацієнтів виконувати роботу замість себе (миття підлоги, посуду).

З огляду на вказані зловживання та погіршення в цілому стану законності у психіатричних закладах важливо дослідити питання дотримання прав психічно хворих осіб шляхом здійснення прокурором нагляду за додержанням законів при застосуванні примусових заходів медичного характеру.

Питання застосування примусових заходів медичного характеру досліджують вчені двох наук – юридичної (кримінального, кримінально-виконавчого, кримінально-процесуального права та кримінології) і медичної (психіатрія, психологія й галузь клінічної медицини).

Науково-теоретичне вивчення зазначеного питання у сфері юриспруденції здійснювали такі науковці, як: Ю.В. Баулін, С.В. Бородін, В.М. Бурдін, С.Є. Віцин, О.М. Джужа, І.В. Жук, В.П. Емельянов, М.М. Книга, В.В. Лень, М.І. Мельник, А.А. Музика, О.І. Немченко, В.І. Осадчий, М.І. Панов, Є.В. Фесенко, П.Л. Фріс, С.Л. Шаренко та інші.

Захищено дисертаційні роботи «Кримінально-правові проблеми визначення осудності злочинця» (2003); «Примусові заходи медичного характеру як засіб попередження

злочинності» (2009); «Примусові заходи медичного характеру та примусове лікування у кримінальному праві України» (2009); «Заходи кримінально-правового характеру: теорія та практика застосування» (2014) [1; 2; 3; 4].

До вагомих наукових надбань з цього питання у реферативній базі належать: «Науково-практичний коментар статей IV, XIV розділів Загальної частини Кримінального кодексу України» [5] та монографія «Кримінально-процесуальні проблеми застосування примусових заходів медичного характеру» [6].

Серед методичних напрацювань з досліджуваного питання пропонуються розроблені Генеральною прокуратурою України спільно з Національною академією прокуратури України методичні рекомендації «Щодо організації прокурорського нагляду за додержанням законів при застосуванні примусових заходів медичного характеру та проведенні стаціонарної судово-психіатричної експертизи особам, які тримаються під вартою» (2013).

Метою статті є дослідження особливостей прокурорського нагляду за додержанням законів при застосуванні примусових заходів медичного характеру.

Відповідно до наказів МОЗ України від 19 листопада 2014 року № 869 «Про внесення змін до Територіального розподілу відділень з посиленням наглядом для застосування за рішенням суду до психічно хворих примусових заходів медичного характеру» [7] та від 24 грудня 2014 року № 1000 «Про внесення змін до Переліку спеціалізованих судово-психіатричних експертних установ України та психіатричних закладів, у структурі яких функціонують судово-психіатричні експертні відділення (комісії)» [8] станом на 1 січня 2016 року на території України примусові заходи медичного характеру застосовуються у 12 відділеннях із посиленням наглядом, 153 – зі звичайним наглядом психіатричних лікарень та в 9 центрах і відділеннях для здійснення стаціонарної судово-психіатричної експертизи осіб, які перебувають під вартою.

Госпіталізація до психіатричного закладу зі звичайним наглядом відповідно до положення ч. 3 ст. 94 Кримінального кодексу України (КК України) застосовується щодо психічного хворого, який за своїм психічним станом і характером вчиненого

суспільно небезпечного діяння потребує тримання у психіатричному закладі і лікування у примусовому порядку. Госпіталізація до психіатричного закладу з посиленням наглядом застосовується до психічного хворого, який вчинив суспільно небезпечне діяння, не пов'язане з посяганням на життя інших осіб, і за своїм психічним станом не становить загрози для суспільства, але потребує тримання у психіатричному закладі та лікування в умовах посиленого нагляду (ч. 4 ст. 94 КК України) [9].

Аналізуючи зазначену статтю КК України, В.В. Лень у своїй монографії «Примусові заходи медичного характеру: історія, стан, тенденції» слушно зауважує, що в законі відсутні загальні критерії для розмежування вказаних видів медичної допомоги. Цим створюється загроза утримання в одному відділенні хворих із різними психічними станами, що негативно позначається на процесі лікування. Наприклад, хворі з явно вираженими антисоціальними установками можуть перешкоджати виконанню необхідних психотерапевтичних заходів під час занять у групах, своєю поведінкою подають негативний приклад іншим пацієнтам. Хворі з підвищеним рівнем гетеро агресії провокують конфлікти з іншими хворими, які відбуваються, у тому числі, із застосуванням насильства. Можливий й інший взаємний негативний вплив між хворими з різним психічним станом [10, 172].

Водночас ч. 4 ст. 94 КК України в частині посилення на психічний стан хворого, що «не становить загрози для суспільства», суперечить чинній ч. 4 ст. 503 Кримінального процесуального кодексу України (КПК України), в якій закріплено: «Примусові заходи медичного характеру застосовуються лише до осіб, які є суспільно небезпечними» [11]. Як наслідок – деякі пацієнти змушені безпідставно лікуватися не амбулаторно, а в психіатричному закладі, що лише погіршує їх психічне здоров'я та посилює стан соціальної дезадаптації.

Як зазначає В.В. Лень, усі психічно хворі, які не вчиняли суспільно небезпечних діянь, утримуються в психіатричному закладі із звичайним наглядом, на відміну від трьох типів психіатричних закладів для осіб, які вчинили суспільно небезпечні діяння. Хоча й ті, й другі є суспільно небезпечними, і сту-

пільг їх небезпеки для суспільства може бути різний. З огляду на це необхідність існування трьох типів психіатричних закладів є сумнівною [10, 173].

Крім того, у законі визначено назви видів примусових заходів медичного характеру, але не розкрито їх сутність. Тому неможливо визначити для кожного типу психіатричного закладу дозволений ступінь обмеження прав і свобод психічно хворих.

Так, прокурорськими перевіркою, проведеними у 2016 році, встановлено, що під час надання психіатричної допомоги у примусовому порядку допускаються порушення низки основних прав і свобод психічно хворих, зокрема:

- право на медичну інформацію, що передбачає право пацієнта на отримання інформації про свої права, пов'язані з наданням психіатричної допомоги, які закріплені у ст. 25 Закону України «Про психіатричну допомогу» [12]. Водночас законодавство не містить чітких гарантій забезпечення права на вільний та необмежений доступ до інформації про стан здоров'я (включаючи доступ до історії хвороби) пацієнтам, що хворі на психічні захворювання. Це призводить до систематичного порушення цього права, ненадання інформації як на вимогу пацієнта, так і на вимогу законного опікуна;

- свобода вибору, тобто право на вільний вибір лікаря, методів лікування та лікувального закладу, вимогу про заміну лікаря, лікування за кордоном у разі неможливості надання такої допомоги у закладах охорони здоров'я України. І це не дивно, адже на сьогодні навіть у звичайному медичному закладі пацієнту важко реалізувати своє право на вільний вибір лікаря;

- право на особисту недоторканність, тобто на інформовану згоду на медичне втручання, відмову від такого втручання. У ч. 4 ст. 7 Закону України «Про психіатричну допомогу» передбачено, що для застосування методів діагностики та лікування і лікарських засобів, що становлять підвищений ризик для здоров'я особи, якій надається психіатрична допомога, необхідне отримання усвідомленої згоди особи. Лікарі не завжди спроможні отримати обов'язкову згоду пацієнта для застосування вказаних вище методів;

- право на оскарження неправомірних рішень і дій (бездіяльності) працівників

закладів охорони здоров'я та відшкодування заподіяної здоров'ю шкоди. Між тим дуже часто самі психічно хворі пацієнти не усвідомлюють, що їхні права порушуються. А через закритість доступу до психіатричних закладів представників правозахисних організацій, адвокатів та спеціалістів у галузі права ознайомити пацієнтів з їхніми правами є досить проблематично;

- право на належне поводження, що забезпечується матеріально-побутовим та медико-санітарним забезпеченням, дотриманням правил пожежної безпеки у закладах охорони здоров'я. Майже у кожній третій палаті відділень психіатричних лікарень не створено належних умов для тривалого перебування людей. Зокрема, відсутня необхідна кількість умивальників, санвузлів, столів, стільців та інших меблів, призначених для зберігання речей і засобів особистої гігієни, у деяких приміщеннях, особливо душевих кімнатах і санітарних блоках, не додержуються вимоги санітарно-гігієнічного та протиепідемічного режиму, постільна білизна хворих має незадовільний санітарний стан, освітлювальні прилади несправні.

З огляду на неналежне державне фінансування майже у всіх психіатричних закладах у супереч вимогам Порядку організації системи лікувального харчування хворих у закладах охорони здоров'я, затвердженого наказом МОЗ України від 29 жовтня 2013 року № 931 [13], хворі особи не забезпечуються достатнім і повноцінним харчуванням. У середньому по державі добова вартість харчування на одну особу становить від 6 до 10 грн, що є недостатнім;

- право на дозвілля та заняття творчою діяльністю. Зокрема, не створено відповідних гуртків; у закладах відсутній спортивний інвентар; не облаштовано виробничих, навчальних майстерень; трудотерапія хворих як один із засобів лікування та адаптації до нормального життя не використовується.

Нерідко мають місце й порушення під час примусового психіатричного огляду і лікування, що пов'язано передусім із законодавчою прогалиною. Так, згідно зі ст. 11 Закону України «Про психіатричну допомогу» примусовий психіатричний огляд і лікування можливі лише за рішенням суду після звернення до нього керівника або представника медичного закладу. При цьому у п. 9 ст. 11

зазначеного Закону закріплено: «У невідкладних випадках, коли за одержаними відомостями, що дають достатні підстави для обґрунтованого припущення про наявність у особи тяжкого психічного розладу, внаслідок чого вона: вчиняє чи виявляє реальні наміри вчинити дії, що являють собою безпосередню небезпеку для неї чи оточуючих, або неспроможна самотійно задовольняти свої основні життєві потреби на рівні, який забезпечує її життєдіяльність, заява про психіатричний огляд особи може бути усною. У цих випадках рішення про проведення психіатричного огляду особи без її усвідомленої згоди або без згоди її законного представника приймається лікарем-психіатром самотійно і психіатричний огляд проводиться ним негайно» [12]. Оскільки відсутнє законодавче закріплення такого поняття, як «безпосередня небезпека», лікарі його трактують на власний розсуд, і створюються умови для порушення прав пацієнтів.

Тому прокурор, здійснюючи перевірки за додержанням законів при наданні психіатричної допомоги під час реалізації повноважень щодо нагляду за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян, має звертати увагу на численні порушення статей 14, 16, 21 Закону України «Про психіатричну допомогу» та пунктів 9, 17 Порядку застосування примусових заходів медичного характеру в психіатричних закладах до осіб, які хворі на психічні розлади і вчинили суспільно небезпечні дії у відділенні (палаті) для застосування примусових заходів медичного характеру з посиленним наглядом, затверджених наказом МОЗ України від 8 жовтня 2001 року № 397 [14].

Наприклад, у Вінницькій обласній психіатричній лікарні № 2 на порушення вказаних вище вимог законодавства з 2006 року утримується хворий М. без будь-яких документів, що посвідчували б його особу.

Адміністрацією Миколаївської психіатричної лікарні № 2 при прийнятті осіб, які вчинили суспільно небезпечне діяння в стані неосудності та до яких застосовано

примусові заходи медичного характеру, усупереч вимогам статей 395, 516, 532, 533 КПК України до закладу приймалися особи за відсутності документів або відомостей про набуття законної сили рішеннями суду про застосування до них примусових заходів (без розпорядження або відповідної відмітки на самому рішенні). За таких порушень у 2014–2015 роках до лікарні прийнято 4 особи. Аналогічні порушення виявлено у психіатричних закладах Запорізької, Одеської, Рівненської, Хмельницької, Херсонської, Чернівецької областей та міста Києва.

Порушуються вимоги й ч. 2 ст. 95 КК України, ч. 4 ст. 19 Закону України «Про психіатричну допомогу» та відомчих правових актів МОЗ України щодо своєчасного, не рідше одного разу на шість місяців, проведення огляду хворих комісією лікарів-психіатрів з метою надання відповідних висновків про припинення, зміну або продовження примусових заходів медичного характеру.

Разом із тим у багатьох регіонах держави у психіатричних закладах має місце негативна практика обчислення визначеного законодавством 6-місячного строку не з часу такого попереднього огляду, а з дати поміщення до лікарні у разі зміни (продовження) цих заходів. Як наслідок, допускається перевищення граничного строку для застосування примусового заходу медичного характеру та його продовження. При цьому нерідко не враховується, що при зміні умов застосування примусового заходу медичного характеру з одного виду нагляду психіатричного закладу на інший надання психіатричної допомоги залишається у вигляді примусової госпіталізації, а тому строк застосування такого заходу примусу слід відраховувати з моменту першого поміщення до медичного закладу згідно з рішенням суду в кримінальному провадженні, а в подальшому – з часу вступу в законну силу рішень про його продовження або зміну.

Також на порушення вимог ст. 22 Закону України «Про психіатричну допомогу» адміністраціями низки психіатричних закладів не додержується строк направлення до суду матеріалів для вирішення питання про продовження, зміну чи припинення примусового заходу.

Водночас суди майже у всіх регіонах держави порушують строки розгляду заяв

адміністрацій лікарень про продовження, зміну чи припинення примусових заходів медичного характеру через перенесення судових засідань та з інших підстав. З огляду на це відбувається порушення граничного строку застосування вказаних заходів примусу. Тож прокурору варто пам'ятати, що поміщення в психіатричний заклад завідомо психічно здорової людини визнається злочином (ст. 151 КК України).

Отже, як свідчать прокурорські перевірки в нашій державі, у психіатричних закладах у більшості випадків не дотримуються права психічно хворих осіб, зокрема відбуваються систематичні порушення основоположних прав людини. Цьому сприяють, зокрема, і законодавчі прогалини у зазначеній сфері, що призводить до неоднакового тлумачення і застосування положень законодавства.

Прокурори теж не завжди вживають вичерпних заходів для підвищення ефективності нагляду на цьому напрямі та реального усунення порушень законів.

Зважаючи на те, що під час надання психіатричної допомоги допускаються численні порушення статей 14, 16, 21 Закону України «Про психіатричну допомогу» та пунктів 9, 17 Порядку застосування примусових заходів медичного характеру в психіатричних закладах до осіб, які хворі на психічні розлади і вчинили суспільно небезпечні діяння, прокурору при здійсненні перевірки за додержанням відповідних законів варто звернути особливу увагу на норми, що регулюють порядок госпіталізації осіб, які вчинили суспільно небезпечні діяння у стані неосудності, та питання лікування осіб, до яких застосовано примусові заходи медичного характеру [12, 14].

Список використаних джерел:

1. *Лень В.В.* Кримінально-правові проблеми визначення осудності злочинця: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / В.В. Лень; Національний університет внутрішніх справ. – Х., 2003. – 19 с.
2. *Книга М.М.* Примусові заходи медичного характеру як засіб попередження злочинності: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.08 / М.М. Книга; Дніпропетровський держ. ун-т внутрішніх справ. – Дніпропетровськ, 2009. – 20 с.
3. *Жук І.В.* Примусові заходи медичного характеру та примусове лікування у кримінальному праві України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / І.В. Жук; Київський нац. ун-т внутрішніх справ. – К., 2009. – 20 с.
4. *Яценко А.М.* Заходи кримінально-правового характеру: теорія та практика застосування: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук: спец. 12.00.08 / А.М. Яценко. – Х., 2014. – 36 с.
5. *Лень В.В.* Науково-практичний коментар статей IV, XIV розділів Загальної частини Кримінального кодексу України / В.В. Лень. – Дніпропетровський держ. ун-т внутрішніх справ. – Запоріжжя: Дніпровський металург, 2010. – 42 с.
6. *Шаренко С.Л.* Кримінально-процесуальні проблеми застосування примусових заходів медичного характеру / С.Л. Шаренко. – Х.: Право, 2002. – 208 с.
7. Про внесення змін до Територіального розподілу відділень з посиленням наглядом для застосування за рішенням суду до психічно хворих примусових заходів медичного характеру: наказ Міністерства охорони здоров'я України від 19 листопада 2014 року № 869 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.moz.gov.ua/ua/print/dn_20141119_0869.html
8. Про внесення змін до Переліку спеціалізованих судово-психіатричних експертних установ України та психіатричних закладів, у структурі яких функціонують судово-психіатричні експертні відділення (комісії): наказ Міністерства охорони здоров'я України від 24 грудня 2014 року № 1000 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.moz.gov.ua/ua/print/dn_20141224_1000.html
9. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 року № 2341-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/paran1598#n1598>
10. *Лень В.В.* Примусові заходи медичного характеру: історія, стан, тенденції / В.В. Лень, М.М. Книга. – Запоріжжя: Дніпровський металург, 2010. – 212 с.
11. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/page>
12. Про психіатричну допомогу: Закон України від 22 лютого 2000 року № 1489-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1489-14>

13. Порядок організації системи лікувального харчування хворих у закладах охорони здоров'я, затверджений наказом Міністерства охорони здоров'я України від 29 жовтня 2013 року № 931 // Офіційний вісник України. – 2014. – № 9. – Ст. 287.

14. Порядок застосування примусових заходів медичного характеру в психіатричних закладах до осіб, які хворі на психічні розлади і вчинили суспільно небезпечні діяння, та Порядок застосування примусових заходів медичного характеру до осіб, які хворіють на психічні розлади і вчинили суспільно небезпечні дії у відділенні (палаті) для застосування примусових заходів медичного характеру з посиленням наглядом, затверджені наказом Міністерства охорони здоров'я України від 8 жовтня 2001 року № 397 // Офіційний вісник України. – 2002. – № 10. – Ст. 493.

Ольга БОГАТИРЬОВА

ОСОБЛИВОСТІ ПРОКУРОРСЬКОГО НАГЛЯДУ ЗА ДОДЕРЖАННЯМ ЗАКОНІВ ПРИ НАДАННІ ПСИХІАТРИЧНОЇ ДОПОМОГИ

Розглянуто окремі питання прокурорського нагляду за додержанням законів у психіатричних закладах, де перебувають особи, поміщені для лікування психічного захворювання без їхньої на те згоди у рамках кримінального провадження. Досліджено проблеми здійснення такого нагляду при наданні психіатричної допомоги.

Ключові слова: прокурорський нагляд; психіатричний заклад; психіатрична лікарня; кримінальне провадження.

Ольга БОГАТЫРЕВА

ОСОБЕННОСТИ ПРОКУРОРСКОГО НАДЗОРА ЗА ИСПОЛНЕНИЕМ ЗАКОНОВ ПРИ ОКАЗАНИИ ПСИХИАТРИЧЕСКОЙ ПОМОЩИ

Рассмотрены отдельные вопросы прокурорского надзора за соблюдением законов в психиатрических учреждениях, где находятся лица, помещенные для лечения психического заболевания без их на то согласия в рамках уголовного производства. Исследованы проблемы осуществления такого надзора при оказании психиатрической помощи.

Ключевые слова: прокурорский надзор; психиатрическое учреждение; психиатрическая больница; уголовное производство.

OLHA BOHATYROVA

FEATURES OF THE PUBLIC PROSECUTOR'S SUPERVISION OF COMPLIANCE WITH LAWS WHEN RENDERING MENTAL HEALTH SERVICES.

The article deals with separate questions of public prosecutor's supervision of observance with laws in mental health facilities where persons are placed there for treatment of a mental disease without them on that consent within criminal proceedings are considered. Problems of implementation of such supervision when rendering mental health services are examined.

Keywords: public prosecutor's supervision; psychiatric establishment; lunatic asylum; criminal proceedings.

Оксана СЕВРУК

заступник начальника відділу підготовки прокурорів
з представництва інтересів громадянина або держави в суді
Національної академії прокуратури України,
старший радник юстиції,
кандидат юридичних наук

УДК 343.163

ІНТЕРЕС ЯК ПРЕДМЕТ ПРОКУРОРСЬКОГО ПРЕДСТАВНИЦТВА ЗА НОВИМ ЗАКОНОМ УКРАЇНИ «ПРО ПРОКУРАТУРУ»

Реформування правоохоронних органів, і передусім прокуратури, має стати пріоритетним завданням нової сучасної держави, в якій поважають європейські цінності. Законом України від 14 жовтня 2014 року «Про прокуратуру» разом із прийнятими поправками до нього запроваджено нові законодавчі засади організації та діяльності органів прокуратури. Зокрема, суттєво змінено норми щодо представництва прокурором інтересів громадянина або держави в суді.

Конкретизуючи положення п. 2 ст. 121 Конституції України, у п. 2 ч. 1 ст. 2, ст. 23 Закону України «Про прокуратуру» закріплено, що на єдину систему прокуратури України покладено функцію представництва інтересів громадянина або держави в суді у випадках, визначених законом. Таким чином, предметом представництва при здійсненні вказаної функції, як і раніше, є інтерес. Водночас повноваження прокурора щодо його представництва в суді значно звузились.

Інтереси громадянина і держави як предмет прокурорського представництва досліджували в своїх працях М.В. Косюта, О.Р. Михайленко, М.І. Мичко, М.В. Руденко та інші вчені. Ми ж спробуємо розглянути їх з огляду на сучасне правове регулювання представницької функції прокуратури та з'ясувати зміст цих понять.

Насамперед зазначимо, що поняття «інтерес» зустрічається у багатьох нормах права, однак його визначення в законодавстві немає. Так, у Конституції України містяться норми, в яких у широкому значенні застосовується категорія «інтерес». Зокрема, у статтях 18, 32, 34, 35, 36, 39, 41, 44, 79, 89, 104, 121, 140 Конституції України йдеться про національні інтереси, інтереси національної безпеки, територіальної цілісності, охорони громадського порядку, здоров'я і моральності населення, політичні, економічні, соціальні, культурні інтереси, суспільні інтереси та інтереси усіх співвітчизників, інтереси громадянина або держави, спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ і міст тощо. Вказуючи на наявність таких інтересів, Конституція України водночас закріплює положення щодо їх забезпечення (ст. 18), задоволення (ст. 36), представництва (ст. 121) чи захисту (статті 44, 127). Зміст інтересу в широкому розумінні в Конституції України не розкрито. Однак у Законі України від 19 червня 2003 року «Про основи національної безпеки України» наведено як визначення терміна «національні інтереси» (ст. 1), так і вичерпний перелік їх пріоритетів (ст. 6) [1].

Реалізація інтересів у їх найзагальнішому розумінні здійснюється всіма ланками громадянського суспільства і державою.

Проте остання через свої органи захищає лише інтереси, об'єктивовані у системі чинного права, а індивідууми можуть звертатися за допомогою до держави для захисту лише таких інтересів, що мають правовий характер [2, 135–136].

Спробу надати тлумачення поняттю «інтереси держави» зробив Конституційний Суд України у рішенні від 8 квітня 1999 року (справа про представництво прокуратурою України інтересів держави в арбітражному суді). Зокрема, у процесі дослідження було встановлено, що державні інтереси закріплюються в нормах як Конституції України, так і інших правових актів. Інтереси держави відрізняються від інтересів інших учасників суспільних відносин. В основі інтересів держави завжди є потреба у здійсненні загальнодержавних (політичних, економічних, соціальних та інших) дій, програм, спрямованих на захист суверенітету, територіальної цілісності, державного кордону України, гарантування її державної, економічної, інформаційної, екологічної безпеки, на охорону землі як національного багатства, захист прав усіх суб'єктів власності та господарювання тощо.

Інтереси держави можуть збігатися повністю, частково або не збігатися зовсім з інтересами державних органів, державних підприємств та організацій чи з інтересами господарських товариств із частково державної власності у статутному фонді. Однак держава може вбачати свої інтереси не тільки в їх діяльності, але й у діяльності приватних підприємств, товариств [3].

Згідно з визначенням М.В. Руденка під інтересами держави необхідно розуміти закріплену Конституцією й законами України, міжнародними договорами й актами систему фундаментальних цінностей у найважливіших сферах життєдіяльності українського народу й суспільства (політичній, економічній, соціальній, військовій, екологічній, науково-технічній, інформаційній) [4, 13]. Таке тлумачення суті державних інтересів підтримав М.І. Мичко, зазначивши, що соціальна цінність тих чи інших суспільних відносин, яка визнається суспільством і державою, становить найважливіший елемент поняття «державний інтерес», а його другим елементом є те, що

ця соціальна цінність охороняється правом [5, 210]. Були також висловлені думки щодо неприпустимості отождоювання інтересів держави з виключно матеріальними інтересами. На наш погляд, це поняття необхідно тлумачити в широкому значенні, тоді воно означатиме інтереси в економічній, політичній, соціальній та інших сферах діяльності держави.

Таким чином, державні інтереси – це базис правової політики держави. Вони виступають тим орієнтиром, який здатен надати їм вищого ціннісного змісту й «вибудувати» відчутні, фактично досяжні поточні та перспективні цілі. І право на цьому шляху – один із головних інструментів, що покликаний оберігати державні інтереси та не перешкоджати їх реалізації [6, 33].

Інтереси держави як правової форми організації публічної влади та інтереси людини як самостійного суб'єкта не збігаються і не можуть збігатися в повному обсязі, що з точки зору юриспруденції виступає як протиріччя державного суверенітету і суверенітету людини. Водночас обов'язковою умовою нормального функціонування держави є гармонійне поєднання приватного та публічного інтересів.

Необхідно зазначити, що в Конституції України безпосередньо не вживається термін «законність» інтересів, які може представляти в суді прокуратура. Але це мається на увазі, оскільки йдеться не про представництво взагалі, а про випадки, визначені законом. Тобто «об'єктом прокурорського захисту може бути не усякий інтерес, а лише такий, який у свою чергу захищається законом і таким чином набуває морального характеру» [7, 72].

У Законі України від 14 жовтня 2014 року «Про прокуратуру» (ч. 3 ст. 23), на відміну від попередньої його редакції, акцентовано увагу на законності інтересів держави, за захистом яких прокурор вправі звернутися до суду. Також зауважимо, що в деяких законодавчих актах поряд із захистом прав осіб йдеться про «охоронювані законом інтереси» або «законні інтереси». Наприклад, у Господарському процесуальному кодексі України (ст. 1), Кримінальному процесуальному кодексі України (ст. 2), Законі України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»

(ст. 1), Цивільному процесуальному кодексі України у редакції 1963 року (ст. 4) тощо. З цього приводу професор О.Р. Михайленко зазначає, що «охоронювані інтереси, їх захист можна розглядати як окремий правовий інститут, в тому числі конституційного рівня» [8, 237].

Законні інтереси громадян як відповідні намагання взаємопов'язані з нормами права. Юридичні інтереси громадян обумовлені насамперед їх конституційними правами та свободами і є реальними спонукальними підставами їхніх конкретних дій, що мають правове значення. Позитивні, юридично значущі інтереси громадян та їх захист закріплено на конституційному рівні. У цьому плані інтереси громадянина можуть розглядатися як право на отримання захисту від порушених, нововизнаних чи оспорюваних суб'єктивних прав або на їх реалізацію. Стосовно цих міркувань слід визнати слушним підхід М. Руденка, В. Глаговського та І. Бородіна до визначення змісту поняття «інтереси громадянина» в контексті представницької діяльності прокуратури, під яким вони розуміють сукупність прав, свобод людини і громадянина, що встановлені Конституцією України, законами та іншими нормативно-правовими актами [9, 60; 10, 47].

Конституційний Суд України у рішенні від 1 грудня 2004 року (справа про охоронюваний законом інтерес) здійснив інтерпретацію поняття «інтерес» у вузькому розумінні цього слова, оскільки саме про такий різновид інтересу йдеться у словосполученні «охоронюваний законом інтерес», тобто такий, який на відміну від інтересу в широкому розумінні перебуває виключно у логічно-смысловому зв'язку із суб'єктивними правами, але прямо ними не опосередковується, тобто виходить за межі останніх [11].

З огляду на зміст ч. 1 ст. 8 Конституції України охоронюваний законом інтерес перебуває під захистом не тільки закону, а й об'єктивного права у цілому, що панує в суспільстві, зокрема справедливості, оскільки інтерес у вузькому розумінні зумовлюється загальним змістом такого права і є його складовою. «Одним з проявів верховенства права, – наголошується у п. 4.1 Рішення Конституційного Суду України у справі про

призначення судом більш м'якого покарання від 2 листопада 2004 року № 15-рп/2004, – є те, що право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а включає й інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі, традиції, звичаї тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства. Всі ці елементи права об'єднуються якістю, що відповідає ідеології справедливості, ідеї права, яка значною мірою дістала відображення в Конституції України.

Таке розуміння права не дає підстав для його ототожнення із законом, який іноді може бути й несправедливим... Справедливість – одна з основних засад права, є вирішальною у визначенні його як регулятора суспільних відносин, одним із загальнолюдських вимірів права. Зазвичай справедливість розглядають як властивість права...» [12].

Наголос на «охоронюваності законом» чи законності того чи іншого інтересу законодавець робить не завжди, зважаючи на те, що згадувані у законах інтереси не суперечать Конституції України або вбачаються з її змісту. Таке акцентування, на думку Конституційного Суду України, застосовується лише у разі, коли не виключена можливість шляхом зловживання інтересами, прагненнями, використовуючи ті чи інші юридичні норми, забезпечити реалізацію незаконних інтересів.

Для правильного розуміння поняття «охоронюваний законом інтерес» особливого значення набуває чітке розмежування понять «інтерес» (у вузькому розумінні) і «суб'єктивне право», логічно-смысловий зв'язок між якими є очевидним: і те, й інше опосередковується об'єктивним правом, гарантується й охороняється державою тощо.

Зокрема, і суб'єктивне право, і пов'язаний з ним інтерес є дозволами. Але перше – це особливий дозвіл, тобто дозвіл, що відображається у відомій формулі: «Дозволено все, що передбачено у законі», а друге – простим дозволом, тобто дозволом, до якого можна застосовувати не менш відоме правило: «Дозволено все, що не забороняється законом». Інтерес, навіть перебуваючи під охороною закону чи права, на відміну від суб'єктивного права, не має такої правової можливості, як останнє, оскільки не забезпечується юридичним обов'язком іншої сто-

рони. Законний інтерес відображає лише легітимне прагнення свого носія до того, що не заборонено законом, тобто тільки його бажання, мрію, потяг до нього, а отже, не юридичну, а фактичну (соціальну) можливість. Це прагнення перебуває у межах сфери правового регулювання до користування якимось конкретним матеріальним або нематеріальним благом. Відмінність такого блага від блага, яке охоплюється змістом суб'єктивного права, полягає в тому, що користування благом, на яке особа має право, визначається можливістю в рамках закону, а до якого має законний інтерес – без вимог певних дій від інших осіб або чітко встановлених меж поведінки.

Отже, поняття «охоронюваний законом інтерес», що вживається у законах України в логічно-смысловому зв'язку з поняттям «права» (інтерес у вузькому розумінні цього слова), означає правовий феномен, який: а) виходить за межі змісту суб'єктивного права; б) є самостійним об'єктом судового захисту та інших засобів правової охорони; в) має на меті задоволення усвідомлених індивідуальних і колективних потреб; г) не може суперечити Конституції і законам України, суспільним інтересам, загально визнаним принципам права; ґ) означає прагнення (не юридичну можливість) до користування у межах правового регулювання конкретним матеріальним та (або) нематеріальним благом; д) розглядається як простий легітимний дозвіл, тобто такий, що не заборонений законом. Охоронюваний законом інтерес регулює ту сферу відносин, заглиблення в яку для суб'єктивного права законодавець вважає неможливим або недоцільним.

Системний аналіз, який провів Конституційний Суд України, свідчить, що поняття «охоронюваний законом інтерес» («законний інтерес») у всіх випадках вживання його в законах України у логічно-смысловому зв'язку з поняттям «права» має один і той самий зміст [11].

У теорії права слушно зауважено, що законний інтерес – категорія, яка дає змогу поєднати в собі усі ті інтереси особи, що через ті чи інші причини не опосередковані у суб'єктивних правах, проте, безумовно, мають певне значення як для держави, так і для самої особи. Державі зручно через ка-

тегорію «законний інтерес» брати під свою охорону й захист усіх тих інтересів особи, які немає необхідності опосередковувати у суб'єктивні права для їх задоволення, а також у випадках, коли немає можливості такого опосередкування [13, 104].

На думку О.В. Малька та В.В. Субочева, зміст законного інтересу складається з двох можливостей (елементів): користуватися певним соціальним благом та звертатися у необхідних випадках за захистом до компетентних структур [13, 97].

Таким чином, «інтереси громадянина» та «інтереси держави» як предмет прокурорського представництва повинні тлумачитися у широкому розумінні й відображати інтереси, які закріплені в суб'єктивних правах і свободах, та інтереси, що охороняються законом.

Ефективність реалізації органами прокуратури представницьких повноважень в умовах законодавчих змін вивчалася Генеральною прокуратурою України [14], що дало можливість виділити основні сфери, де прокурорами здійснюється представництво інтересів громадянина або держави в суді відповідно до чинного (нового) Закону України «Про прокуратуру».

Так, у період з 15 липня 2015 року по 31 грудня 2015 року в інтересах держави органами прокуратури пред'явлено 1 909 позовів на загальну суму 2 млрд грн. Крім того, військовими прокурорами до суду спрямовано 831 позовну заяву на загальну суму 202 млн гривень.

При здійсненні прокурором представництва інтересів держави пріоритет надавався захисту від незаконного відчуження об'єктів державної та комунальної власності, що не підлягають приватизації, стратегічних об'єктів, особливо цінних земель прибережно-захисних смуг, лісів, земель сільськогосподарського призначення, водного фонду тощо.

Найбільший сегмент представницької діяльності становлять позови у сфері земельних відносин. З цих питань органами прокуратури пред'явлено 967 позовів, що становить 50,5% від загальної кількості пред'явлених. Найбільш поширеними способами захисту були скасування розпоряджень, рішень органів державної влади,

на підставі яких земельні ділянки надавались у користування чи власність, державних актів, визнання недійсними договорів оренди, купівлі-продажу, витребування земельних ділянок у набувачів, стягнення заборгованості з орендної плати.

У сфері державної та комунальної власності пред'явлено 290 позовів (15,2%). Це позови щодо скасування рішень про приватизацію майна, визнання недійсними договорів купівлі-продажу та оренди, визнання права власності за державою або територіальними громадами, витребування майна у набувачів, стягнення заборгованості з орендної плати.

При здійсненні представницької діяльності у бюджетній сфері органами прокуратури пред'явлено 158 позовів (8,2%). З огляду на необхідність сплати судового збору та відсутність подальшої можливості покласти судові витрати на відповідача (ч. 4 ст. 94 КАС України) зменшилася частка позовів, притаманних суто контролюючим органам, про стягнення заборгованості до бюджетів, фондів соціальної спрямованості або штрафів. Водночас робота переорієнтована на захист інтересів держави у сфері державних закупівель та інвестицій.

Не залишаються поза увагою й інші актуальні напрями роботи. Так, про відшкодування шкоди, завданої кримінальними правопорушеннями, пред'явлено 289 (15%) позовів, з питань охорони навколишнього природного середовища – 100 (5,2%).

Окремо слід зазначити про захист інтересів дітей та інтересів держави у сфері охорони дитинства. Прокурорами регіонів пред'явлено 270 позовів такої категорії на суму 23,5 млн гривень. Більшість позовів, які ініціювали прокурори на захист інтересів дітей, стосуються їхніх житлових, майнових та соціальних прав. З метою захисту інтересів держави у сфері охорони дитинства прокурори переважно реагували на неналежне виконання своїх обов'язків органами державної влади та місцевого самоврядування щодо ефективного розпорядження та використання майна державної і комунальної власності (приміщень дитячих закладів).

Загалом, ураховуючи зміни щодо обсягу повноважень прокурора при здійсненні представництва інтересів громадянина та держави в суді, обмеженість у можливостях отримання матеріалів від суб'єктів владних повноважень, необхідність сплати судового збору, у період з 15 липня 2015 року по 31 грудня 2015 року кількість пред'явлених позовів в інтересах держави зменшилась та майже не пред'являлися позови в інтересах громадян. Зокрема, прокурори не зверталися з позовами, заявами у сфері оплати праці, які раніше становили основну частину представницької діяльності, що здійснювалася в інтересах громадян. З урахуванням вимог ст. 23 Закону України «Про прокуратуру» в інтересах громадян (недієздатних та обмежено дієздатних осіб) пред'явлено лише 5 позовів на суму 33 тис. гривень.

Підсумовуючи наведене, зазначимо, що, на нашу думку, діяльність прокурора не має залежати від того, чи акцентовано у законодавчих актах увагу на законності інтересів, за захистом яких прокурор вправі звернутися до суду. Фізична або юридична особа, на відміну від прокурора, може звернутися за захистом будь-якого свого інтересу, оскільки жоден закон не обмежує і не повинен обмежувати доступ до правосуддя особи, інтереси якої ущемлені, а вже суд, керуючись принципами відповідного процесуального права, повинен розглянути справу і винести законне та обґрунтоване рішення, чим фактично буде надана оцінка законності інтересу особи. Щодо прокурора, то він може обстоювати лише ті інтереси, які охороняються законом, і в жодному випадку – протиправні, інакше це буде суперечити основним засадам діяльності прокуратури: верховенству права, законності, справедливості, об'єктивності тощо. Тому, звертаючись до суду, прокурор повинен бути переконаний у правомірності та обґрунтованості своїх вимог. Це, в свою чергу, обумовлює його обов'язок ретельно перевіряти матеріали та до судового розгляду визначати законність інтересів, за захистом яких він збирається звернутися до суду.

Список використаних джерел:

1. Про основи національної безпеки України: Закон України від 19 червня 2003 року № 964-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 39. – Ст. 351.
2. *Косюта М.В.* Прокуратура України: навч. посіб. / М.В. Косюта. – [2-ге вид., переробл. і допов.]. – К.: Знання, 2010. – 404 с.
3. Рішення Конституційного Суду України від 8 квітня 1999 року у справі за конституційним поданням Вищого арбітражного суду України та Генеральної прокуратури України щодо офіційного тлумачення положень статті 2 Арбітражного процесуального кодексу України (справа про представництво прокуратурою України інтересів держави в арбітражному суді): справа № 1-1/99 // Офіційний вісник України. – 1999. – № 15. – Ст. 614.
4. *Руденко М.В.* Теоретичні проблеми представництва прокуратурою інтересів держави в арбітражних судах: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук: спец. 12.00.10 «Судоустрій; прокуратура та адвокатура» / М.В. Руденко. – Х., 2001. – 36 с.
5. *Мичко М.І.* Деякі проблеми представництва прокурором інтересів громадян і держави в суді / М.І. Мичко // Вісник Вищого арбітражного суду України. – 1999. – № 4. – С. 206–212.
6. *Калюжний Р.А.* Сутність та механізм забезпечення державних інтересів / Р.А. Калюжний, І.Г. Андрущенко // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2007. – № 2(64). – С. 27–34.
7. *Мичко М.І.* Функції та організаційний устрій прокуратури / М.І. Мичко. – Донецьк: Донеччина, 2001. – 272 с.
8. *Михайленко О.Р.* Прокуратура України: підруч. / О.Р. Михайленко. – К.: Юрінком Інтер, 2005. – 296 с.
9. *Руденко М.* Представництво прокуратурою інтересів громадянина або держави в суді (теоретичний і практичний аспекти) / М. Руденко, В. Глаговський // Право України. – 1997. – № 11. – С. 59–63.
10. *Бородін І.* Функціональні обов'язки прокуратури у сфері забезпечення прав людини і громадянина (загальний нагляд, представництво інтересів громадян) / І. Бородін // Право України. – 2000. – № 7. – С. 46–48.
11. Рішення Конституційного Суду України від 1 грудня 2004 року у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів про офіційне тлумачення окремих положень частини першої статті 4 Цивільного процесуального кодексу України (справа про охоронюваний законом інтерес): справа № 1-10 / 2004 // Офіційний вісник України. – 2004. – № 50. – Ст. 3288.
12. Рішення Конституційного Суду України від 2 листопада 2004 року у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання): справа № 1-33/2004 // Офіційний вісник України. – 2004. – № 45. – Ст. 2975.
13. *Малько А.В.* Законные интересы как правовая категория / А.В. Малько, В.В. Субочев. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2004. – 359 с.
14. Довідка про вивчення ефективності реалізації органами прокуратури представницьких повноважень в умовах законодавчих змін, затверджена заступником Генерального прокурора України О. Заліском 29 лютого 2016 року.

Оксана СЕВРУК

**ІНТЕРЕС ЯК ПРЕДМЕТ ПРОКУРОРСЬКОГО ПРЕДСТАВНИЦТВА
ЗА НОВИМ ЗАКОНОМ УКРАЇНИ «ПРО ПРОКУРАТУРУ»**

Розглянуто проблемні питання стосовно представницьких понять «інтереси громадянина», «інтереси держави» та «законні інтереси». Проаналізовано вплив законодавчих змін щодо обсягу повноважень прокурора при здійсненні представництва інтересів громадянина та держави в суді на ефективність реалізації органами прокуратури представницьких повноважень в окремих сферах.

Ключові слова: представництво прокурором; інтереси громадян; інтереси держави; законні інтереси.

ИНТЕРЕС КАК ПРЕДМЕТ ПРОКУРОРСКОГО ПРЕДСТАВИТЕЛЬСТВА ПО НОВОМУ ЗАКОНУ УКРАИНЫ «О ПРОКУРАТУРЕ»

Рассмотрены проблемные вопросы относительно представительских понятий «интересы гражданина», «интересы государства» и «законные интересы». Проанализировано влияние законодательных изменений объема полномочий прокурора при осуществлении представительства интересов гражданина и государства в суде на эффективность реализации органами прокуратуры представительских полномочий в отдельных сферах.

Ключевые слова: представительство прокурором; интересы граждан; интересы государства; законные интересы.

Oksana SEVRUK

INTEREST AS THE SUBJECT OF PROSECUTOR'S REPRESENTATION ON THE NEW LAW OF UKRAINE «ON PROSECUTION»

Consider issues concerning the representative concepts of «the interests of the citizen», «national interests» and «legitimate interests». Analyzed as legislative changes regarding the scope of powers of the prosecutor in the representation of interests of citizens and the state in court affected the efficiency of prosecutors executive powers in specific areas.

Keywords: prosecutor's representation; citizens' interests; the interests of the state; the legitimate interests.

ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ ПРОКУРОРІВ

Ігор КОЗЬЯКОВ

начальник відділу науково-методичного забезпечення
організації роботи та управління в органах прокуратури
управління науково-методичного забезпечення
прокурорської діяльності
Національної академії прокуратури України,
державний радник юстиції 3 класу,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України
ndc_apu@ukr.net

УДК 343.163

ПРИНЦИПИ ПОСТІЙНОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ПРОКУРОРІВ

Фундаментом будь-якої системи є принципи, на основі яких її побудовано, тому розгляд принципів системи підвищення кваліфікації прокурорів в Україні в умовах сучасних тенденцій реформування цієї інституції є вельми актуальним.

Принципи безперервного навчання – це основні закономірності та положення, що визначають певну систему вимог до організації навчання, дотримання яких повинно забезпечувати ефективність реалізації навчальних програм. Принципи окреслюють зміст, форми організації та методи безперервного навчання прокурорів.

Загальним питанням підвищення кваліфікації прокурорів присвячені праці науковців: Б. Абільдіна, В. Бабкової, Ф. Багаутдінова, В. Бессарабова, Є. Блажівського, Г. Василевича, С. Винокурова, Л. Грицаєнка, Л. Давиденка, В. Долежана, О. Дупака, Г. Кожевнікова, І. Козьякова, О. Колтунова, М. Косюти, В. Кравчука, М. Курочки, П. Каркача, В. Малюги, І. Марочкина, М. Мичка, В. Мурзи, О. Литвака, В. Остапчука, В. Пастухова, С. Подкопаєва, М. Руденка, В. Рябцева, О. Смірнова, В. Сухоноса, Г. Середи, В. Тихого, О. Толочка, Т. Фулей, В. Шобухіна, Л. Шевченко, В. Шинда, П. Шумського, М. Якимчука, В. Яценка та інших. Разом

із тим дослідження окремих принципів не стали предметом наукової розвідки зазначених учених.

Таким чином, наявність теоретичної проблеми й недостатня врегульованість у чинному законодавстві України зумовили потребу наукового розгляду принципів системи підвищення кваліфікації прокурорів в Україні.

Метою цієї статті є визначення та розгляд принципів постійної професійної підготовки прокурорів.

У дефінітивному аспекті поняття «підвищення кваліфікації» та «безперервне (або постійне) навчання» прокурорів у цьому дослідженні вживаються як тотожні. Категорією «прокурори» охоплюються всі працівники органів прокуратури України, які на постійній основі виконують організаційно-управлінські й процесуальні функції, що пов'язані зі здійсненням прокурорської діяльності та визначені в ст. 15 Закону України «Про прокуратуру».

Фактично організація та проведення безперервного професійного навчання прокурорів у Національній академії прокуратури України передбачені в режимі післядипломного навчання: спеціальної підготовки кандидатів на посаду прокурора та підвищення кваліфікації прокурорів. Утім, цей вид

роботи слід розглядати не лише як систему підвищення кваліфікації дипломованих фахівців за напрямом їхньої професійної діяльності, а радше як форму освіти дорослих протягом усього життя з огляду на їх індивідуальні потреби у здобутті спеціальних юридичних знань, виробленні навичок та вмінь прокурорської діяльності, розвитку їхньої спеціальної професійної компетентності та особистісних якостей.

Сьогодні саме компетентністний підхід є методом реалізації державної політики в галузі професійної прокурорської підготовки. За його допомогою можна ефективно забезпечити потребу у формуванні професійно компетентного кадрового складу органів прокуратури України, досягти високого рівня професіоналізму та культури прокурорів, які здатні відповідально виконувати посадові обов'язки, впроваджувати у прокурорську практику новітні технології та інновації, належним чином забезпечувати додержання прав і свобод людини, інтересів суспільства та держави, створювати позитивний імідж прокуратури в суспільстві тощо.

Сучасні потреби кадрового забезпечення органів прокуратури України та тенденції організації роботи з кадрами в органах прокуратури обумовлюють необхідність проведення безперервного професійного навчання як невід'ємної складової частини професійної діяльності прокурорів та обов'язкової умови їхнього кар'єрного зростання.

Наразі інституціональну основу безперервного (постійного) професійного навчання прокурорів утворює єдина система підвищення кваліфікації прокурорсько-слідчих працівників органів прокуратури України, яка нормативно визначена відповідним Положенням, що затверджене наказом Генерального прокурора України від 30 квітня 2013 року № 57 [1]. Головними принципами підвищення кваліфікації прокурорів є обов'язковість та безперервність удосконалення професійної підготовки.

Основними складовими цієї системи є:

- самостійне навчання;
- індивідуальні завдання;
- стажування в структурних підрозділах апаратів прокуратур обласного рівня та Генеральної прокуратури України;

- спільне (колективне) навчання;
- навчально-методичні семінари, у тому числі заняття у Школі молодого спеціаліста тощо;

- науково-практичні конференції;
- підготовка працівників, зарахованих до кадрового резерву для висунення на керівні посади;

- навчання в Інституті підвищення кваліфікації кадрів Національної академії прокуратури України, у тому числі за дистанційною формою.

Слід зазначити, що остання з наведених форм підвищення кваліфікації є останньою лише за переліком, але по суті це найтриваліша в часі, найповніша та найзмстовніша складова досліджуваної системи безперервного професійного навчання прокурорів.

З огляду на це зауваження виокремлення та формулювання принципів організації безперервного професійного навчання в Національній академії прокуратури України вбачається одним із основних аспектів дослідження принципів підвищення кваліфікації прокурорів.

Нормативна база їх вивчення утворюється вимогами наказу Генерального прокурора України від 15 вересня 2014 року № 2гн «Про організацію роботи з кадрами в органах прокуратури України» [2], який визначає, що підвищення кваліфікації працівників у Національній академії прокуратури України необхідно проводити не рідше одного разу на п'ять років. Організація навчального процесу в Національній академії прокуратури України відбувається згідно зі складеними планами. Календарний план навчання і план набору слухачів на кожне півріччя розробляє відповідний структурний підрозділ Генеральної прокуратури України [3], який організовує роботу з кадрового забезпечення, – Департамент з кадрової роботи. Не пізніше як за місяць до початку навчання він надсилає план до Національної академії прокуратури України, прокурорам регіонального рівня та прирівняним до них прокурорам, які складають списки осіб, що будуть направлені на навчання. Термін навчання в Національній академії прокуратури України встановлюється з урахуванням категорії слухачів. Сьогодні прокурори проходять поточне на-

вчання в Національній академії прокуратури України за спеціально розробленим навчальним планом. Результати навчання контролюються шляхом проведення кваліфікаційного іспиту. По закінченню слухачам вручаються посвідчення відповідної форми. Навчальні плани і тематика лекційних, семінарських, практичних занять із слухачами затверджуються ректором Національної академії прокуратури України. Вони застосовуються з індивідуальним підходом при формуванні пропозицій з підвищення кваліфікації прокурорів, враховуючи стаж роботи, професіоналізм та оволодіння новими формами й методами прокурорської діяльності, а також практичні потреби прокурорської практики, досягнення сучасної юридичної науки і позитивного досвіду.

Формування і реалізація навчального плану здійснюються згідно з певними принципами. За своєю природою це принципи діяльності (або функціональні принципи). На відміну від організаційних принципів, як-от: рівність, гласність, безперервність, транспарентність навчання, незалежність та автономія навчальних закладів тощо, принципи функціонування системи підвищення кваліфікації прокурорів виражають сутність та соціальне призначення даного соціально-правового інституту.

Отже, варто виділити наступні основні принципи організації постійної професійної підготовки прокурорів:

- принцип єдності;
- принцип диференційованості;
- принцип колективного (спільного) навчання;
- принцип виховного і розвиваючого характеру;
- принцип науковості;
- принцип обов'язковості й безперервності навчання;
- принцип випереджального характеру навчання;
- принцип встановлення взаємних прав, обов'язків і відповідальності;
- принцип установації правових наслідків безперервного професійного навчання;
- принцип державного управління й координації діяльності всіх елементів системи підвищення кваліфікації прокурорів;

– принцип забезпечення високої якості й ефективності навчання;

– принцип урахування вітчизняного й зарубіжного досвіду організації спеціальної підготовки та безперервного професійного навчання прокурорів.

Принцип диференційованості органічно пов'язаний із принципом єдності. Передусім він виражається у залежності структури, змісту, форм і методів безперервного професійного навчання від наступних факторів:

- організаційно-структурного рівня та особливостей діяльності органу прокуратури;
- займаної посади прокурора;
- загального стажу в органах прокуратури та терміну перебування на займаній посаді;
- функціональних службових обов'язків за посадою;
- предметної спеціалізації;
- рівня освітньої й професійної підготовки прокурора.

Також при формуванні робочого навчального плану з підвищення кваліфікації працівників прокуратури забезпечується поєднання трьох сутнісних елементів організації постійного професійного навчання прокурорів:

а) загальної складової – удосконалення й оновлення знань та умінь з правових, економічних, управлінських, соціально-гуманітарних та інших питань професійної діяльності працівників органів прокуратури на посадах відповідної категорії;

б) функціональної складової – здобуття додаткових знань і вмінь відповідно до параметрів професійно-кваліфікаційних характеристик прокурорів певних категорій посад;

в) галузевої складової – здобуття додаткових знань, умінь з новітніх досягнень у певній галузі чи сфері прокурорської діяльності.

Принцип колективного (спільного) навчання реалізується завдяки проведенню працівниками Національної академії прокуратури України семінарів для прокурорів регіональних прокуратур. Колективне навчання здійснюється з метою систематичного формування прокурорів про нове законодавство України, обговорення практики його застосування, поглиблен-

ня знань та одержання нових навичок для вирішення поточних проблемних питань прокурорської діяльності.

Принцип виховного і розвиваючого характеру навчання спрямований на всебічний розвиток та виховання здібностей до самоосвіти й вивчення нового у процесі повсякденної практичної діяльності. Також ним охоплюється засвоєння та забезпечення етичної поведінки прокурорів під час виконання їхніх функціональних посадових обов'язків.

Принцип науковості забезпечується працівниками Національної академії прокуратури України, якими сьогодні здійснюється переважна більшість фундаментальних та прикладних досліджень, результати яких постійно опубліковуються у монографіях, навчальних та науково-практичних посібниках, наукових статтях і тезах, збірниках науково-практичних конференцій. Наукові розробки вчених використовуються при реалізації всіх напрямів прокурорської діяльності. Разом із фундаментальними теоретичними дослідженнями науковці Національної академії прокуратури України здійснюють підготовку методичних рекомендацій для практичних працівників, які проходять рецензування у відповідних підрозділах Генеральної прокуратури України та схвалюються на засіданнях науково-методичної ради при Національній академії прокуратури України.

Принцип безперервності навчання тісно пов'язаний із принципом випереджального характеру навчання. Сучасний розвиток суспільних відносин і наукових знань, законотворчої та правозастосовної практики настільки стрімкі, що теорія, погляди, концепції, форми й методи роботи, визнані передовими сьогодні, завтра стають вже значною мірою застарілими. Тому цей принцип означає, що навчання прокурорів у системі підвищення кваліфікації повинно бути засноване на освоєнні сучасних досягнень юридичної науки та передового досвіду прокурорсько-слідчої діяльності, на використанні сучасних форм і методів навчання в процесі постійної професійної освіти прокурорів.

Безперечно, професіоналізм і компетентність прокурорів залежать від їхнього вміння аналізувати, прогнозувати та стратегічно

мислити, своєчасно враховувати динаміку змін, які відбуваються в правотворчій діяльності держави. А це можна забезпечити тільки шляхом планування та реалізації навчальних програм з випереджувальним характером. Тому в період планування та реалізації навчальних програм безперервного професійного навчання прокурорів пріоритетним є застосування принципу випереджального характеру навчання. Ефект випередження досягається впровадженням у навчальний процес окремих форм занять: проблемних та оглядово-перспективних лекцій, круглих столів, майстер-класів, які проводять практикуючі прокурори високого фахового рівня. Змістове наповнення цих форм занять має випереджальний характер, воно здійснюється з урахуванням високого динамізму соціально-правових процесів, змінюваності законодавства, спрямоване на певне випередження потреб практики. Заняття з прокурорами проводяться саме з таких позицій, тому що це обумовлено насамперед стратегією й змістом перетворень, що відбуваються в суспільстві й державі, у яких дедалі більше зростає роль особистісного фактору, наукових знань, професіоналізму й компетентності.

Важливим принципом є встановлення взаємних прав, обов'язків і відповідальності прокурорів, органів прокуратури та Національної академії прокуратури України у сфері організації безперервного професійного навчання прокурорів, зокрема у сфері організації підвищення кваліфікації. У ст. 19 Закону України «Про прокуратуру» [4] закріплено обов'язок прокурорів (усіх без винятку. – *І.К.*) удосконалювати свій професійний рівень та з цієї метою підвищувати кваліфікацію. Отже, принцип обов'язковості навчання зумовлюється у нормативно закріпленні обов'язковості проходження прокурорами підвищення кваліфікації.

Крім того, обов'язковість означає, що прокурор повинен не менш як один раз на п'ять років проходити підвищення кваліфікації, а безперервність проявляється в тому, що між обов'язковими строками навчання в Національній академії прокуратури України він має самостійно постійно працювати над підвищенням рівня своєї професійної компетентності.

Логіко-структурний аналіз ст. 9 Закону України «Про прокуратуру» [4], яка визначає повноваження Генерального прокурора України щодо організації діяльності органів прокуратури України, дає підстави стверджувати про наявність повноважень із визначення основних параметрів системи безперервного професійного навчання прокурорів Генеральної прокуратури України, у тому числі й підвищення їхньої кваліфікації. Зокрема, в зазначеній нормі встановлено, що Генеральний прокурор України реалізує виконання вимог щодо підвищення кваліфікації прокурорів Генеральної прокуратури України та затвердження загальних методичних рекомендацій для прокурорів з метою забезпечення однакового застосування норм законодавства України під час здійснення прокурорської діяльності.

Організація безперервного навчання Генеральним прокурором України на нормативному рівні має розглядатися як важливий чинник поліпшення якості кадрового складу органів прокуратури [2]. Водночас системне підвищення кваліфікації вважається невід'ємною частиною професійних обов'язків кожного прокурорсько-слідчого працівника [1].

Крім того, відповідно до статей 11, 13 Закону України «Про прокуратуру» [4] на керівників прокуратур регіонального та місцевого рівнів також покладено обов'язок забезпечення виконання вимог щодо підвищення кваліфікації підлеглих прокурорів.

Отже, відповідальність за організацію підвищення кваліфікації прокурорів, їх безперервного професійного навчання покладається на Генерального прокурора України, керівників регіональних і місцевих прокуратур.

Окремо зупинимось на принципі установлення правових наслідків безперервного професійного навчання прокурорів. Не викликає сумнівів те, що результати проходження професійного навчання і практичного застосування одержаних знань мають враховуватися при посадових переміщеннях. Тому належна організація підвищення кваліфікації прокурорів і забезпечення для них умов стосовно опанування нових знань і практичних навичок взаємопов'язані із формуванням позитивної реко-

мендації Ради прокурорів щодо призначення на адміністративну посаду. Адже таке призначення відповідно до ст. 39 Закону України «Про прокуратуру» [4] здійснюється Генеральним прокурором України за рекомендацією Ради прокурорів України.

Розглядаючи принцип державного управління та координації діяльності всіх елементів системи підвищення кваліфікації прокурорів, варто наголосити на такому. Безпосередню участь в організації і проведенні навчального процесу беруть заступники Генерального прокурора України, керівники структурних підрозділів Генеральної прокуратури України, які вносять пропозиції щодо формування планів навчання прокурорських кадрів, виступають перед слухачами з лекціями, проводять семінарські заняття, зустрічі зі слухачами Національної академії прокуратури України тощо. Координація роботи з підвищення кваліфікації, застосування всіх видів і форм навчання здійснюється Генеральною прокуратурою України, Національною академією прокуратури України та відділами роботи з кадрами прокуратур регіонального рівня.

Не менш важливим і актуальним є принцип забезпечення високої якості й ефективності навчання. Він передбачає відповідні рівень і якість освіти, отриманої в системі безперервного професійного навчання прокурорів. Ця система повинна характеризуватися гнучкістю, оптимальністю поєднання всіх видів і форм післядипломної професійної освіти. Раціональне співвідношення всіх видів і форм навчання, їх якість повинні створювати умови для швидкої адаптації працівників органів прокуратури до конкретних посад та напрямів прокурорської діяльності.

Важливим принципом у сучасних умовах є врахування вітчизняного й зарубіжного досвіду постійного професійного навчання, що дає змогу розкрити генезу багатьох державно-правових інститутів. Проте складність виникає у виборі й практичній реалізації національної моделі проходження служби в органах прокуратури, побудові системи професійного розвитку прокурорів, оскільки прокурорська служба має національну природу, базується на правових, історичних і культурних традиціях.

На нашу думку, всебічне урахування розглянутих принципів при організації та функціонуванні системи безперервного професійного навчання прокурорів сприятиме якнайшвидшому становленню освіченого та професійного прокурорського корпусу, підвищенню рівня ефективності діяльності органів прокуратури в цілому.

У правотворчому аспекті ці принципи можуть бути реалізовані при розбудові механізму державно-правового забезпечення та законодавчого регулювання організації безперервного професійного навчання прокурорів шляхом внесення відповідних положень до Закону України «Про прокуратуру» та інших нормативно-правових актів, що регламентують зазначене питання.

Список використаних джерел:

1. Положення про єдину систему підвищення кваліфікації прокурорсько-слідчих працівників органів прокуратури України: наказ Генерального прокурора України від 30 квітня 2013 року № 57 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gp.gov.ua>
2. Про організацію роботи з кадрами в органах прокуратури України: наказ Генерального прокурора України від 15 вересня 2015 року № 2гн [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.gp.gov.ua
3. Про організацію взаємодії органів прокуратури України з Національною академією прокуратури України: наказ Генерального прокурора України від 31 січня 2011 року № 8 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.gp.gov.ua
4. Про прокуратуру: Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1697-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua>

Ігор КОЗЬЯКОВ

ПРИНЦИПИ ПОСТІЙНОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ПРОКУРОРІВ

Статтю присвячено дослідженню принципів системи постійної професійної підготовки прокурорів в Україні. Автором проаналізовано організаційні засади безперервного професійного навчання працівників органів прокуратури, зокрема у Національній академії прокуратури України.

Ключові слова: прокуратура; підвищення професійної компетентності прокурора; підвищення кваліфікації прокурорів; система підвищення кваліфікації прокурорсько-слідчих працівників; безперервне професійне навчання прокурорів.

Игорь КОЗЬЯКОВ

ПРИНЦИПЫ ПОСТОЯННОЙ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ ПРОКУРОРОВ

Статья посвящена исследованию принципов системы постоянной профессиональной подготовки прокуроров в Украине. Автором проанализированы организационные основы непрерывного профессионального обучения работников органов прокуратуры, в частности в Национальной академии прокуратуры Украины.

Ключевые слова: прокуратура; повышение профессиональной компетентности прокурора; повышение квалификации прокуроров; система повышения квалификации прокурорско-следственных работников; непрерывное профессиональное обучение прокуроров.

PRINCIPLES OF CONTINUOUS TRAINING OF PROSECUTORS

The article investigates the principles of a system of continuous training of public prosecutors in Ukraine. The author analyzes the organizational principles of continuous vocational training the prosecution bodies of employees, particularly in the National Academy of the Prosecutor's Office of Ukraine.

Keywords: prosecutors; improve the professional competence of the prosecutor; further training of prosecutors; prosecutorial system of training of enforcement personnel; continuous training of public prosecutors.

НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА ТА ОБОРОНА УКРАЇНИ

Микола ТУРКОТ

начальник відділу підготовки прокурорів
з підтримання державного обвинувачення в суді
Національної академії прокуратури України,
кандидат юридичних наук, доцент
nik_turkot@ukr.net

УДК 355

ВІЙСЬКОВА СКЛАДОВА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Питання законодавчого регулювання діяльності органів, які забезпечують воєнну (військову) безпеку України, на даний час потребують серйозного осмислення. Дієвість заходів, спрямованих на посилення здатності військових формувань та правоохоронних органів, у яких передбачено проходження військової служби, протидіяти зовнішнім і внутрішнім загрозам, залежить від багатьох чинників. Важливе місце серед них посідає законодавче забезпечення військового будівництва у державі, правоохоронної, розвідувальної, контррозвідувальної діяльності, а також взаємодії військових формувань.

Указом Президента України від 24 вересня 2015 року № 555/2015 введено в дію рішення Ради національної безпеки і оборони України від 2 вересня 2015 року «Про нову редакцію Военної доктрини України».

З прийняттям нової Военної доктрини втратили чинність положення кількох нормативних актів у сфері національної безпеки України: Указу Президента України від 15 червня 2004 року № 648 «Про Военну доктрину України»; ст. 2 Указу Президента України від 15 липня 2004 року № 800 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 липня 2004 року «Про

дальший розвиток відносин з НАТО з урахуванням результатів засідання Комісії Україна – НАТО на найвищому рівні 29 червня 2004 року»; ст. 1 Указу Президента України від 21 квітня 2005 року № 702 «Питання Военної доктрини України»; ст. 3 Указу Президента України від 8 липня 2009 року № 518 «Про внесення змін до деяких указів Президента України» та ст. 2 Указу Президента України від 8 червня 2012 року № 390 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 8 червня 2012 року «Про нову редакцію Военної доктрини України».

Воєнна доктрина України є базовою системою поглядів на причини виникнення, сутність і характер сучасних воєнних конфліктів, принципи і шляхи запобігання їх виникненню, підготовку держави до можливого воєнного конфлікту, а також на застосування воєнної сили для захисту державного суверенітету, територіальної цілісності, інших життєво важливих національних інтересів. Її правову основу становлять: Конституція України, закони України, Стратегія національної безпеки України, затверджена Указом Президента України від 26 травня 2015 року № 287, міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України [1].

У Законі України «Про основи національної безпеки України» [2] передбачено поділ національної безпеки нашої держави на складові (сегменти), серед яких названо оборонну та прикордонну безпеку країни. Водночас у законодавчому акті відсутні поняття видів безпеки, які становлять національну безпеку України, та критерії їх поділу. Поза увагою залишилось також визначення воєнної (військової) безпеки як частини національної безпеки України, не розкрито її зміст, основи, зв'язок з іншими складовими.

У новій Воєнній доктрині України термін «воєнна безпека» вживається досить часто, але, знов-таки, без тлумачення його змісту та ролі як виду у сукупності та взаємозв'язку з іншими складовими родового поняття – національної безпеки України.

Отже, визначення понятійного апарату національної безпеки України потребує серйозного осмислення та доопрацювання з огляду на те, що воєнна (військова) безпека України є наскрізним поняттям, яке повністю не збігається із жодним сегментом Національної безпеки України (у тому числі з оборонною та прикордонною безпекою), водночас перетинаючись із усіма її складовими.

Тобто національна безпека України як захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства та держави неможлива без додержання її воєнної (військової) безпеки. Стан безпеки визначається сучасним характером зовнішніх і внутрішніх загроз [3, 46]. Суб'єктами забезпечення воєнної (військової) безпеки є Воєнна організація та правоохоронні органи держави, у яких передбачено проходження військової служби.

Військову безпеку України, у свою чергу, можливо визначити як стан захищеності країни від зовнішніх та внутрішніх загроз воєнного, військового характеру, задля протидії яким існує Воєнна організація держави.

На жаль, у чинних законодавчих актах, у тому числі прийнятих у 2015–2016 роках, немає системності щодо врегулювання суспільних відносин у сфері воєнної безпеки України як у мирний час, так і в особливий період. Зокрема, Воєнна доктрина Украї-

ни (п. 50) не визначає органи прокуратури України як суб'єкт забезпечення воєнної безпеки України на відміну від положень ст. 4 Закону України «Про основи національної безпеки України». При цьому, на жаль, не враховано, що діяльність військової прокуратури як структурного підрозділу органів прокуратури України було відновлено у серпні 2014 року саме у зв'язку з необхідністю забезпечення воєнної безпеки України. Про це, зокрема, зазначено у пояснювальній записці до проекту Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про прокуратуру» щодо створення військових прокуратур» [4], зареєстрованого 8 серпня 2014 року за № 4446а.

Не згадані як суб'єкти забезпечення воєнної безпеки України й інші державні формування – Військова служба правопорядку у Збройних Силах України, Державне космічне агентство України тощо.

Концепція розвитку сектору безпеки і оборони України (п. І), що введена в дію Указом Президента України від 14 березня 2016 року № 92/2016 [5], так само не містить посилання ні на органи прокуратури України, ні на Державне космічне агентство України як на складові цього сектору. Позиція щодо невключення до числа суб'єктів обороноздатності та безпеки України Державного космічного агентства вбачається досить спірною з наступних підстав. Відповідно до п. 1 постанови Кабінету Міністрів України від 14 травня 2015 року № 281 [6] Державне космічне агентство України є центральним органом виконавчої влади, який забезпечує формування і реалізує державну політику у сфері космічної діяльності. До завдань цього агентства, з-поміж інших, віднесено розробку концептуальних основ державної політики у галузі дослідження і використання космічного простору в мирних цілях та в інтересах безпеки держави (пп. 5 п. 4 постанови); забезпечення утилізації твердого ракетного палива міжконтинентальних балістичних ракет РС-22 (п. 18); здійснення функції національного контактного пункту з питань дотримання положень Гаазького кодексу поведінки проти розповсюдження балістичних ракет (п. 29 постанови). Важливість діяльності Державного космічного агентства Украї-

ни обумовлюється й тим, що до цього центрального органу виконавчої влади відряджаються військовослужбовці, тобто низка посад передбачає таке заміщення саме в інтересах національної безпеки і оборони. Потрібно зауважити, що інститут відрядження військовослужбовців до центральних органів виконавчої влади та правоохоронних органів (формувань), у яких законодавчо не передбачено проходження військової служби, запроваджений виключно з метою забезпечення воєнної (військової) безпеки України, і державне космічне агентство у цьому разі не є винятком.

Потребує вирішення питання щодо відновлення діяльності військових судів та створення на базі Військової служби правопорядку у Збройних Силах України військової поліції. Зазначений орган бажано відокремити від Міністерства оборони України, а його голова не повинен підпорядковуватися ані керівникові цього міністерства, ані жодному керівнику іншого військового формування. Компетенція військової поліції має поширюватися на всі без винятку військові формування в Україні.

Військова поліція може стати важливим суб'єктом забезпечення правопорядку у Збройних Силах України та інших військових формуваннях. Слідчі підрозділи військової поліції доцільно комплектувати досвідченими юристами, які раніше були задіяні у реалізації функцій дізнання (дізнавачами військових частин та відповідних підрозділів Служби правопорядку згідно з Кримінальним процесуальним кодексом України (КПК України) 1960 року) або досудового розслідування як слідчі військової прокуратури. Оперативним підрозділам цього військового формування доцільно надати право провадити оперативно-розшукову діяльність на підставі Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» та негласні слідчі (розшукові) дії в порядку ст. 41 КПК України. У такий спосіб можливо досягти виконання багатьох завдань із забезпечення обороноздатності України, зокрема здійснення досудового розслідування фахівцями, які обізнані з роботою військових формувань, а процесуального керівництва – військовими прокурорами. Потрібно зауважити, що запропонований

у ст. 216 КПК України 2012 року алгоритм підслідності не передбачав наявності військової прокуратури в системі органів прокуратури України. Тому розслідування військових злочинів покладалося на Державне бюро розслідувань, тобто посадових осіб, які уперше мали ознайомитися зі специфікою військово-службових відносин, особливостями експлуатації, використання та застосування військового майна, техніки, озброєння, зброї у Воєнній організації України. У подальшому погляди на значення воєнної безпеки у забезпеченні національної безпеки України та шляхи досягнення боездатності Воєнної організації держави змінилися, і в серпні 2014 року Верховною Радою України діяльність військової прокуратури було відновлено.

Незважаючи на підвищену суспільну небезпечність військових злочинів, санкцією жодної норми Розділу XIX Кримінального кодексу України (КК України) додаткові покарання не передбачені. У разі якщо вчинення злочину військовослужбовцем було пов'язано з використанням ним можливостей відповідно до посади або із зайняттям певною діяльністю, суд має право призначити йому додаткове покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю у межах, встановлених ст. 55 КК України.

Додаткове покарання у виді позбавлення військового звання може бути застосовано судом лише до військовослужбовця, який вчинив тяжкий або особливо тяжкий злочин, із наведенням у вирок мотивів призначення цього виду додаткового покарання. Позбавлення військового звання у разі вчинення військовослужбовцем злочину середньої або невеликої тяжкості законом не передбачено. Водночас про можливість позбавлення військового звання за вчинення дисциплінарного правопорушення йдеться у Дисциплінарному статуті Збройних Сил України (статті 48–52, 62, 68). Це при тому, що суспільна небезпечність дисциплінарного проступку набагато нижча, ніж злочину.

Варто звернути увагу на ту обставину, що не підпадають під визначення корупційних переважна більшість злочинів, передбачених у Розділі XIX «Військові злочини»

Особливої частини КК України. Виняток становить викрадення, привласнення, вимагання військовослужбовцем зброї, бойових припасів, вибухових або інших бойових речовин, засобів пересування, військової та спеціальної техніки чи іншого військового майна, вчинені військовою службовою особою із зловживанням службовим становищем (ст. 410 КК України). Вбачається, що при прийнятті цього рішення не проаналізовано об'єктивні та суб'єктивні ознаки таких складів злочину, як бездіяльність військової влади, перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень, вчинене з корисливою метою, в інших особистих інтересах або в інтересах третіх осіб тощо.

При призначенні військовослужбовцям покарання або стягнення (адміністративного, дисциплінарного тощо) не завжди враховується та обставина, що будь-який військовий злочин, військове адміністративне (дисциплінарне) правопорушення у будь-якому разі вчинюються у супереч інтересам військової служби.

Про те, що до інтересів військової служби віднесено забезпечення виконання покладених на відповідне військове формування завдань, йдеться у п. 126 Положення про проходження військової служби (навчання) військовослужбовцями Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України [7]; п. 212 Положення про проходження громадянами України військової служби в Державній прикордонній службі України [8].

У Положенні [9] про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України (п. 186), Положенні про проходження громадянами України військової служби у Державній спеціальній службі транспорту (п. 163) [10], а також у Положенні про проходження військової служби військовослужбовцями Служби безпеки України (п. 55) [11] інтереси військової служби розглядаються в контексті підтримання на належному рівні військовими підрозділами та частинами цих військових формувань бойової готовності.

Отже, під інтересами військової служби можливо розуміти такий стан боєздатності військових формувань України, що дає

змогу забезпечити війну (військову) безпеку держави на рівні, який гарантує захист суспільства і громадянина, матеріальних, інтелектуальних і духовних цінностей українського народу від зовнішніх та внутрішніх загроз [12, 43].

На жаль, жодне з військових адміністративних правопорушень законодавчо не віднесено до пов'язаних з корупцією адміністративно караних діянь. З формальної точки зору, адміністративна відповідальність за правопорушення з ознаками корупції передбачена в Розділі 13-А КУпАП. Однак такий підхід законодавця суперечить визначенню правопорушення, пов'язаного з корупцією, яке міститься у ст. 1 Закону України «Про запобігання корупції» [13]. І передусім це стосується делікту, відповідальність за який передбачена в ст. 172-13 Кодексу України про адміністративні правопорушення (КУпАП), в частині порушення вимог, заборон та обмежень, встановлених для військових службових осіб цим Законом.

Окрім того, недоліки законодавчої конструкції ст. 15, а також ст. 172-13 КУпАП не дають можливості чітко визначити зміст такого поняття, як військова службова особа. Зокрема, в ч. 4 ст. 15 КУпАП йдеться про те, що за вчинення адміністративних проступків, передбачених у Главі 13-Б КУпАП, несуть відповідальність військовослужбовці, якщо ці правопорушення не тягнуть за собою кримінальну відповідальність. Така позиція вбачається досить спірною з огляду на особливості об'єкта та суб'єкта військових адміністративних правопорушень. Необхідно зазначити, що адміністративним законодавством ще до доповнення Кодексу України про адміністративні правопорушення Главою 13-Б передбачалась можливість відповідальності військовослужбовців (військовозобов'язаних, резервістів під час проходження зборів), про що йдеться у ч. 1 ст. 15 КУпАП. На ці законодавчі прогалини автором вже неодноразово зверталася увага у попередніх наукових працях [14, 164; 15, 46]. Потрібно зауважити, що на даний час групою народних депутатів України до Верховної Ради України внесено законопроект [16], який у разі прийняття частково усуне протиріччя у розумінні підстав відповідаль-

ності військовозобов'язаних (резервістів) за адміністративні правопорушення. Разом із тим зазначене питання потребує більш системного підходу з боку законодавця.

Керівні документи з питань притягнення військовослужбовців до матеріальної відповідальності також містять багато протиріч. Зокрема, в Інструкції про порядок проведення службового розслідування у Збройних Силах України взагалі відсутні: визначення поняття службового розслідування; посилення на можливість ініціювання призначення службового розслідування для зняття безпідставних, на думку військовослужбовця, звинувачень чи підозр; констатація можливості особи відмовитися від надання пояснень відповідно до вимог ст. 63 Конституції України; вказівка на обов'язковість ознайомлення з матеріалами службового розслідування юриста військової частини.

Окрім того, від часу набуття Україною незалежності, тобто з 1991 року, не прийнято закону України, яким визначався б статус військовослужбовців. Цей закон доцільно розробити та прийняти, поєднавши у ньому як питання, пов'язані з проходженням та несенням військової служби, які не врегульовано у військових статутах Збройних Сил України, законах та положеннях про проходження служби відповідними категоріями військовослужбовців, так і основні засади соціального захисту військовослужбовців і членів їх сімей. Так само потрібно більш чітко виписати права військовослужбовців у разі їх затримання в дисциплінарному, адміністративному, кримінальному процесуальному порядку. На сьогодні КПК України містить декілька посилок, в яких згадуються військовослужбовці: на особливий порядок проведення окремих слідчих дій з військовослужбовцями кадрового складу

розвідувального органу (статті 140, 191, 208 КПК України) та обов'язкове усунення від посади військовослужбовців – посадових осіб правоохоронних органів, які підозрюються (обвинувачуються) у вчиненні злочину (ст. 154 КПК України), з питань відновлення кримінального провадження (ст. 515 КПК України) та відстрочки виконання вироку (ст. 536 КПК України). При цьому питання запровадження такого запобіжного заходу, як нагляд командування військової частини, дотепер залишається відкритим.

Потребує визначення поняття дисциплінарного проступку (правопорушення), винне вчинення якого є єдиною підставою дисциплінарної відповідальності військовослужбовця. Під військовим дисциплінарним правопорушенням, на думку автора, слід розуміти протиправну дію (бездіяльність) військовослужбовця, військовозобов'язаного, резервіста під час проходження зборів, яка полягає у порушенні військової дисципліни та згідно із законодавством України не тягне настання кримінальної або адміністративної відповідальності. Так само існує потреба у прийнятті Військового дисциплінарного кодексу як підрозділу Кодексу військової юстиції України, в якому доцільно було б визначити, яке стягнення відповідає конкретному вчиненому дисциплінарному правопорушенню і за яких умов та ким воно може бути накладено на військовослужбовця.

Отже, певні кроки, пов'язані із законодавчим забезпеченням сектору безпеки і оборони України, на сьогодні вже зроблено. Однак для вирішення питань, що постали перед Воєнною організацією України, необхідна системна, чітка й кропітка співпраця законодавців і правозастосовників, представників органів державної влади та військового управління.

Список використаних джерел:

1. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 2 вересня 2015 року «Про нову редакцію Воєнної доктрини України»: Указ Президента України від 24 вересня 2015 року № 555/2015 // Офіційний веб-сайт Президента України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/>
2. Про основи національної безпеки України [Текст]: Закон України від 19 червня 2003 року № 964-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 39. – Ст. 351.
3. Данільян О.Г. Національна безпека України: сутність, структура та напрями реалізації: навч. посіб. / Данільян О.Г., Дзьобань О.П., Панов М.І. – Х.: Фоліо, 2002. – 285 с.

4. Туркот М.С. Кримінально-правові та кримінологічні основи забезпечення воєнної безпеки України: наук.-практ. посіб. / М.С. Туркот, П.П. Богущкий, С.І. Дячук, І.В. Вернидубов, С.П. Сегеда. – К.: Видавничий дім «АртЕк», Національна академія прокуратури України, 2014. – 246 с.

5. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 4 березня 2016 року «Про Концепцію розвитку сектору безпеки і оборони України»: Указ Президента України від 14 березня 2016 року № 92/2016/ // Офіційний веб-сайт Ради національної безпеки і оборони України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rnbo.gov.ua>

6. Про затвердження положення про Державне космічне агентство України: постанова Кабінету Міністрів України від 14 травня 2015 року № 281 // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>

7. Про Положення про проходження військової служби (навчання) військовослужбовцями Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України: Указ Президента України від 31 липня 2015 року № 463/2015 // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>

8. Про Положення про проходження громадянами України військової служби в Державній прикордонній службі України: Указ Президента України від 29 грудня 2009 року № 1115/2009 // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>

9. Про Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України: Указ Президента України від 10 грудня 2008 року № 1153/2008 // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>

10. Про Положення про проходження громадянами України військової служби у Державній спеціальній службі транспорту: Указ Президента України від 3 лютого 2009 року № 60/2009 // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>

11. Про внесення змін до Указу Президента України від 7 листопада 2001 року № 1053: Указ Президента України від 27 грудня 2007 року № 1262/2007 // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>

12. Військово-юридичний словник / уклад.: І.В. Авдошин, А.М. Бережний, С.Я. Безкорований та ін.; за ред. А.М. Колодія, В.Й. Пашинського. – К.: НУОУ, 2009. – 152 с.

13. Про запобігання корупції [Текст]: Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1700-VII [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>

14. Туркот М.С. Визначення понять «проходження військової служби», «несення військової служби», «інтереси військової служби» в Кодексі України про адміністративні правопорушення / М.С. Туркот // *Právna veda a prax: výzvy moderných európskych integračných procesov: zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie (27–28 novembra 2015)*. – Bratislava: Paneurópska vysoká škola, Fakulta práva, 2015. – С. 162–165.

15. Туркот М.С. Зловживання військової службової особи владою або службовим становищем як військово адміністративне правопорушення / М.С. Туркот // *Вісник прокуратури*. – 2016. – № 2. – С. 38–50.

16. Туркот М.С. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності військовослужбовців та деяких інших осіб: проект Закону України, зареєстрований 11 березня 2016 року за № 4210 // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>

Микола ТУРКОТ

ВІЙСЬКОВА СКЛАДОВА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

У статті розглядаються проблемні аспекти забезпечення воєнної безпеки України. Аналізуються окремі положення нормативних актів у сфері національної безпеки і оборони нашої держави. З метою посилення обороноздатності України пропонуються зміни до конкретних законодавчих актів.

Ключові слова: національна безпека України; оборона; воєнна безпека держави; Воєнна доктрина; військові формування.

ВОЕННАЯ СОСТАВЛЯЮЩАЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ УКРАИНЫ

В статье рассматриваются проблемные аспекты обеспечения военной безопасности Украины. Анализируются отдельные положения нормативных актов в сфере обороны и национальной безопасности страны. С целью укрепления обороноспособности Украины предлагаются изменения в конкретные законодательные акты.

Ключевые слова: национальная безопасность Украины; оборона; военная безопасность государства; Военная доктрина; воинские формирования.

Mykola TURKOT

NATIONAL MILITARY COMPONENT SECURITY OF UKRAINE

The article deals with the problematic aspects of military security of Ukraine. Analyzed certain provisions of normative acts in the sphere of defense and national security. In order to strengthen the defense capability of Ukraine, proposed changes in the specific legislation.

Keywords: Ukraine's national security; defense; military security; military doctrine; military formations.

ПИТАННЯ ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЇ

Юрій ДЬОМІН

старший викладач відділу підготовки прокурорів
з нагляду за додержанням законів органами,
які проводять досудове розслідування,
Національної академії прокуратури України,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України

УДК 343.35

ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ БОРОТЬБИ З КОРУПЦІЄЮ

Як уже неодноразово зазначалося, корупція є чи не найвагомішим чинником дестабілізації механізму державної влади та політичної організації суспільства загалом [1]. Тому боротьбу з цим негативним явищем визнано найважливішим стратегічним напрямом діяльності на найвищому державно-політичному рівні.

У результаті аналізу фактичних і статистичних даних постають такі питання: чому останнім часом багато усього декларується, однак нічого не робиться; навіщо було створювати спеціалізовані органи, якщо не видно результатів їхньої діяльності.

Як відомо, риба псується з голови, тому боротьбу з корупцією необхідно вести зверху донизу. Проте того, на що так довго очікуємо, не трапляється, суттєвих зрушень не відбувається. Наявні тільки обіцянки та звіти про витребування матеріалів або проведення перевірок, популістське реформування правоохоронних органів і державних структур, одиночні затримання хабарників, стосовно яких обвинувальні вироки не виносяться, нібито повернення до держави великих грошових коштів, майна, активів, набутих корупційним шляхом, тощо.

У цьому зв'язку постає питання про те, навіщо було створювати додаткові органи, витратити час і кошти, якщо з жовтня

2014 року антикорупційний механізм не спрацьовує, а час при цьому минає. Україна дедалі більше віддаляється від інтеграції у світове товариство, цивілізований простір, від темпів зростання економіки, залучення інвестицій, а головне – стрімко втрачає довіру суспільства.

Реалії української антикорупційної дійсності свідчать про те, що людей просто дурять. Прикро згадувати, але політики традиційно обіцяють перед виборами одне, а після приходу до влади роблять друге, переконуючи, що саме це вони обіцяли виборцям. Державні посадовці працюють згідно з принципом, що на сьогодні вони «найпрофесіональніші» та можуть проводити будь-які експерименти над державою, а завтра не відповідати за результати, бо можуть уже не обіймати тих посад, на яких вони нині перебувають. Конкурси на державні посади або тендери на закупівлі проводяться не завжди на конкурсних засадах, країна «залазить» у дедалі більші борги, коли вже нема чого надавати під заставу, крім землі, і це критично для майбутніх поколінь та держави.

На державно-політичному рівні декларується розуміння, що без кардинальних змін системи владних структур антикорупційні й реформаційні процеси не можуть

здійснюватись, але, крім піару окремих політиків, суттєвих зрушень не відбувається. В окремих випадках робляться спроби заборонити доступ до об'єктивної інформації чи до аналітичних і статистичних матеріалів, що є шляхом у нікуди.

Суспільство не має бути осторонь і спостерігати за красномовними ораторами або бездарними менеджерами, коли «фахівці», які жодного дня не працювали в системі, намагаються її докорінним чином реформувати. Хто буде оперативно приймати законні рішення, оцінювати результати професійної діяльності? Чому до консультацій не залучаються відомі вчені, а на державну службу висококваліфіковані фахівці, чому розстановка кадрів відбувається не завжди прозоро? Хіба це не корупційні ризики?

За останні роки зменшилася кількість населення України, неодноразово робилися спроби скоротити чисельність державного апарату, зменшити фінансування соціального сектору, але кількість народних депутатів України залишається незмінною. Реструктуризації (демонополізації) законодавчої влади та переходу до законотворчого плюралізму не відбулося [1].

На думку багатьох учених, протидія корупції зводиться до «сліпого» маніпулювання змінами у законодавстві (що має вигляд його вдосконалення) і хаотичних дій у «вдосконаленні» інституцій (органів) кримінальної юстиції. Більш ніж двадцятирічний досвід такої протидії свідчить про її безплідність і безперспективність [2, 15].

Намагання законодавця викласти відповідні положення у спеціальних і казуїстичних нормах до реальних позитивних зрушень не призвело. Значна частина законодавчих новел, які стосуються кримінально-правової протидії корупції, нововведень насправді не містять [3, 42].

Владні функції здійснюються від імені народу обраними представниками, які фактично непідконтрольні та непідзвітні народу [1].

Притягнення до відповідальності за розбазарювання земель та державного (включаючи армійське) майна, доведення підприємств до банкрутства реально не відбувається. Збільшується тільки кількість декларантів такої боротьби. Активи або

майно, як передбачено антикорупційним законодавством, в управління не передаються, а навпаки, набуваються можновладцями в геометричній прогресії, норми антикорупційного законодавства ігноруються. Рейдерські захвати підприємств і надалі тривають за сприяння або зовнішнього спостереження високопосадовців і за допомогою використання чітко налагоджених корупційних схем.

Час забалакувати проблеми шляхом створення додаткових механізмів аудиту фінансової діяльності політичних партій, компаній із реструктуризації структур або активізації боротьби з корупцією, усуваючи при цьому конкурентів у бізнесі, політиці, витрачаючи на це державні кошти, коли скасовуються пільги, дотації, збільшуються податки й девальвуються зарплати і пенсії, має скінчитися.

Слушними є пропозиції деяких учених щодо механізму, часу та суб'єктів прийняття Конституції України, законів України «Про всеукраїнський референдум в Україні» та інших з метою мінімізувати вплив олігархічних кланів, політичних партій, чиновників на законодавчий процес [1].

Багато сьогодні зазначається про те, що «стару державну машину» необхідно зламати, проте корупційні ризики залишаються. «Стара державна машина» нездатна забезпечити реформування усіх сфер суспільного життя.

Державний сектор є домінуючим над іншими секторами суспільного буття й реально на них впливає. Корупційний вплив відчувається як в законодавчій, так і правозастосовній діяльності [1].

Багато вчених, які мають значний досвід роботи у сфері протидії корупції, відшукують оптимальні шляхи вдосконалення системи правоохоронних органів, що мають протидіяти корупції. Для досягнення цієї мети, на їх погляд, слід вирішити низку завдань, зокрема щодо висвітлення причин та умов, які спонукали появу питання про створення спеціально уповноважених антикорупційних органів, визначення потреби у їхньому створенні й аналізі обставин, за яких вони можуть стати не лише дійсно спеціально уповноваженими органами у сфері протидії корупції, а й справжніми ко-

ординаторами та відповідальними за стан такої боротьби [4, 35].

Ситуація з протидії корупції надзвичайно складна, тому запропонувати універсальний всеохоплюючий механізм доволі складно. Проте, на жаль, найбільш від корупції страждають пересічні громадяни, а найбільшу вигоду має той, хто користується «благами» корупції. У цьому і полягає її особливий зловмисний характер [2, 16].

Однією з причин, що зумовлює безпроблемне існування корупції в Україні, є відсутність гармонійної збалансованості між гілками влади. Монополізація повноважень Верховною Радою України, яка через свою корумпованість, непрофесійність, безпідставну політично-партійну заангажованість, надмірність повноважень, намагання домінувати над усією системою державних органів тощо, фактично гальмує суспільний розвиток [1].

Не актуалізована і проблема використання антикорупційного потенціалу «людського фактору». Існують ілюзії, що нібито застосовуються усі важелі та засоби у протидії корупції, що саме по собі вже є шкідливим. До того ж антикорупційна політика, стратегія і тактика протидії корупції не враховують висновків науковців [2, 17].

Можливо варто у більшому обсязі використовувати потенціал органів прокуратури у сфері протидії корупції. Прокуратура з її досвідом може відігравати активнішу роль у боротьбі з корупцією відповідно до повноважень згідно із Законом України від 14 жовтня 2014 року «Про прокуратуру» [5].

Діяльність прокурора у сфері протидії корупції багатоаспектна та залежить від низки факторів, зокрема й від категорії корупційного правопорушення.

Для виконання своїх повноважень винятково у сфері протидії корупції в Генеральній прокуратурі України спеціально утворено Спеціалізовану антикорупційну прокуратуру, на яку покладено такі функції:

1) здійснення нагляду за додержанням законів під час проведення оперативно-розшукової діяльності, досудового розслідування Національним антикорупційним бюро України;

2) підтримання державного обвинувачення у відповідних провадженнях;

3) представництво інтересів громадянина або держави в суді у випадках, передбачених Законом України «Про прокуратуру» і пов'язаних із корупційними або пов'язаними з корупцією правопорушеннями [5, ст. 8].

У межах своїх повноважень Спеціалізована антикорупційна прокуратура здійснює міжнародне співробітництво, що є дуже важливим особливо під час повернення з-за кордону майна та коштів, отриманих унаслідок корупційних злочинів і незаконно вивезених із України, екстрадиції осіб тощо [4, ст. 8].

Доцільно також враховувати, що при здійсненні представницьких повноважень прокурори зобов'язані брати обов'язкову участь в адміністративних провадженнях, пов'язаних із корупцією, незалежно від органу, який складав такі протоколи [6, ч. 2 ст. 250].

У положеннях Закону України «Про прокуратуру» передбачено особливості організації та діяльності Спеціалізованої антикорупційної прокуратури [5, ст. 8-1].

Відповідно до Закону України «Про запобігання корупції» органи прокуратури віднесено до спеціально уповноважених суб'єктів у сфері протидії корупції. До таких спеціально уповноважених суб'єктів також віднесено органи Національної поліції, Національне антикорупційне бюро України, Національне агентство з питань запобігання корупції. Ці органи зобов'язані нести основний тягар боротьби з корупцією та відповідати за результати такої боротьби.

Національне агентство, крім координаційних повноважень, наділено також правом доступу до інформації, необхідної для виконання покладених на нього завдань, приймати в межах компетенції нормативно-правові акти, проводити перевірки організації роботи із запобігання і виявлення корупції, вносити приписи та звертатися до суду з позовами (заявами) щодо визнання незаконними нормативно-правових актів, складати протоколи про адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією, тощо [7, ст. 12].

Національне антикорупційне бюро України є державним правоохоронним органом, на який покладено попередження, виявлення, припинення, розслідування і розкриття

корупційних правопорушень, віднесених до його підслідності, а також запобігання вчиненню нових корупційних правопорушень.

Завдання Національного бюро полягає у протидії корупційним правопорушенням, які вчинені вищими посадовими особами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, та становлять загрозу національній безпеці [8, ст. 1].

Працівники Національного бюро мають право здійснювати на підставах і в порядку, встановлених законом, гласні та негласні оперативно-розшукові заходи, витребувати через прокурора від інших правоохоронних органів оперативні матеріали і кримінальні провадження, що стосуються кримінальних правопорушень, віднесених законом до підслідності Національного бюро, отримувати та ознайомлюватися з відповідною інформацією, за наявності підстав подавати до суду позови про визнання недійсними угод у порядку, встановленому законодавством України, тощо [8, ст. 17].

У ч. 5 ст. 216 КПК України передбачено підслідність кримінальних проваджень Національному антикорупційному бюро України, визначено перелік осіб, стосовно яких детективами Національного антикорупційного бюро України може здійснюватися кримінальне провадження, умови, за наявності яких детективи Національного антикорупційного бюро України мають право приймати та здійснювати кримінальні провадження [8; 9, ст. 216].

Однак, якщо перелік осіб, стосовно яких детективами Національного бюро може здійснюватися досудове розслідування, окреслений, то до інших підстав прийняття до свого провадження оперативних матеріалів і кримінальних проваджень можуть виникнути питання. Зокрема, після ознайомлення зі складними (заплутаними) матеріалами, з'ясування їх безперспективності вони можуть не передаватися до Національного бюро або, навпаки, бути витребуваними тоді, коли іншими правоохоронними органами оперативним шляхом виявлено таке правопорушення та зроблено все, щоби кримінальне провадження найближчим часом із обвинувальним актом могло бути передано до суду чи реалізовано іншим чином.

Тому, як убачається, одним із критеріїв ефективності діяльності спеціально уповноважених суб'єктів у сфері протидії корупції повинна бути реальна кількість і якість кримінальних проваджень, протоколів про адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією, позовів (заяв), внесених до суду, внесення приписів про порушення вимог антикорупційного законодавства, відшкодування шкоди та витребування майна, активів, коштів, які набуті в результаті вчинення корупційних правопорушень, тощо.

У більшості випадків приймати об'єктивне, законне рішення повинен прокурор, зокрема щодо вирішення спірних питань стосовно підслідності кримінальних проваджень, витребування оперативних матеріалів, тому цілком логічним є покладання відповідних повноважень саме на органи прокуратури [9, частини 5, 9 ст. 214].

За прокурорами залишено функцію координації у сфері протидії корупційній злочинності, критеріями ефективності якої є реальний вплив на: покращення стану боротьби зі злочинністю; посилення ефективності профілактики злочинності; захист прав та свобод громадян, інтересів держави від злочинних посягань; відшкодування нанесеної корупційним злочином шкоди тощо [5, ст. 25].

На сьогодні обсяг повноважень прокуратури значно звужено. Прокуратура позбавлена права правозахисної функції, здійснювати досудове розслідування у кримінальних провадженнях про будь-які злочини, складати протоколи про адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією, тощо.

Водночас, як уже зазначалося, органи прокуратури України продовжують здійснювати координаційні повноваження в сфері протидії корупційній злочинності, а як спеціальний уповноважений суб'єкт у сфері протидії корупції мають право вносити подання керівнику підприємства, установи, організації, де працює особа, яка вчинила корупційне правопорушення або правопорушення, пов'язане з корупцією.

У сфері протидії корупції прокурорський нагляд здійснюється з метою:

— своєчасного виявлення та попередження корупційних злочинів;

- притягнення винних посадових і службових осіб до відповідальності;

- реального усунення негативних наслідків, зокрема й відшкодування заподіяної шкоди громадянам та державі.

Необхідно пам'ятати і й про профілактичний аспект роботи прокурорів. При виявленні корупційних правопорушень або пов'язаних із ними та притягненні винних осіб до відповідальності зусилля прокурорів спрямовані на:

- поновлення порушених прав і законних інтересів громадян;

- відшкодування збитків та шкоди, заподіяних унаслідок корупційних правопорушень державним інтересам, фізичним і юридичним особам;

- визнання нормативно-правових актів, рішень, угод незаконними та скасування їх у судовому порядку (угода, укладена внаслідок корупційного правопорушення вважається недійсною);

- зупинення незаконно наданих переваг;

- конфіскація у судовому порядку коштів і майна, отриманих унаслідок корупційного правопорушення;

- відсторонення від виконання функцій держави осіб, які притягаються до відповідальності за корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення.

Після визнання судом особи такою, що вчинила корупційне або пов'язане з корупцією правопорушення, прокурор має право вирішити питання про повернення або скасування незаконно отриманих матеріальних благ, пільг чи переваг.

Прокурор здійснює представницькі повноваження законних інтересів держави, якщо захист таких інтересів не здійснює або неналежним чином здійснює орган державної влади, орган місцевого самоврядування чи інший суб'єкт владних повноважень, до компетенції якого віднесені відповідні повноваження, а також за відсутності такого органу [5, ч. 3 ст. 23].

У позові (заяві, поданні) зазначається орган влади, уповноважений виконувати функції держави в спірних правовідносинах, обґрунтовується, в чому саме полягає порушення інтересів держави або загроза таким інтересам. Прокурори подають позови в інтересах держави, а не в інте-

ресах підприємства, установи, організації з урахуванням обмежень, передбачених ст. 23 Закону України «Про прокуратуру». Прокурор повинен самостійно визначати й обґрунтовувати у позовній заяві те, в чому конкретно полягає порушення інтересів держави або загроза таким інтересам.

Представницькими повноваженнями щодо протидії корупції наділено декілька спеціально уповноважених суб'єктів у цій сфері. І це логічно, оскільки у випадку виявлення будь-яким спеціально уповноваженим органом у сфері протидії корупції порушень спеціально уповноважений суб'єкт зможе оперативніше звернутися з позовом (заявою) до суду про відновлення прав чи відшкодування шкоди.

Законодавцем проведено межу відповідальності у сфері протидії корупції між спеціально уповноваженими суб'єктами у сфері протидії корупції – так званій сфері відповідальності цих суб'єктів згідно з їхньою компетенцією, яка повинна стимулювати до активізації боротьби з корупцією кожного спеціально уповноваженого суб'єкта у сфері протидії корупції, та звітом за конкретні досягнення, результати.

Зокрема, Національне агентство відповідає за загальний стан боротьби з корупцією та координацію у цій сфері, а прокурори – за координацію в сфері корупційної злочинності.

Може постати питання про те, яким чином здійснюватиметься контроль за ефективністю використання коштів на проведення оперативно-розшукових заходів у сфері протидії корупції Рахунковою палатою України, зокрема у випадку встановлення факту їх неефективного використання, хоча обмеження чи скорочення коштів може мати негативний ефект у протидії корупції. На думку автора, ці програми повинні фінансуватися на достатньому рівні.

Законодавством також передбачено обов'язкове стажування працівників Національного бюро, які не мають попереднього досвіду роботи в державних органах на посадах, пов'язаних зі здійсненням оперативно-розшукової діяльності, проведенням досудового розслідування, від шести місяців до одного року з подальшим вирішенням долі співробітника із урахуванням результатів

такого стажування і аж до звільнення з Національного бюро [8, ст. 14]. Такий підхід варто поширити й на інші спеціально упов-

новажені суб'єкти у сфері протидії корупції, адже за його допомогою можна підготувати справді висококваліфіковані кадри.

Список використаних джерел:

1. Гришук В. Формула корупції / В. Гришук // Юридичний вісник України. – 2016. – №№ 1–2 (1070–1071) від 4–21 січня. – С. 6–7.
2. Костенко О.М. Щодо антикорупційного потенціалу «людського фактору», або «камінь, яким зневажили будівничі» / О.М. Костенко // Право України. – 2015. – № 12. – С. 14–21.
3. Навроцький В.О. Розвиток законодавства України про кримінальну відповідальність за корупційні посягання / В.О. Навроцький // Право України. – 2015. – № 12. – С. 37–47.
4. Скулиш Є.Д. Державне бюро розслідувань як спеціально уповноважений суб'єкт у сфері протидії корупції / Є.Д. Скулиш // Право України. – 2015. – № 12. – С. 30–36.
5. Про прокуратуру: Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1697-VII // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 2–3. – Ст. 12.
6. Кодекс України про адміністративні правопорушення // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1984. – (доповнення до № 51, Ст. 1122).
7. Про запобігання корупції: Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1700-VII // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 49. – Ст. 2056.
8. Про Національне антикорупційне бюро України: Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1698-VII // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 47. – Ст. 2051.
9. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 року // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – №№ 9–10. – Ст. 88.

Юрій ДЬОМІН

ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ БОРОТЬБИ З КОРУПЦІЄЮ

Стаття присвячена проблемам підвищення ефективності боротьби з корупцією в аспекті останніх змін в українському антикорупційному законодавстві та суспільстві. Наведено пропозиції вчених щодо організаційно-правових важелів впливу на це негативне суспільне явище та залучення до вирішення вказаної проблеми фахівців. Внесено пропозицію більш ширше використовувати потенціал органів прокуратури.

Ключові слова: антикорупційне законодавство; Спеціалізована антикорупційна прокуратура; сфера протидії корупції.

Юрій ДЕМИН

ПУТИ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ БОРЬБЫ С КОРРУПЦИЕЙ

Статья посвящена проблемам повышения эффективности борьбы с коррупцией в аспекте последних изменений в украинском антикоррупционном законодательстве и обществе. Приводятся аргументы ученых в отношении организационно-правовых рычагов влияния на это негативное общественное явление и привлечения для решения указанной проблемы профессионалов. Предлагается больше использовать потенциал органов прокуратуры.

Ключевые слова: антикоррупционное законодательство; Специализированная антикоррупционная прокуратура; сфера противодействия коррупции.

WAYS TO IMPROVE THE EFFICACY OF FIGHTING CORRUPTION

The article is devoted to the issues of improving the efficacy of fighting corruption regarding the last changes in Ukrainian society and in the Ukrainian anti-corruption legislation. The author lists the views of certain scientists on organizational and legal factors of influence this negative social phenomenon and on attraction the professionals to this issue. More wider use of the public prosecution authorities potential is proposed.

Keywords: anti-corruption legislation; Specialized Anti-Corruption Prosecutor's Office; corruption-fighting sphere.

Валентина СЕНИК

начальник відділу організації діяльності
у сфері запобігання та протидії корупції
Генеральної прокуратури України
senik.vg@gp.gov.ua

Зоя ЗАГИНЕЙ

заступник начальника відділу науково-методичного
забезпечення прокурорської діяльності у сфері
кримінальної юстиції
управління науково-методичного забезпечення
прокурорської діяльності Національної академії
прокуратури України,
кандидат юридичних наук, доцент
trostuk@ukr.net

УДК 343.35

ІНША ОПЛАЧУВАНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК СКЛАДОВА ОБМЕЖЕННЯ ЩОДО СУМІСНИЦТВА ТА СУМІЩЕННЯ З ІНШИМИ ВИДАМИ ДІЯЛЬНОСТІ

У п. 1 ч. 1 ст. 25 Закону України від 14 жовтня 2014 року № 1700-VII «Про запобігання корупції» передбачено обмеження для осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, щодо суміщення та сумісництва з іншими видами діяльності, що включає заборону, зокрема, займатися іншою оплачуваною (крім викладацької, наукової і творчої діяльності, медичної практики, інструкторської та суддівської практики із спорту) або підприємницькою діяльністю, якщо інше не передбачено Конституцією або законами України [1]. Водночас у ч. 1 ст. 172-4 Кодексу України про адміністративні правопорушення (КУпАП) визначено відповідальність за порушення цього обмеження. За такі діяння передбачено накладення штрафу від трьохсот до п'ятисот

неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією отриманого доходу від підприємницької діяльності чи винагороди від роботи за сумісництвом.

Поняття «інша оплачувана діяльність» у Законі України «Про запобігання корупції» не закріплено. Не визначено воно і в інших нормативно-правових актах України. Проаналізувавши наукову літературу, присвячену висвітленню проблем заборони, зазначеної у ст. 25 вказаного вище Закону, можна дійти висновку, що науковці не приділяють уваги визначенню поняття «інша оплачувана діяльність». Разом з тим у наукових працях Р.Л. Максимовича, Д.П. Скачка, М.І. Хавронюка було зроблено спробу визначити зміст вказаного поняття.

У постановках у справах про адміністративні правопорушення, що виносилися

за результатами розгляду правопорушення, пов'язаного з корупцією, визначеного у ст. 172-4 КУпАП, також не приділяється належної уваги встановленню ознак іншої оплачуваної діяльності, що зумовлює різні підходи як під час кваліфікації діяння за цією статтею, так і при накладенні адміністративних стягнень. У зв'язку із цим постає необхідність більш ґрунтовно дослідити питання про те, що слід розуміти під іншою оплачуваною діяльністю.

Мета статті – визначити зміст поняття «інша оплачувана діяльність» як складової обмеження щодо сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності для осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, а також діяння, передбаченого у ст. 172-4 КУпАП.

З'ясовуючи зміст будь-якого правового поняття, що не має своєї легальної дефініції, слід застосовувати різні методи тлумачення (лінгвістичні, системні, логічні, історичні), що слугує єдиній меті – встановленню нормативного змісту певного законодавчого положення.

Перш ніж перейти до з'ясування змісту поняття «інша оплачувана діяльність» як складової обмеження щодо сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності, слід звернути увагу на побудову ст. 25 Закону України «Про запобігання корупції» та ст. 172-4 КУпАП. Назва ст. 25 Закону звучить так: «Обмеження щодо сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності», а назва ст. 172-4 КУпАП, відповідно: «Порушення обмежень щодо сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності». Водночас у ст. 25 Закону, а також у диспозиції ч. 1 та ч. 2 ст. 172-4 КУпАП не вказується, що особам, уповноваженим на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, забороняється займатися сумісництвом або суміщенням своїх посад з іншими видами діяльності, крім тих, щодо яких законодавство України допускає винятки (викладацька, наукова і творча діяльність, медична практика, інструкторська та суддівська практика із спорту). На нашу думку, таке формулювання має недолік, який впливає на розуміння об'єктивних ознак заборони для осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого

самоврядування, а також ознак складу відповідного адміністративного правопорушення, пов'язаного з корупцією.

Як відомо, назва будь-якої статті – це своєрідний ключ до розуміння її суті. У ній не повинні міститися додаткові ознаки, адже будь-які правові наслідки для особи будуть виникати згідно з нормативним приписом і в жодному разі не із заголовком. Щоб усунути вказаний недолік, необхідно змінити формулювання п. 1 ч. 1 ст. 25 Закону України «Про запобігання корупції», вказавши на заборону обіймати посаду за сумісництвом чи суміщенням або здійснювати іншу оплачувану діяльність (крім викладацької, наукової і творчої діяльності, медичної практики, інструкторської та суддівської практики із спорту) або підприємницьку діяльність. Відповідним чином слід описати диспозицію та ч. 1 ст. 172-4 КУпАП, зазначивши про чотири альтернативні суспільно небезпечні діяння: 1) порушення особою встановлених законом обмежень щодо сумісництва; 2) порушення особою встановлених законом обмежень щодо суміщення; 3) порушення особою встановлених законом обмежень щодо зайняття іншою оплачуваною діяльністю; 4) порушення особою встановлених законом обмежень щодо зайняття підприємницькою діяльністю.

Також звернімо увагу на те, що, здійснюючи тлумачення поняття «інша оплачувана діяльність», на наш погляд, необхідно брати до уваги і загальну концепцію Закону України «Про запобігання корупції». Законодавець, встановлюючи обмеження для осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування (розділи IV, V цього Закону), намагався охопити ними не одержання цими особами певної винагороди, оплати, а факт порушення самих обмежень (у тому числі щодо зайняття іншою оплачуваною діяльністю).

У працях деяких науковців запропоновано дефініції поняття «інша оплачувана діяльність». Так, на думку Р.Л. Максимовича, під нею слід розуміти «будь-яку роботу, що здійснюється з метою прибутку... Факт одержання прибутку внаслідок оплачуваної діяльності (в тому числі підприємницької) може бути підставою для притягнення до відповідальності такої особи» [2,

106]. Д.П. Скачко переконаний, що «інша оплачувана діяльність» – це «незалежна професійна діяльність особи», метою якої є отримання постійного або тимчасового джерела існування [3, 383]. Однак вказаними дефініціями не охоплено всіх ситуацій, які можуть виникати під час порушення особою встановлених законом обмежень щодо зайняття іншою оплачуваною діяльністю.

З'ясовуючи зміст термінологічного звороту «інша оплачувана діяльність», виокремимо слова, з яких він утворений: «інша», «оплачувана» та «діяльність». Значення кожного з них потребує додаткового з'ясування та впливає на загальне розуміння цього поняття в цілому.

Отже, займенник «інша» належить до означальних та вказує на узагальнену ознаку предмета, явища та «на предмет чи особу, виражаючи відокремлення, відмежування його від подібних йому або раніше названих» [4, 198]. Проаналізувавши назву та диспозицію ст. 172-4 КУпАП, доходимо висновку, що займенник «інший» вказує на відмежування власне оплачуваної діяльності від інших видів діяльності, якими заборонено займатися особам, уповноваженим на виконання функцій держави або місцевого самоврядування (суміщення, сумісництва та підприємницької діяльності), а також від тих видів діяльності, якими відповідним особам дозволено займатися (викладацькою, науковою і творчою діяльністю, медичною практикою, інструкторською та суддівською практикою із спорту).

До набрання чинності ст. 172-4 КУпАП відповідна частина диспозиції була сформульована по-іншому: «Порушення особою встановлених законом обмежень щодо зайняття підприємницькою або іншою оплачуваною діяльністю». Це давало обґрунтовані підстави для висновку, що згідно з правилами тлумачення відкритих переліків інша оплачувана діяльність повинна була містити ознаки підприємницької [5, 62]. Насамперед йшлося про таку ознаку, як систематичність, що включається законодавцем у зміст останнього поняття (ст. 42 Господарського кодексу України). Як відомо, систематичність – це виконання діяння три або більше рази. Наведемо відповідні рішення, що приймалися на той час суда-

ми України. Так, Київський районний суд міста Донецька, закривши провадження у справі про адміністративне правопорушення щодо Особи-1, передбачене ч. 1 ст. 172-4 КУпАП, за відсутністю в його діях складу адміністративного правопорушення, вказав, що однією з ознак оплачуваної діяльності є її систематичність, тоді як Особа-1 отримав одноразову незаконну винагороду [6].

На сьогодні формулювання диспозиції ч. 1 ст. 172-4 КУпАП змінено, відтак, адміністративна відповідальність настає у випадку, коли особа один раз порушила встановлені законом обмеження щодо зайняття оплачуваною діяльністю.

Інше слово, з якого складається досліджуваний термінологічний зворот, – «діяльність». В українській мові воно означає «застосування своєї праці до чого-небудь» [7, 306]. Таким чином, порушення особою, уповноваженою на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, обмежень щодо зайняття іншою оплачуваною діяльністю може полягати лише в її активних діях.

Водночас у податковому праві існує таке поняття, як пасивні доходи особи. Під ними науковці розуміють доходи, які не потребують особистої участі одержувача і щоденної діяльності, включають доходи у виді процентів, дивідендів, роялті тощо, які періодично (неодноразово) виплачуються одержувачу цього доходу [8; 9]; це доходи, які не потребують особистої участі одержувача і щоденної діяльності, включають доходи у вигляді процентів, дивідендів, роялті та будь-які інші пасивні (інвестиційні) доходи, сплачених резидентами України. Згідно з пп. 167.5.3 п. 167.5 ст. 167 Податкового кодексу України до пасивних доходів належать: проценти на поточний або депозитний (вкладний) банківський рахунок; проценти на вклад (депозит) у кредитних спілках; інші проценти (у тому числі дисконтні доходи); процентний або дисконтний дохід за іменним ощадним (депозитним) сертифікатом; плата (відсотки), що розподіляється відповідно до пайових членських внесків членів кредитної спілки; дохід, який виплачується компанією, що управляє активами інституту спільного інвесту-

вання, на розміщені активи відповідно до закону, включаючи дохід, що виплачується (нараховується) емітентом у результаті викупу (погашення) цінних паперів інституту спільного інвестування, який визначається як різниця між сумою, отриманою від викупу, та сумою коштів або вартістю майна, сплаченою платником податку продавцю (у тому числі емітенту) у зв'язку з придбанням таких цінних паперів, як компенсація їх вартості; дохід за іпотечними цінними паперами (іпотечними облигаціями та сертифікатами) відповідно до закону; відсотки (дисконт), отриманий власником облигації від їх емітента відповідно до закону; дохід за сертифікатом фонду операцій з нерухомістю та дохід, отриманий платником податку у результаті викупу (погашення) управителем сертифікатів фонду операцій з нерухомістю в порядку, визначеному в проспекті емісії сертифікатів; інвестиційний прибуток, включаючи прибуток від операцій з облигаціями внутрішніх державних позик, у тому числі від зміни курсу іноземної валюти; роялті; дивіденди. Пасивні доходи, як зазначено у науковій літературі, отримуються особою не у результаті її щоденної діяльності, тобто без її активної участі та без застосування своєї праці для отримання таких доходів. З огляду на викладене вище отримання особою, уповноваженою на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, пасивних доходів не охоплюється заборонаю здійснювати іншу оплачувану діяльність.

Насамкінець розглянемо слово «оплачуваний», що також входить до термінологічного звороту «інша оплачувана діяльність». Цей пасивний дієприкметник походить від дієслова «оплатити», яке в українській мові означає «платити, вносити плату за щонебудь» [7, 847]. Таким чином, відповідно до лінгвістичних правил тлумачення оплачувана діяльність означає нарахування у минулому певної оплати (або можливість її нарахування) за виконанні роботи або наданні послуги, а також надання таких послуг чи виконання таких робіт, які можуть бути оплачені у майбутньому. На нашу думку, інша оплачувана діяльність має місце і у тому випадку, коли гроші за виконану роботу або надані послуги не були отримані

особою як з об'єктивних, так і суб'єктивних причин. Порушення заборон щодо здійснення іншої оплачуваної діяльності вбачається, зокрема, у випадку, коли особа, уповноважена на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, порушила встановлені законом обмеження щодо зайняття іншою оплачуваною діяльністю, однак відмовилася від винагороди або належна оплата не була здійснена. Також порушення відповідних обмежень вбачається і у випадку, коли особа, усвідомлюючи, що надає оплачувані послуги чи виконує оплачувані роботи, з певних причин не отримує за них належної винагороди.

Наприклад, згідно з постановою Дебальцевського міського суду Донецької області від 18 березня 2014 року щодо Особи-1 було закрито справу про адміністративне правопорушення за відсутністю в її діях складу адміністративного правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 172-4 КУпАП. У цій справі було доведено, що Особа-1 працювала пожежником служби цивільного захисту. Її батько здійснював перевезення пасажирів на своєму автомобілі та мав відповідну ліцензію на цей вид діяльності. Батько Особи-1 отримав замовлення від диспетчера інформаційної диспетчерської служби, однак виконати його не міг через погане самопочуття. Тому й попросив Особу-1 перевезти пасажирів. У машину до Особи-1 сів пасажир, якому диспетчер назвав вартість замовлення (300 гривень), яку він і озвучив для Особи-1. Однак машину зупинили працівники ДАІ, а працівники прокуратури склали протокол про адміністративне правопорушення. Закриваючи справу, суд мотивував своє рішення тим, що Особа-1 займалася забороненим видом діяльності лише один раз [10]. Очевидно, для прийняття такого рішення суддя мав підстави, оскільки порушення обмежень щодо зайняття іншою оплачуваною діяльністю мало місце лише у випадку її систематичного здійснення. Однак поглянемо на цю ситуацію з точки зору чинної норми та з урахуванням зазначених вище положень щодо розуміння оплачуваності. Особа-1 усвідомлювала, що здійснює вид діяльності, заборонений законодавством України для особи, яка уповноважена на виконання

функцій держави або місцевого самоврядування. Окрім того, вона усвідомлювала і те, що за надану послугу отримає відповідну винагороду. Ураховуючи викладене вище, вважаємо, що у діянні Особи-1 вбачаються ознаки адміністративного правопорушення, пов'язаного з корупцією, визначеного у ч. 1 ст. 172-4 КУпАП.

Зауважимо, що адміністративне правопорушення, пов'язане з корупцією, відповідальність за яке передбачено у ч. 1 ст. 172-4 КУпАП, належить до безпредметних злочинів, однак у її санкції зазначено про застосування обов'язкового додаткового адміністративного стягнення у виді конфіскації отриманого доходу від підприємницької діяльності чи винагороди від роботи за сумісництвом. На нашу думку, згідно зі ст. 29 КУпАП винагорода від роботи за сумісництвом – це знаряддя вчинення цього правопорушення. Формулювання санкції ч. 1 ст. 172-4 КУпАП містить низку недоліків: конфіскації підлягає отриманий дохід від підприємницької діяльності та винагорода від роботи за сумісництвом, а винагорода від роботи за суміщенням чи від іншої оплачуваної діяльності – ні; конфіскація передбачена як обов'язкове додаткове адміністративне стягнення, тоді як порушення встановлених законом обмежень щодо сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності може й не супроводжуватися метою одержання відповідної винагороди. Зважаючи на це, санкцію ч. 1 ст. 172-4 КУпАП доцільно змінити, усунувши зазначені недоліки. Також, ураховуючи запропоноване нами розуміння сплачуваності, конфіскацію у ч. 1 ст. 172-4 КУпАП доцільно замінити на факультативне додаткове стягнення, що може бути застосоване до особи.

Таким чином, дослідивши зміст поняття «інша оплачувана діяльність» як складової обмеження щодо сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності, можна дійти таких висновків та запропонувати наступні зміни до законодавства України:

1) поняття «оплачувана діяльність» як елемент обмеження для осіб, уповноваже-

них на виконання функцій держави або місцевого самоврядування (ст. 25 Закону України «Про запобігання корупції»), та складова такого діяння, як порушення особою встановлених законом обмежень щодо зайняття іншою оплачуваною діяльністю (ч. 1 ст. 172-4 КУпАП), характеризується наступними суттєвими ознаками: вона не є сумісництвом, суміщенням та підприємницькою діяльністю, а також викладацькою, науковою та творчою діяльністю, медичною та суддівською практикою, інструкторською практикою із спорту; передбачає активну поведінку особи, яка здійснює таку діяльність, та водночас включається у випадку отримання особою пасивних доходів; має місце у випадку зайняття іншою оплачуваною діяльністю хоча б один раз; за виконану роботу або надані послуги особа отримала винагороду, оплату чи вчинила відповідні дії з метою її одержання;

2) п. 1 ч. 1 ст. 25 Закону України «Про запобігання корупції» викласти у такій редакції: «1) здійснювати сумісництво, суміщення з іншими видами діяльності, а також займатися іншою оплачуваною (крім викладацької, наукової і творчої діяльності, медичної практики, інструкторської та суддівської практики із спорту) або підприємницькою діяльністю, якщо інше не передбачено Конституцією або законами України»;

3) ч. 1 ст. 172-4 КУпАП викласти у такій редакції:

«Порушення особою встановлених законом обмежень щодо сумісництва, суміщення, зайняття іншою оплачуваною (крім викладацької, наукової та творчої діяльності, медичної та суддівської практики, інструкторської практики із спорту) або підприємницькою діяльністю – тягне за собою накладення штрафу від трьохсот до п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією отриманого доходу від підприємницької діяльності чи винагороди від роботи за сумісництвом, суміщенням чи іншої оплачуваної діяльності або без такої».

Список використаних джерел:

1. Про запобігання корупції: Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1700-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1700-18/page>
2. Максимович Р.Л. Коментар Закону України «Про засади запобігання і протидії корупції» / Р.Л. Максимович. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2012. – 280 с.
3. Скачко Д.П. «Інша оплачувана діяльність» в контексті Закону України «Про засади запобігання і протидії корупції» / Д.П. Скачко // Митна справа. – 2013. – № 6 (90). – Ч. 2. – Кн. 2. – С. 380–383.
4. Мацюк З. Українська мова професійного спілкування: навч. посіб. / З. Мацюк, Н. Станкевич. – К.: Карпвела, 2005. – 352 с.
5. Адміністративна відповідальність за корупційні правопорушення: наук.-практ. посіб. / О.Л. Копиленко, З.А. Загиней, О.Н. Ярмиш та ін.; за заг. ред. Ю.М. Дьоміна. – К.: Національна академія прокуратури України, 2014. – 304 с.
6. Постанова Київського районного суду м. Донецька від 8 лютого 2014 року. Провадження № 3/257/39/14 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/37223579>
7. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
8. Шапошнікова Н. Визначення категорії пасивного доходу у податковому праві / Н. Шапошнікова // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. – 2010. – № 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nzizvru/2010_2/p2_8.html
9. Швагер О.А. До питання механізму включення податку на пасивні доходи до складу податкових надходжень державного бюджету / О.А. Швагер // Правовий вісник Української академії банківської справи. – 2012. – № 2 (7). – С. 50–52 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dspace.uabs.edu.ua/jspui/handle/123456789/11147>
10. Постанова Дебальцевського міського суду Донецької області від 18 березня 2014 року. Справа № 224/4696/13-п [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/37752353>

Валентина СЕНИК,
Зоя ЗАГИНЕЙ

ІНША ОПЛАЧУВАНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК СКЛADOVA ОБМЕЖЕННЯ ЩОДО СУМІСНИЦТВА ТА СУМІЩЕННЯ З ІНШИМИ ВИДАМИ ДІЯЛЬНОСТІ

Проаналізовано зміст поняття «інша оплачувана діяльність» як складової обмеження щодо сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності для осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, та визначено його суттєві ознаки. Запропоновано зміни до ст. 25 Закону України «Про запобігання корупції» та ч. 1 ст. 172-4 КУпАП.

Ключові слова: інша оплачувана діяльність; сумісництво; суміщення; особи, уповноважені на виконання функцій держави або місцевого самоврядування; правопорушення, пов'язані з корупцією.

ИНАЯ ОПЛАЧИВАЕМАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ КАК СОСТАВЛЯЮЩАЯ ОГРАНИЧЕНИЯ ОТНОСИТЕЛЬНО СОВМЕСТИТЕЛЬСТВА И СОВМЕЩЕНИЯ С ИНЫМИ ВИДАМИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Проанализировано содержание понятия «иная оплачиваемая деятельность» как составляющей ограничения относительно совместительства и совмещения с иными видами деятельности для лиц, уполномоченных на выполнение функций государства или местного самоуправления, а также определены его существенные признаки. Предложены изменения в ст. 25 Закона Украины «О предотвращении коррупции» и ч. 1 ст. 172-4 КУоАП.

Ключевые слова: иная оплачиваемая деятельность; совместительство; совмещение; лица, уполномоченные на выполнение функций государства или местного самоуправления; правонарушения, связанные с коррупцией.

Valentina SENIK,
Zoya ZAGINEY

OTHER PAID ACTIVITY AS A COMPONENT OF RESIDENCE OR LIMITATION COMBINATION WITH OTHER ACTIVITIES

A content analysis of such concepts as «other paid activity» as part of restrictions on combining jobs and combining with other types of activities for persons authorized to perform state functions or local government, as well as highlighted its essential features. Proposed changes in art. 25 of the Law of Ukraine «On Prevention of Corruption» and h. 1 tbsp. 172-4 KUoAP.

Keywords: other paid activities; moonlighting; combination; persons authorized to perform state functions or local government; offenses related to corruption.

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО

Віталій КУЗНЕЦОВ

завідувач кафедри гуманітарних та загально-правових
дисциплін Інституту Управління державної охорони
України Київського національного університету
імені Тараса Шевченка,
доктор юридичних наук, професор
vitaliykuznetsov@ukr.net

Лариса КУЗНЕЦОВА

старший викладач кафедри кримінального права
Національної академії
внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук

УДК 343.223

ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ МАЛОЗНАЧНОСТІ ДІЯННЯ
У ПРАВОЗАСТОСУВАННІ

У судовій та слідчій практиках існує комплекс (матеріальних та процесуальних) проблем щодо визначення такої категорії, як «малозначність діяння». Насамперед розглянемо матеріальні дискусійні питання стосовно розуміння зазначеного поняття.

Так, у законодавстві не наведено змісту критеріїв малозначності діяння. У ч. 2 ст. 11 Кримінального кодексу України (КК України) визначено законодавчі критерії малозначності: «1) у діянні формально є усі об'єктивні та суб'єктивні ознаки певного злочину, передбаченого КК; 2) у силу своєї малозначності воно не становить суспільної небезпеки; 3) з суб'єктивної сторони малозначне діяння не повинно бути спрямоване на заподіяння істотної шкоди» [1, 38–39]. Кримінально-правова наука налічує різні спроби визначення інших критеріїв (або конкретизації наявних) малозначності діяння. Зокрема, М.Д. Дурманов пропонував враховувати властивості об'єкта посягання, характер дії або бездіяльності, в окремих

випадках – обсяг посягання на об'єкт [2, 75]. Між тим В.Г. Макашвілі та Т.В. Церетелі зазначали про три моменти: створений дією особи ступінь можливості настання злочинного результату; суспільну значимість об'єкта, на який спрямоване посягання; обсяг шкоди, що може бути заподіяна об'єкту [3, 76]. Разом із тим Н.Ф. Кузнецова виділяла один головний критерій малозначності: ступінь створення дією небезпеки відносно заподіяння шкоди об'єкту, що, в свою чергу, визначається обсягом можливої шкоди і близькістю її настання [4, 76].

Слушною є думка Т.Є. Севаст'янової з приводу того, що запропоновані вченими критерії малозначності діяння або недостатні, або зводяться до об'єктивних і суб'єктивних чинників, що характеризують його малозначність [5, 43]. Розглянуті позиції науковців, а також аналіз матеріалів судової та слідчої практик свідчать про наявність проблем стосовно праворозуміння та правозастосування такої правової категорії, як «малозначність діяння».

Вчення про малозначність діяння посідає особливе місце в науці кримінального права. Ці питання висвітлювали у своїх працях такі науковці: А.А. Герцензон, М.Д. Дурманов, М.І. Ковальов, С.І. Ковальов, М.Й. Коржанський, Л.М. Кривоченко, Н.Ф. Кузнецова, С.І. Маломуж, П.С. Матишевський, О.В. Микитчик, П.П. Михайленко, А.О. Пінаєв, І.К. Туркевич, М.І. Хаврюнок та інші.

Найбільш сучасне вітчизняне ґрунтовне дослідження цієї проблематики здійснила Т.Є. Севастьянова [5]. Автор, проаналізувавши тогочасну судову практику, дійшла висновків: «1. У тексті ч. 2 ст. 11 КК України або у постанові Пленуму Верховного Суду України встановити перелік злочинів, які не можуть бути визнані малозначними. 2. Узагальнити практику визначення діяння малозначним. 3. Посилити контроль з боку органів прокуратури за обґрунтуванням при відмові в порушенні кримінальних справ або закритті кримінальних справ за малозначністю діяння. 4. У межах статей Особливої частини КК України зазначити, чи може таке діяння бути малозначним» [5, 183]. Необхідно зауважити, що вказані пропозиції є актуальними й нині. Вивчення матеріалів судової практики свідчить про наявність численних запитань при визначенні малозначності діяння. Важливість цієї проблематики також пов'язана з дією Кримінального процесуального кодексу України 2012 року (КПК України) та з огляду на перспективи реформування кримінального законодавства в контексті запровадження кримінальних проступків.

Метою статті є розгляд дискусійних питань визначення окремих ознак малозначності діяння в теорії кримінального права та судовій практиці.

Як відомо, законодавець не наводить у КК України визначення поняття «істотна шкода», тому судові та слідчі органи змушені на власний розсуд тлумачити вказану ознаку. На наш погляд, сумнівною є позиція слідчих і суддів, за якої істотність завданої шкоди визначається суб'єктивно без врахування наявних чітких законодавчих меж злочинних наслідків. Наприклад, у судовій практиці почастишали випадки закриття провадження на підставі ч. 2 ст. 11

КК України при крадіжках чужого майна на суму, що перевищує 0,2 неоподатковуваного мінімуму доходів громадян. Судді враховують наступні обставини, що, на їхню думку, свідчать про малозначність діяння: незначний розмір завданої шкоди, відшкодування збитків (відсутність претензій з боку потерпілого), незакінчену злочинну діяльність (винний не мав можливості розпорядитися викраденим майном), індивідуальні характеристики особи (вчинення злочину вперше, скрутне матеріальне становище, позитивна характеристика, працевлаштування винного, визнання вини, щире каяття, утримання родичів тощо).

Наприклад, 8 лютого 2012 року приблизно о 20-й годині, перебуваючи в приміщенні супермаркету «Арсен» у місті Львові, О., маючи судимість за раніше вчинену крадіжку чужого майна, повторно таємно викрав із його полиць алкогольні напої та вагові цукерки на загальну суму 162 грн 63 коп., які заховав в рукави верхнього одягу (дублянки) і пройшов з ними через касу, не розрахувавшись за товар, тобто О. обвинувачувався у вчиненні злочину, передбаченого ч. 2 ст. 185 КК України. Шевченківський районний суд міста Львова, приймаючи рішення 28 жовтня 2014 року про закриття кримінальної справи через малозначність вчиненого О. протиправного діяння, виходив з того, що вартість викраденого ним товару за закупівельними цінами становить 106,06 грн, а роздрібна ціна товару – 162,62 гривні. Останній не зміг розпорядитися викраденим, оскільки біля каси одразу був затриманий охороною супермаркету, і потерпіла особа – ПрАТ «РК Євротек» жодних претензій до нього не мала. З огляду на ці обставини, а також враховуючи особу обвинуваченого, який за місцем проживання і праці характеризувався позитивно, мав на утриманні батька 1938 року народження, свою вину у вчиненому визнав та щиро покався, суд дійшов висновку, що протиправні дії О., хоча формально і містять ознаки діяння, передбаченого кримінальним законом, однак через малозначність не становлять суспільної небезпеки.

На нашу думку, правильністю таких висновків суду першої інстанції є сумнівною. Тому ухвалою Колегії суддів Судової

палати з розгляду кримінальних справ Апеляційного суду Львівської області від 13 січня 2015 року постанову Шевченківського районного суду міста Львова від 28 жовтня 2014 року, якою кримінальну справу по обвинуваченню О. за ч. 2 ст. 185 КК України закрито на підставі ч. 2 ст. 11 КК України через малозначність противоправного діяння, було справедливо скасовано, а справу повернуто в той самий суд на новий судовий розгляд в іншому складі суддів [6].

Відбувається підміна таких понять, як «малозначність» та «обставини, які пом'якшують покарання». Погоджуємося з Т.С. Севастьяною, яка зазначає, що посилення на обставини, які характеризують особу винних, але не характеризують при визначенні діяння малозначним є неприпустимим [5, 147]. Безперечно, поняття «малозначність діяння» є оціночним. Однак, якщо чітко визначено законодавчі межі для злочинних наслідків, сумнівною є позиція слідчих та суддів, які ігнорують їх та приймають суб'єктивні рішення.

Цю проблему спробував вирішити Верховний Суд України на засіданні Судової палати у кримінальних справах 24 грудня 2015 року (справа № 5-221кс 15), визначивши основні аспекти встановлення малозначності діяння в контексті положень ч. 2 ст. 11 КК України: 1) формальна наявність у вчиненому діянні ознак складу злочину, передбаченого КК, тобто всіх тих передбачених у законі ознак, що у відповідній статті (частині статті, пункті) Особливої частини КК характеризують певний склад злочину; 2) малозначне діяння не становить суспільної небезпеки, яка є типовою для певного злочину; 3) малозначне діяння не повинно бути суб'єктивно спрямоване на заподіяння істотної шкоди. На встановлення малозначності діяння, на думку Верховного Суду України, жодні інші фактори (посткримінальна поведінка порушника кримінально-правової заборони, характеристика його особи, ступінь реалізації злочинного умислу, інші обставини, що відповідно до закону є правовими підставами для пом'якшення покарання або звільнення від кримінальної відповідальності), крім вказаних вище обов'язкових умов, не впливають.

У теорії кримінального права є різні перспективні нормативні варіанти вирішення цієї проблеми, один із них – це відмова від зазначеного терміна, другий – збереження вказаного поняття, проте застосування його лише щодо формальних складів злочинів, які через малозначність діяння не є суспільно небезпечними [7, 63]. С.І. Ковальов «з метою підвищення ступеня вірогідності істинності правозастосовної діяльності в контексті визнання окремих вчинків малозначними» пропонує виокремити діяння, які не можуть визнаватися малозначними [8, 273]. Такий підхід децю дискусійний. Варіант відмови від поняття, зважаючи на стан кримінального законодавства та тенденції його застосування, на наш погляд, є передчасним. На користь такої позиції свідчать й положення частини 2, 3 ст. 11 (проекту КК України) «Поняття кримінального правопорушення та його види» останнього проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запровадження кримінальних проступків» (від 19 травня 2015 року № 2897) [9]. Не погоджуємось із застосуванням зазначеного поняття лише щодо формальних складів злочинів, оскільки окремі матеріальні склади злочинів не передбачають конкретизованих наслідків (наприклад, статті 236, 249, 252, 271, 356 КК України тощо) та чітко не виокремлюють із вказаної нормативної шкоди саме істотну. У цьому контексті слушною є позиція С.І. Ковальова щодо невіднесення до малозначних діянь, які «характеризуються майновою чи фізичною шкодою, а її істотність визначена безпосередньо в законі через вказівку на певну кількість неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, тяжкості тілесних ушкоджень» [8, 273]. Тому необхідно удосконалити ст. 11 КК України, доповнивши новою ч. 3 у такій редакції: «Малозначність діяння не встановлюється при завданні злочином достатніх та визначених фізичних і майнових наслідків для відповідного складу».

Також має місце проблема – це невизначеність нормативного терміна «істотна шкода», адже він використовується в деяких кримінально-правових нормах Особливої частини КК України, що утворює колізії

між нормами. Наприклад, якщо незаконне використання спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації не заподіяло істотної шкоди, дії винної особи слід кваліфікувати за ч. 1 ст. 359 КК України, якщо була загроза завдання істотної шкоди – за ч. 2 ст. 15 і ч. 3 ст. 359 КК України, а якщо істотна шкода завдана – за ч. 3 ст. 359 КК України. Отже, дії, передбачені ч. 1 ст. 359 КК України, можуть визнаватися малозначними, оскільки згідно з ч. 2 ст. 11 КК України не є злочином дія чи бездіяльність, які хоча формально й містять ознаки будь-якого діяння, передбаченого цим Кодексом, але через малозначність не становлять суспільної небезпеки, тобто не заподіяли та не могли заподіяти істотної шкоди фізичній або юридичній особі, суспільству чи державі. Найпростіший варіант вирішення такої проблеми – це заміна відповідного терміна в диспозиціях норм Особливої частини КК України на інший: наприклад, на поняття «значна шкода». У цьому контексті слід підтримати пропозицію авторів вказаного законопроекту (від 19 травня 2015 року № 2897) щодо використання терміна «істотна шкода» для характеристики кримінальних проступків (ч. 2 ст. 11-1 проекту КК України), а терміна «значна шкода» для характеристики злочинів (ч. 2 ст. 11-2 проекту КК України) [9].

Процесуальною проблемою є відсутність серед підстав для закриття кримінального провадження малозначності діяння (ст. 284 КПК України). Виникає запитання, а чим керуються слідчі та суд при закритті таких проваджень? Аналіз матеріалів слідчої та судової практик дав змогу встановити: слідчі закривають провадження за відсутності в діянні складу кримінального правопорушення (п. 2 ч. 1 ст. 284 КПК України); суд – у зв'язку зі звільненням особи від кримінальної відповідальності (п. 1 ч. 2 ст. 284 КПК України). Така практика не відповідає положенням теорії кримінального права та нормам КК України.

По-перше, з'ясуємо обґрунтованість постанов слідчих. Визначаючи малозначність діяння, насправді маємо – хоча й формаль-

но – склад злочину. Відсутність, на думку слідчого, істотної шкоди (чи її загрози) при такому діянні цілком можна пояснити, але наявність реальної шкоди (чи загрози її завдання), що нормативно визначена при крадіжці – не заперечує наявності відповідного складу злочину. Слід погодитися з позицією науковців, що «поняття «малозначність діяння» та «відсутність складу кримінального правопорушення» стосовно матеріального складу кримінального правопорушення є взаємовиключними» [10, 108].

По-друге, дослідимо, чи є малозначність діяння видом звільнення від кримінальної відповідальності? Як свідчить судова практика, маємо негативну відповідь на це запитання: Пленум Верховного Суду України у п. 2 постанови від 23 грудня 2005 року № 12 «Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності» не визначав зазначений вид звільнення особи від кримінальної відповідальності. В теорії кримінального права загальноприйнято є аналогічна позиція. Зокрема, Ю.В. Бауліна також не відносить малозначність до видів звільнення від кримінальної відповідальності [1, 174]. Таким чином, не відповідають законодавству рішення суду про закриття проваджень у зв'язку зі звільненням особи від кримінальної відповідальності через малозначність діяння. Тому необхідно закріпити нову умову для закриття провадження у п. 9 ч. 1 ст. 284 КПК України, а саме: «встановлена малозначність діяння».

З огляду на зазначене вище пропонуємо певні нормативні напрями удосконалення проблеми розуміння та застосування поняття «малозначність діяння»: 1) передбачити в ст. 11 КК України нову частину 3 у такій редакції: «Малозначність діяння не встановлюється при завданні злочином достатніх та визначених фізичних та майнових наслідків для відповідного складу»; 2) замінити термін «істотна шкода» в диспозиціях норм Особливої частини КК України на інший – «значна шкода»; 3) доповнити ч. 1 ст. 284 КПК України пунктом 9 такого змісту: «встановлена малозначність діяння».

Список використаних джерел:

1. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. / [за заг. ред. В.Я. Тація, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна]. – 5-те вид., доповн. – Х.: Право, 2013. – Т. 1: Загальна частина / [Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін.]. – 2013. – 376 с.
2. *Дурманов Н.Д.* Понятие преступления / Н.Д. Дурманов. – М., Л.: Изд-во АН СССР, 1948. – 315 с.
3. *Макашвили В.Г.* Состав преступления как основание уголовной ответственности / В.Г. Макашвили, Т.В. Церетели // Советское государство и право. – 1954. – № 5. – С. 67–77.
4. *Кузнецова Н.Ф.* Значение преступных последствий для уголовной ответственности / Н.Ф. Кузнецова. – М.: Госюриздат, 1989. – 218 с.
5. *Севастьянова Т.Є.* Малозначність діяння за кримінальним законодавством України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Севастьянова Тетяна Євгенівна. – Запоріжжя, 2002. – 183 с.
6. Ухвала Колегії суддів Судової палати з розгляду кримінальних справ Апеляційного суду Львівської області від 13 січня 2015 року по справі № 466/7480/13-к. – Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/43023332>
7. *Маломуж С.І.* Напрями удосконалення малозначного діяння / С.І. Маломуж // Часопис Академії адвокатури України. – 2014. – № 3(24). – Т. 7. – С. 61–64.
8. *Ковальов С.І.* Малозначність діяння та матеріальна шкода в кримінальному праві України: поняття та співвідношення / С.І. Ковальов // Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України. – 2014. – Вип. 34. – С. 269–279 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/apvchzu_2014_34_31.pdf
9. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запровадження кримінальних проєктів: проект Закону України від 19 травня 2015 року № 2897 (в ред. від 3 червня 2015 року) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55214
10. *Маломуж С.І.* До питання обґрунтованості існування поняття «малозначність діяння» / С.І. Маломуж // Вісник прокуратури. – 2015. – № 2(164). – С. 104–109.

Віталій КУЗНЕЦОВ,
Лариса КУЗНЕЦОВА

ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ МАЛОЗНАЧНОСТІ ДІЯННЯ У ПРАВОЗАСТОСУВАННІ

У статті досліджено визначення малозначності діяння. Запропоновано певні нормативні напрями удосконалення проблеми щодо розуміння та застосування цього поняття у законодавстві.

Ключові слова: кримінальна відповідальність; злочини; об'єкт злочину; об'єкт кримінально-правової охорони; кримінально-правова охорона.

Віталій КУЗНЕЦОВ,
Лариса КУЗНЕЦОВА

ПРОБЛЕМЫ ОПРЕДЕЛЕНИЯ МАЛОЗНАЧИТЕЛЬНОСТИ ДЕЯНИЯ В ПРАВОПРИМЕНЕНИИ

В статье исследовано определение малозначительности деяния. Предложены определенные нормативные направления усовершенствования проблемы касательно толкования и применения этого понятия в законодательстве.

Ключевые слова: уголовная ответственность; преступления; объект преступления; объект уголовно-правовой охраны; уголовно-правовая охрана.

THE PROBLEMS OF DEFINITION OF INSIGNIFICANCE OF THE ACT IN LAW

The article studies the definition of insignificance of the act. The certain directions of improvement of regulatory problems of understanding and application of this concept in the law are proposed.

Keywords: criminal liability; crimes; the object of crime; object of criminal law protection; criminal law protection.

КРИМІНАЛЬНЕ ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

Кристина АРУШАНЯН

викладач відділу підготовки прокурорів
з нагляду за додержанням законів органами,
які проводять досудове розслідування,
Національної академії прокуратури України,
юрист 1 класу, кандидат юридичних наук
kristicity@mail.com

УДК 343.13

ПРОКУРОР У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ З ПЕРЕГЛЯДУ УХВАЛ, ПОСТАНОВЛЕНИХ НА СТАДІЇ ВИКОНАННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ

Право на забезпечення оскарження судових рішень є важливою гарантією прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального процесу. Так, В.Т. Маляренко зазначає, що справедливість судового рішення неможлива без реалізації права заінтересованої особи на його перевірку іншим складом суду. Причому таким складом суду, який є колегіальним, незалежним від суду, що ухвалював оскаржуване рішення, та який без відправлення справи в той же суд може сам скасувати попереднє рішення і, дослідивши необхідні обставини, постановити своє, остаточне. Такий порядок перевірки судових рішень прийнято називати апеляційним. Він притаманний більшості держав світу, оскільки вважається найбільш надійним [1, 186].

Значний внесок у вирішення проблем кримінальної процесуальної діяльності прокурора на стадії виконання судових рішень зробили такі вчені, як В.М. Бибіло, О.В. Грищенко, Г.К. Кожевников, Л.М. Лобойко, В.Т. Маляренко, Є.О. Матвієнко, О.Р. Михайленко, В.В. Назаров, В.В. Николук, В.Т. Нор, І.Д. Перлов,

М.А. Погорецький, М.К. Свиридов, Г.П. Середя, О.М. Толочко, Л.Д. Удалова, І.О. Харченко та інші. Разом з тим багато важливих теоретичних і практичних питань, пов'язаних з переглядом ухвал, постановлених на стадії виконання судових рішень та правової природи участі у ньому прокурора, не отримали в кримінально-процесуальній науці відповідної розробки.

Метою статті є визначення місця прокурора у кримінальному провадженні з перегляду ухвал, постановлених на стадії виконання судових рішень, всебічне висвітлення особливостей вказаного провадження, а також доповнення переліку підстав для ініціювання прокурором провадження з перегляду ухвал, постановлених на стадії виконання судових рішень з метою ефективного забезпечення прав і свобод громадян.

Однією з основних засад судочинства, зазначених у ст. 129 Конституції України, є забезпечення апеляційного та касаційного оскарження рішення суду, крім випадків, встановлених законом. Проте у КПК України 1960 року була відсутня норма, яка розкривала б зміст вказаної засади судочинства

для кримінального провадження. У п. 17 ч. 1 ст. 7 КПК України 2012 року серед загальних засад кримінального провадження передбачено забезпечення права на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності, а також розкрито її зміст у ст. 24 Кодексу таким чином: 1) право на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності суду, слідчого судді, прокурора, слідчого; 2) право на перегляд вироку, ухвали суду, що стосується прав, свобод чи інтересів особи, судом вищого рівня, незалежно від того, чи брала така особа участь у судовому розгляді.

На нашу думку, така позиція законодавця обґрунтована, оскільки у зазначених нормах конкретизується конституційна засада судочинства – забезпечення апеляційного та касаційного оскарження рішення суду щодо кримінального провадження, та вичерпно висвітлюється її зміст.

У КПК України 2012 року не визначено жодних обмежень щодо можливості оскарження будь-якої ухвали суду, винесеної при вирішенні питань, пов'язаних із виконанням судових рішень. Так, згідно з ч. 5 ст. 539 чинного КПК України за наслідками розгляду клопотання про вирішення питання, пов'язаного із виконанням вироку, суд постановляє ухвалу, яка може бути оскаржена в апеляційному порядку. Термін «апеляція» (від лат. *appellatio* – прохання, скарга) тлумачиться як звернення, одна з форм оскарження судових рішень у цивільних і кримінальних справах до суду вищої (апеляційної) інстанції, що має право переглядати справу [2, 131]. Слід зазначити, що питання апеляції в кримінальному судочинстві України було проблемним протягом багатьох років, бо у Кримінально-процесуальних кодексах УРСР 1922, 1927 і 1960 років не було передбачено цього виду перегляду судових рішень, оскільки його вважали пережитком буржуазного правосуддя.

Фахівці у сфері кримінального судочинства надають кілька визначень поняття «апеляція». Так, О.Ю. Костюченко розглядає апеляцію як: 1) одну з форм оскарження судових рішень; 2) уніфіковану форму звернення до апеляційного суду з метою перегляду рішення місцевого суду, який розглядав справу; 3) привід для початку

апеляційного провадження; 4) спосіб перевірки судових рішень [3, 10]. Погоджуючись із таким тлумаченням, зазначимо, що апеляційна форма провадження характерна для більшості правових систем.

У науковій літературі відсутня єдина думка щодо питання про коло учасників, які можуть ініціювати перегляд на стадії виконання судових рішень. Дослідження провадження з розгляду і вирішення питань, пов'язаних з виконанням судових рішень, передбачає насамперед визначення процесуального статусу учасників, тобто закріплення за ними відповідних процесуальних прав і обов'язків у межах даного провадження. Розглядаючи суб'єктів оскарження ухвал на стадії виконання судових рішень, зауважимо, що таке право повинні мати засуджений, його захисник, особа, яка звернулася з клопотанням, представник установи виконання покарань, а також прокурор. Проте у чинному Кримінальному процесуальному кодексі України не визначено коло осіб, які мають право на таке оскарження. У ч. 5 ст. 539 КПК України закріплено, що оскарження прокурором ухвали суду щодо умовно-дострокового звільнення від відбування покарання або заміни невідбутої частини покарання більш м'яким зупиняє її виконання. У ст. 393 КПК України, у переліку осіб, які мають право на апеляційне оскарження, засудженого та його захисника не названо.

Питання надання такого права представнику установи виконання покарань також є дискусійним. Ті, хто не погоджується з доцільністю надання права оскарження представнику установи виконання покарань, аргументують свою позицію твердженням, що під час провадження з питань виконання судових рішень представник адміністрації продовжує здійснювати обмежену функцію кримінально-виконавчого впливу, тому в нього немає процесуального інтересу, отже, він не може мати право порушувати перевірочне провадження, як позбавлений такої можливості слідчий, що здійснює досудове розслідування [4, 86]. Проте, як вважає А.Ф. Аманулліна, представник виправної установи має свій правовий інтерес, який обстоює у провадженні з питань виконання вироку, тобто здійснює

окрему кримінально-процесуальну функцію, тому йому необхідні адекватні засоби, зокрема можливість оскарження рішення суду [5, 150]. Крім того, за умов, якщо у провадженні з питань виконання вироку прокурор бере факультативну участь, мають місце випадки, коли в процесі не буде учасника, правомочного оскаржити незаконне і необґрунтоване рішення. У зв'язку з цим, враховуючи статус обов'язкового учасника, представник установи виконання покарання повинен мати таку можливість. Вважаємо, що право оскарження ухвал на стадії виконання судових рішень слід надати прокурору, який брав участь у розгляді питання, а також прокурору вищого рівня. З огляду на зазначене, вважаємо необхідним запропонувати внести зміни до ч. 5 ст. 539 КПК України, доповнивши її таким положенням: «Апеляційну скаргу на ухвалу мають право подати: 1) засуджений, його законний представник та захисник; 2) особа, яка звернулася з клопотанням; 3) орган або установа виконання покарань; 4) особа, яка відбула покарання; 5) прокурор, який брав участь у розгляді питання, та прокурор вищого рівня; 6) потерпілий, цивільний позивач, цивільний відповідач та інші особи в частині, що безпосередньо стосується їх прав, обов'язків чи законних інтересів».

Однією з ознак апеляційного провадження є строк подання апеляції. У ч. 5 ст. 539 КПК України міститься відсилочна норма щодо оскарження ухвали, винесеної судом на стадії виконання судових рішень, – вона може бути оскаржена в апеляційному порядку. Відповідно до п. 2 ч. 2 ст. 395 чинного КПК України на ухвали суду першої інстанції апеляційна скарга може бути подана протягом семи днів з моменту її оголошення. Для особи, яка перебуває під вартою, строк подачі апеляційної скарги обчислюється з моменту вручення їй копії судового рішення. Якщо ухвалу суду було постановлено без виклику особи, яка її оскаржує, строк апеляційного оскарження для такої особи обчислюється з дня отримання нею копії судового рішення.

Предмет апеляційного оскарження у кримінальному провадженні визначений у ч. 1 ст. 392 КПК України. Ним є: 1) вирок, крім випадків, передбачених Кодексом;

2) ухвали про застосування чи незастосування примусових заходів виховного або медичного характеру; 3) інші ухвали у випадках, передбачених цим Кодексом.

Згідно з КПК України 1960 року за результатами розгляду питань, пов'язаних з виконанням вироку, суддя виносив постанову. Необхідно зазначити, що у чинному кримінальному процесуальному законі види судових рішень уніфіковано і у ст. 369 КПК України передбачено тільки два – вирок і ухвала. Судове рішення, у якому суд вирішує обвинувачення по суті, має виклад у формі вироку, а судове рішення, у якому суд вирішує інші питання, – у формі ухвали. Таким чином, у результаті розгляду питань, пов'язаних з виконанням судових рішень, суддя виносить ухвалу, яка і буде предметом апеляційного оскарження на стадії виконання судових рішень. Правова природа таких рішень суттєво відрізняється від судових рішень, які приймаються при розгляді справи по суті – вироку, ухвал про застосування чи незастосування примусових заходів виховного або медичного характеру.

Рішення є родовим поняттям, а постанова, вирок, ухвала, обвинувальний акт є видами рішень у кримінальному судочинстві. У кримінальному процесуальному законодавстві до рішень віднесено вирок, ухвалу, постанову. Таким чином, система судових рішень на стадії їх виконання – це впорядковане поєднання: процесуальних рішень суду; кримінально-процесуальних правовідносин, які виникають у зв'язку з прийняттям судових рішень; кримінально-процесуальної діяльності суб'єктів під час прийняття судових рішень, спрямованої на захист прав та законних інтересів осіб; діяльності судових органів, що мають право приймати рішення.

Форми вироку, постанови, ухвали передбачені законом і мають імперативний характер. Вимоги, що висувуються до процесуальних актів, належать як до формальної, так і до змістовної сторони. Порухення таких вимог є підставою для скасування відповідних актів. Так, у ч. 1 ст. 370 КПК України встановлено, що судове рішення має бути законним, обґрунтованим і вмотивованим. Законним є рішення, ухвале-

не компетентним судом згідно з нормами матеріального права з дотриманням вимог щодо кримінального провадження. Обґрунтованим є рішення, ухвалене судом на підставі об'єктивно з'ясованих обставин, які підтверджені доказами, дослідженими під час судового розгляду та оціненими судом відповідно до вимог закону. Вмотивованим є рішення, в якому наведено належні й достатні мотиви та підстави для його ухвалення.

Вважаємо, що судові рішення, крім зазначених властивостей, повинно також бути справедливим. Про справедливість як ознаку судового рішення йдеться у ст. 337 КПК України (межі судового розгляду), ст. 410 КПК України (неповним визнається судовий розгляд, під час якого залишилися недослідженими обставини, з'ясування яких може мати істотне значення для ухвалення законного, обґрунтованого та справедливого судового рішення); ст. 412 КПК України (істотним порушенням вимог кримінального процесуального закону є такі порушення вимог цього Кодексу, які перешкодили чи могли перешкодити суду ухвалити законне, обґрунтоване та справедливе судове рішення); ст. 414 КПК України (невідповідним ступеню тяжкості кримінального правопорушення та особі обвинуваченого визнається таке покарання, яке хоч і не виходить за межі, встановлені відповідною статтею (частиною статті) закону України про кримінальну відповідальність, але за своїм видом чи розміром є явно несправедливим як через м'якість, так і через суворість).

В юридичній літературі справедливість розглядається переважно як властивість не судових рішень взагалі, а лише вироку як основного акта правосуддя. Так, В.Т. Малиренко та В.Г. Гончаренко вважають, що справедливим є вирок, правильний по суті та по формі вирішення справи і такий, що відповідає як правовим, так і моральним принципам ставлення до підсудного і вчиненого ним діяння. Такий вирок має виховне значення не тільки для підсудних, а й для громадян, присутніх у залі судового засідання [6, 896]. На наш погляд, ухвали на стадії виконання судових рішень також повинні відповідати моральним принципам ставлення до засудженого і вчиненого

ним діяння та мають виховне значення. М.С. Строгович наголошував на тому, що виокремлення справедливості як вимоги, що пред'являється до вироку, є правильним не тільки з огляду на правове, а й моральне ставлення до людини, доля якої вирішується вироком [7, 703]. Вважаємо, що зазначене повною мірою стосується і ухвал на стадії виконання судових рішень. О.В. Сапін, пропонуючи закріпити справедливість як властивість вироку, визначає її як призначення покарання особі відповідно до вимог кримінального закону з урахуванням її особистості та ґрунтуючись на принципі гуманізму. Автор справедливо зауважує, що такі обов'язкові властивості судових рішень, як законність, обґрунтованість, вмотивованість та справедливість є взаємозалежними, взаємообумовлюючими та взаємодоповнюючими і характеризуються своєю невід'ємністю [8, 88]. Вказаним критеріям повинні відповідати і ухвали суду про умовно-дострокове звільнення від відбування покарання; про заміну невідбутої частини покарання більш м'яким; про звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років; про звільнення від покарання за хворобою, а також інші ухвали, постановлені на стадії виконання судових рішень.

З огляду на зазначене, пропонуємо таку редакцію ч. 1 ст. 370 КПК України: «Судове рішення повинно бути законним, обґрунтованим, вмотивованим та справедливим». Доцільним є також доповнення ст. 370 КПК України частиною 5 наступного змісту: «5. Справедливим є рішення, в якому питання про покарання особи вирішується відповідно до вимог кримінального закону з урахуванням її особистості та ґрунтуючись на принципі гуманізму».

Відсутність в ухвалі, постановленій на стадії виконання судових рішень, вказаних властивостей сукупно або окремо має бути підставою для її оскарження учасниками процесу, а також скасуванням судом апеляційної інстанції. Слід також зазначити, що наявність таких підстав має стати для прокурора обов'язком оскаржити відповідну ухвалу. Щодо цього В. Случевський наголошує, що оскарження вироку прокурором – не факультативне право, а обов'язок,

який він здійснює не тільки в інтересах обвинувачення, а і в інтересах закону [9, 380]. Нагадаємо, що прокурор передусім є представником держави, який перебуває на державній службі, а тому першочергово відстоює не приватний, а публічний інтерес.

Загальні підстави для скасування або зміни судового рішення судом апеляційної інстанції закріплені у ст. 409 КПК України. Аналіз цієї норми свідчить, що до підстав для скасування або зміни ухвал, постановлених у провадженні з виконання судових рішень, належать такі: 1) неповнота судового розгляду; 2) невідповідність висновків суду, викладених у судовому рішенні, фактичним обставинам кримінального провадження; 3) істотне порушення вимог кримінального процесуального закону; 4) неправильне застосування закону України про кримінальну відповідальність.

Прокурор, на наш погляд, може оскаржувати відповідну ухвалу з підстав неповноти судового розгляду, якщо під час розгляду питання в суді першої інстанції були відхилені заявлені ним клопотання про допит певних осіб, дослідження доказів або вчинення інших процесуальних дій для підтвердження чи спростування обставин, з'ясування яких може мати істотне значення для постановлення законної, обґрунтованої та справедливої ухвали. Крім того, оскарження прокурором із зазначеної підстави можливе також, якщо необхідність дослідження тієї чи іншої підстави обумовлена новими даними, які стали йому відомі після розгляду в суді першої інстанції. Ухвала суду з таких підстав підлягає оскарженню прокурором лише тоді, коли невідповідність висновків суду фактичним обставинам кримінального провадження вплинула чи могла вплинути на правильність застосування закону України про кримінальну відповідальність і на вирішення питання про покарання або застосування примусових заходів виховного чи медичного характеру.

У ч. 1 ст. 412 КПК України закріплено положення, згідно з яким істотним порушенням вимог кримінального процесуального закону є такі порушення КПК України, які перешкодили чи могли перешкодити суду ухвалити законне, обґрунтоване та спра-

ведливе судове рішення. Проте у цій дефініції не висвітлено поняття «істотне порушення в кримінальному провадженні».

У чинному КПК України визначено перелік обставин, за яких судове рішення у будь-якому разі підлягає скасуванню і які є істотними порушеннями вимог кримінального процесуального закону. Їх можна розподілити на три групи. До першої групи слід віднести обмеження прав учасників кримінального процесу: 1) судове провадження здійснене за відсутності потерпілого, належним чином не повідомленого про дату, час і місце судового засідання (п. 5 ч. 2 ст. 412 КПК України); 2) судове провадження здійснене за відсутності обвинуваченого або прокурора, крім випадків, коли його участь не є обов'язковою (п. 3 ч. 2 ст. 412 КПК України). До другої групи належать порушення засад кримінального судочинства: 1) судове провадження здійснене за відсутності захисника, коли його участь є обов'язковою (п. 4 ч. 2 ст. 412 КПК України); 2) судові рішення ухвалено незаконним складом суду (п. 2 ч. 2 ст. 412 КПК України); 3) за наявності підстав для закриття судом провадження в кримінальній справі його не було закрито (п. 1 ч. 2 ст. 412 КПК України). Третя група містить порушення процедурних питань судочинства: 1) у матеріалах провадження відсутній журнал судового засідання або відсутній технічний носій інформації, на якому зафіксовано судові провадження в суді першої інстанції (п. 7 ч. 2 ст. 412 КПК України); 2) порушено правила підсудності (п. 6 ч. 2 ст. 412 КПК України). Проте не всі з зазначених порушень можуть бути повною мірою використані при оскарженні ухвал, постановлених на стадії виконання судових рішень, а саме: потерпілий не є обов'язковим учасником провадження з виконання судових рішень, у даному провадженні відсутній обвинувачений, немає провадження в кримінальній справі.

Неправильне застосування закону України про кримінальну відповідальність, що тягне за собою скасування або зміну судового рішення, визначене у ст. 413 КПК України 2012 року і полягає у: 1) незастосуванні судом закону, який підлягає застосуванню; 2) застосуванні закону, який не підлягає застосуванню; 3) неправильному тлума-

ченні закону, яке суперечить його точно-му змісту; 4) призначенні більш суворого покарання, ніж передбачено відповідною статтею (частиною статті) закону України про кримінальну відповідальність. Останнє порушення не може бути підставою для оскарження ухвал, постановлених на стадії виконання судових рішень, адже покарання на досліджуваній стадії не призначається. З аналогічних причин не є підставою оскарження і невідповідність призначеного судом покарання ступеню тяжкості кримінального правопорушення та особі обвинуваченого. Разом з тим при вирішенні питання про покарання на стадії виконання судових рішень суд повинен врахувати поведінку та особу засудженого. Тому вважаємо доцільним доповнити ч. 2 ст. 409 КПК України положенням такого змісту: «Підставою для скасування або зміни ухвали суду першої інстанції у провадженні з виконання судових рішень може бути вирішення питання про покарання без урахування поведінки та особи засудженого під час його відбування».

Таким чином, кримінальна процесуальна діяльність прокурора у кримінальному

провадженні з перегляду ухвал, постановлених на стадії виконання судових рішень, має важливе значення для ефективного забезпечення прав і свобод громадян. Право на оскарження ухвал, постановлених на стадії виконання судових рішень, має надаватись: 1) засудженому, його законному представнику та захиснику; 2) особі, яка звернулась із клопотанням; 3) органу або установі виконання покарань; 4) особі, яка відбула покарання; 5) прокурору, який брав участь у розгляді питання, та прокурору вищого рівня; 6) потерпілому, цивільному позивачу, цивільному відповідачу та іншим особам у частині, що безпосередньо стосується їх прав, обов'язків чи законних інтересів. Ухвали на стадії виконання судових рішень повинні відповідати моральним принципам ставлення до засудженого і вчиненого ним діяння. Доцільним є доповнення переліку підстав для скасування або зміни ухвали суду першої інстанції у провадженні з виконання судових рішень положенням щодо вирішення питання про покарання без урахування поведінки та особи засудженого під час його відбування.

Список використаних джерел:

1. *Маляренко В.Т.* Побудова кримінального процесу України в контексті європейських стандартів: теорія, історія і практика: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09 / Маляренко Василь Тимофійович. – Х., 2005. – 449 с.
2. *Юридична енциклопедія*: в 6 т. / [відп. ред. Ю.С. Шемшученко]. – К.: Українська енциклопедія, 1998. – Т. 1: А–Г. – 672 с.
3. *Костюченко О.Ю.* Апеляційне оскарження судових рішень у кримінальному процесі України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / О.Ю. Костюченко. – К., 2004. – 21 с.
4. *Матвиенко Е.А.* Уголовное судопроизводство по исполнению приговора / Е.А. Матвиенко, В.Н. Бибило. – Минск: Издательство Белорусского университета, 1982. – 206 с.
5. *Амануллина А.Ф.* Судебный контроль в стадии исполнения приговора: дисс. ... кандидата юрид. наук: 12.00.09 / Амануллина Аниса Фирдусовна. – Казань, 2008. – 221 с.
6. Кримінально-процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / за заг. ред. В.Т. Маляренка, В.Г. Гончаренка. – К.: Юрисконсульт; КНТ, 2008. – 896 с.
7. *Строгович М.С.* Курс советского уголовного процесса / М.С. Строгович. – М.: Изд-во АН СССР, 1958. – 703 с.
8. *Сапін О.В.* Прокурор у кримінальному провадженні з перегляду судових рішень: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Сапін Олександр Валерійович. – К., 2012. – 227 с.
9. *Случевский В.* Учебник русского уголовного процесса. Судопроизводство / В. Случевский. – СПб.: Типография М.М. Стасюлевича, 1892. – 444 с.

Кристина АРУШАНЯН

ПРОКУРОР У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ З ПЕРЕГЛЯДУ УХВАЛ, ПОСТАНОВЛЕНИХ НА СТАДІЇ ВИКОНАННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ

У статті досліджено місце прокурора у кримінальному провадженні з перегляду ухвал, постановлених на стадії виконання судових рішень. Розглянуто характерні особливості такого провадження. Визначено підстави для скасування або зміни ухвали суду першої інстанції у провадженні з виконання судових рішень.

Ключові слова: прокурор; кримінальне провадження; виконання судових рішень; кримінальна процесуальна діяльність; стадія кримінального провадження.

Кристина АРУШАНЯН

ПРОКУРОР В УГОЛОВНОМ ПРОИЗВОДСТВЕ ПО ПЕРЕСМОТРУ ОПРЕДЕЛЕНИЙ, ПОСТАНОВЛЕННЫХ НА СТАДИИ ИСПОЛНЕНИЯ СУДЕБНЫХ РЕШЕНИЙ

В статье исследовано место прокурора в уголовном производстве по пересмотру определений, постановленных на стадии исполнения судебных решений. Рассмотрены характерные особенности такого производства. Определены основания для отмены или изменения определения суда первой инстанции в производстве по исполнению судебных решений.

Ключевые слова: прокурор; уголовное производство; исполнение судебных решений; уголовная процессуальная деятельность; стадия уголовного процесса.

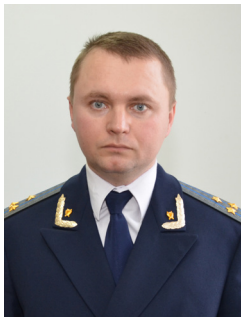
Krystyna ARUSHANIAN

PROSECUTOR IN CRIMINAL PROCEEDINGS ON THE REVISION OF DECISIONS, RENDERED ON THE STAGE OF ENFORCEMENT OF JUDGMENTS

The article researches the position of the prosecutor in criminal proceedings on the revision of decisions, rendered on the stage of enforcement of judgments. Considered the characteristic features of this production. Identified the reasons for the cancellation or modification the court decisions of first instance on the stage of enforcement of judgments.

Keywords: prosecutor; criminal proceeding; enforcement of judgments; criminal procedural activity; stage of the criminal proceedings.

Василь КОЗІЙ

викладач відділу підготовки прокурорів
з підтримання державного обвинувачення в суді
Національної академії прокуратури України,
старший радник юстиції
k_vasilisk@ukr.net

УДК 343.11

ПРЕЮДИЦИАЛЬНІСТЬ СУДОВИХ РІШЕНЬ ПРИ ЗАСТОСУВАННІ ВИДІЛЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕНЬ У ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ

Об'єднання і виділення кримінальних проваджень – важливий інститут кримінального процесуального законодавства України, оскільки є засобом вирішення завдань кримінального судочинства, сформульованих у ст. 2 Кримінального процесуального кодексу України (КПК України). Від правильного та вчасного його застосування залежать усебічність, повнота і неупереджене дослідження обставин кримінального правопорушення органами досудового розслідування та результати судового розгляду кримінальних проваджень, і як наслідок – ефективність кримінального судочинства України. За допомогою цього інституту досягається правильне визначення обсягу повідомленої особі підозри і обсягу кримінального провадження в цілому.

Із набранням чинності КПК України 2012 року в кримінальному судочинстві України відбулися значні зміни. Зокрема, посилено змагальність, запроваджено інститут слідчого судді, який здійснює судовий контроль за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні; скасовано дослідчу перевірку та стадію порушення кримінальної справи, замість яких передбачено невідкладне, не пізніше 24 годин, внесення відомостей про вчинення кримінального правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань (ЄРДР); запроваджено інститут угод тощо.

На відміну від КПК України 1960 року, чинний Кодекс є значно прогресивнішим, що позначилося і на інституті об'єднання та виділення кримінальних проваджень. Зокрема, останній передбачає безальтернативне (обов'язкове) виділення кримінальних проваджень при укладенні угод, а також можливість об'єднання матеріалів досудових розслідувань, у яких не встановлено підозрюваних, проте є достатні підстави вважати, що кримінальні правопорушення, щодо яких здійснюються ці розслідування, вчинені однією особою (особами); єдиним суб'єктом, уповноваженим на об'єднання або виділення матеріалів досудового розслідування, є прокурор [1].

Питання, пов'язані з об'єднанням і виділенням кримінальних проваджень (справ), досліджувались багатьма науковцями, серед яких: І.С. Биховський, С.О. Денисов, Д.В. Дробінін, В.С. Зеленецький, І.Ю. Потьомкін, В.А. Рязанцев, М.С. Токарева, С.А. Тумашов, Д.А. Черкасов, Ш.Ф. Шарфутдінов. Однак їхні дослідження стосувалися КПК 1960 року та кримінального процесу Російської Федерації. Окремі питання щодо об'єднання і виділення кримінальних проваджень містяться у працях таких правознавців, як: Ф.Г. Бурчак, В.В. Вапнярчук, В.М. Варцаба, І.В. Вернидубов, Н.С. Гамаюнов, В.М. Григор'єв, О.В. Єні, І.М. Козьяков, Я.Ю. Конюшенко, Л.М. Лобойко, В.Т. Ма-

ляренко, М.М. Михеєнко, В.В. Молдован, В.В. Рожнова, Д.О. Савицький, М.С. Строгович, В.М. Тертишник, О.М. Толочко, М.С. Туркот, Л.Д. Удалова, В.П. Шибіко, В.М. Юрчишин та інші.

Разом із тим практично не дослідженими залишаються питання, пов'язані із застосуванням інституту об'єднання і виділення кримінальних проваджень при застосуванні нових інститутів кримінального судочинства. Зокрема, об'єднання і виділення кримінальних проваджень при укладенні угод, при притягненні до відповідальності юридичної особи у кримінальному провадженні, при висуненні прокурором додаткового обвинувачення в суді. Це стосується також і преюдиціальності судових рішень при виділенні кримінальних проваджень.

Однак у випадках, коли стосовно одних підозрюваних чи обвинувачених матеріали досудового розслідування (кримінального провадження) виділені в окреме провадження та у подальшому судом ухвалено обвинувальні вироки, які набрали законної сили, а щодо інших, які вчинили злочини спільно із засудженими, кримінальне провадження розглядається судом, виникає питання про те, яке значення такі вироки мають для кримінального провадження, що розглядається, як вони можуть бути використані у доказуванні вини особи, провадження стосовно якої розглядається судом, тобто чи мають вони преюдиціальне значення, і якщо так, то яке.

Метою цієї статті є з'ясування преюдиціального значення вказаних вироків.

У перекладі з латині термін «преюдиція» (*praejudicium*) означає «вирішення питання наперед; заздалегідь прийняте рішення» і походить від римського права, якому відомі преюдиціальні позови (*actiones prejudiciales*). Такі позови подавалися для того, щоб винесене судом рішення набувало юридично обов'язкової сили при розгляді судом у майбутньому іншої справи (наприклад, порушувався спір про володіння річчю, вирішення якого потім враховувалося при вирішенні спору про право власності на цю саму річ) [2, 23].

Відповідно до пояснення, наданого у Великому юридичному словнику, термін «преюдиція», або «преюдиціальність», оз-

начає, що всі суди, які розглядають справу, повинні приймати без перевірки і доказів факти, встановлені рішенням або вироком суду, що набули законної сили [3, 483].

А.Г. Горелікова вказує, що у вітчизняному дореволюційному судочинстві термін «преюдиція» був запозичений з французького процесуального права і використовувався у значенні «передсудимість», тобто визначення в законах певних питань, які суд не мав права розглядати [4, 13].

М.О. Тузов зазначає, що преюдиція заздалегідь забезпечує суб'єктів правовідносин вже готовими аргументами у вигляді встановлених обставин, доказів і висновків із розглянутих справ. Це забезпечує оптимізацію судового процесу, в тому числі економію сил і часу суду в розгляді та вирішенні справи [5, 93].

Наприклад, у ст. 90 КПК РФ передбачено, що обставини, встановлені вироком або іншим рішенням суду, що вступило в законну силу, прийнятим у рамках цивільного, арбітражного чи адміністративного судочинства, визнаються судом, прокурором, слідчим, дізнавачем без додаткової перевірки. При цьому такі вирок або рішення не можуть наперед вирішувати винуватість осіб, які не брали раніше участь у кримінальній справі, що розглядається [6, 93].

За часів дії КПК 1960 року науковці висловлювали різні думки щодо преюдиціальності судових рішень у кримінальному судочинстві. Наприклад, М.К. Треушніков вважав, що преюдиціально встановлені факти звільнюються від доказування, тому що вони разом з об'єктивною істинністю вже встановлені в рішенні чи вироку суду, що набрав законної сили, і відсутня будь-яка необхідність їх нового встановлення, тобто піддавати сумніву істинність та стабільність судового акта, що набрав законної сили [7, 43].

Я.О. Мотовіловкер вказував, що у формуванні своїх висновків суд не зв'язаний ніякими раніше винесеними рішеннями [8, 124–125].

На думку Ю.М. Грошевого, суд має винести вирок на власне переконання, але оскільки ним відкинута преюдиція, то цей вирок набуває законної сили після перевірки вищим судом обох вироків [9, 117].

В.В. Масюк висловлював думку про те, що факти преюдиціального характеру не повинні ставитися під сумнів, оскільки інакше нівелюється авторитет актів судової влади [10, 217].

І.Л. Петрухін стверджував, що суд, який розглядає кримінальну справу, пов'язану з раніше вирішеною кримінальною чи цивільною справою, повинен мати можливість винести вирок за своїм внутрішнім переконанням, навіть якщо це і суперечить вироку (рішенню) суду, що вступив у законну силу. Однак вирок, яким відкинута преюдиція, не набуває законної сили доти, доки вищий суд не перевірить обидва вирoki і не вирішить питання про те, який з них правильний [11, 360].

В.О. Навроцький вказує, що існує презумпція правильності кримінально-правової кваліфікації, яка ґрунтується на припущенні, що всі особи, які здійснюють кримінально-правову оцінку діяння, виконують свої повноваження сумлінно, мають належний рівень фахової підготовки. Вчений також зазначає, що встановлено процесуальний порядок кваліфікації, якого дотримуються, а тому кваліфікація, виражена у процесуальних документах, які набрали чинності, вважається правильною до того часу, поки відповідний документ не буде змінений чи скасований в установленому законом порядку [12, 98–99].

Якщо розглядати міжгалузеву преюдиціальність судових рішень у кримінальному провадженні, то слід погодитися із висновками В.В. Вапнярчука, який на підставі аналізу судових рішень, прийнятих у кримінальному та некримінальному провадженнях, дійшов висновків, що, зважаючи на особливості процедури доказування в різних видах судочинства, в кримінальному провадженні можуть бути прийняті судом як преюдиціальні лише факти про наявність або відсутність якоїсь події, встановленої в порядку некримінального (наприклад, цивільного) судочинства. Це не можуть бути дані про її кваліфікацію як протиправної, оскільки остання в аспекті кримінального закону можлива тільки під час здійснення кримінального провадження. Висновок суду про накладення цивільно-правової або іншої некриміналь-

ної відповідальності на певну особу не може наперед вирішувати питання про її винуватість у вчиненні кримінального правопорушення, оскільки його вирішення можливе лише в обвинувальному вирокі кримінального суду в межах процедур, передбачених кримінальним процесуальним законом, що містять більш суворі вимоги саме до доказування винуватості особи [13, 138].

Проте в умовах змагальності кримінального провадження та безпосередності дослідження доказів із пропозицією про перегляд обох вироків та можливості преюдиціального значення вироку, в якому інших осіб засуджено за вчинення злочинів із особою, матеріали досудового розслідування чи кримінального провадження стосовно якої виділені в окреме провадження для останнього, не можна погодитися.

У КПК України можливість застосування преюдиції передбачено лише у ст. 90, відповідно до якої рішення національного суду або міжнародної судової установи, яке набрало законної сили і ним встановлено порушення прав людини і основоположних свобод, гарантованих Конституцією України і міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, має преюдиціальне значення для суду, який вирішує питання про допустимість доказів. Особливістю такої преюдиції є те, що йдеться не про обов'язковість встановлених в судовому рішенні фактів, а про обов'язковість самого судового рішення, яким встановлено порушення прав людини і основоположних свобод.

Незважаючи на відсутність чіткого нормативного закріплення окремою нормою преюдиціальності судових рішень у кримінальному судочинстві, преюдиціальність судових рішень має місце, коли вироком підтверджується факт попереднього засудження особи для визначення наявності судимості та/чи таких кваліфікуючих ознак в діях особи, як вчинення злочину повторно і вчинення злочину особою, раніше засудженою за вчинення певних злочинів.

Раніше ухвалені обвинувальні вирoki щодо особи є преюдиціальними, оскільки підтверджують факт її засудження. Проте такі вирoki не можуть бути преюдиціальними для підтвердження вчинення нею но-

вих злочинів, а також для підтвердження вчинення злочинів іншими особами.

Кримінальний процесуальний закон стосовно преюдиціальності судових рішень у кримінальному провадженні, по суті, містить колізію між загальною засадою кримінального провадження – обов'язковістю судових рішень, яка означає, що вирок та ухвала суду, що набрали законної сили в порядку, визначеному КПК України, є обов'язковими і підлягають безумовному виконанню на всій території України (ч. 2 ст. 21 КПК України), та загальною засадою кримінального провадження – безпосередністю дослідження показань, речей і документів судом (ст. 23 КПК України), а також способом оцінювання доказів – за внутрішнім переконанням судді. Так, ст. 94 КПК України передбачено, що слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд за своїм внутрішнім переконанням, яке ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження, керуючись законом, оцінюють кожний доказ з точки зору належності, допустимості, достовірності, а сукупність зібраних доказів – з точки зору достатності та взаємозв'язку для прийняття відповідного процесуального рішення. Жодний доказ не має наперед встановленої сили.

З огляду на наявність двох останніх вказаних вище положень закону можна дійти висновку про те, що вирок суду стосовно осіб, яких засуджено за вчинення злочинів спільно з особою, кримінальне провадження щодо якої раніше було виділено в окреме провадження та розглядається судом, заздалегідь не повинен мати жодного преюдиціального значення для такого кримінального провадження.

Умовно преюдиціальне значення такі вирокі можуть мати лише у випадках, коли особа, щодо якої розглядається кримінальне провадження, повністю погоджується із обвинуваченням та провадження розглядається без дослідження доказів, які ніким не оспорується, або якщо йдеться про розгляд судом укладеної угоди про визнання винуватості чи про примирення, або якщо вирішується питання про звільнення особи від кримінальної відповідальності, якщо вона проти цього не заперечує.

Натомість у всіх випадках, коли особа не визнає вчинення злочину з іншими особами, яких вже засуджено, її вина підлягає доведенню в загальному порядку, передбаченому кримінальним процесуальним законом, а всі докази, надані прокурором, мають бути досліджені в судовому засіданні.

Більше того, якщо досліджені докази не доводять її вини у вчиненні інкримінованого злочину, ухвалення відповідного рішення має бути підставою для перегляду вироків стосовно раніше засуджених осіб за нововиявленими обставинами.

Питання про преюдиціальність не тільки обвинувальних вироків, якими осіб засуджено за вчинення злочинів з особою, провадження щодо якої було виділено в окреме та яке розглядається судом, але і виправдувальних вироків, а також ухвал суду про звільнення осіб від кримінальної відповідальності та вироків на підставі угод має вирішуватися аналогічним чином.

Водночас при ухваленні таких вироків суд у них повинен зазначати, що особою вчинено злочини разом із іншою особою, матеріали досудового розслідування чи кримінального провадження стосовно якої виділені в окреме провадження.

Можливості оскарження такого вироку особою, провадження щодо якої виділено в окреме, законом не передбачено, оскільки провадження стосовно неї не розглядалося, питання про її винуватість не вирішувалося та покарання не призначалося. У випадку подальшого направлення обвинувального акта щодо такої особи до суду вона може як повністю визнати вини у вчиненні інкримінованих злочинів, так і визнати її частково або не визнати взагалі та стверджувати, що інші засуджені особи її обмовили. Але при цьому необхідно додатково враховувати, що при постановленні судом таких ухвал та при затвердженні судом вироків на підставі угод докази не досліджуються, тому можливість умовної преюдиціальності таких судових рішень в умовах змагального кримінального провадження викликає навіть значно більше сумнівів, ніж при ухваленні обвинувальних вироків, у яких судом докази досліджувалися.

У разі іншого вирішення питання преюдиціальності судових рішень у кримі-

нальному провадженні щодо особи, яка обвинувачується у вчиненні злочинів разом із особами, яких вже засуджено, розгляд такого кримінального провадження судом стає простою формальністю, адже тоді всі

обставини, які підлягають доказуванню, вже встановлені наперед, і їх оцінка не може бути змінена порівняно з тими, що вже встановлені судом у попередньому вирокі чи ухвалі.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
2. *Иоффе О.С.* Основы римского гражданского права / О.С. Иоффе, В.А. Мусин. – Л.: Изд-во Ленинградского государственного университета, 1975. – 156 с.
3. Большой юридический словарь / под ред. А.Я. Сухарева, В.Е. Крутских. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Инфра-М, 2001. – 704 с.
4. *Гореликова А.Г.* Преюдиция в уголовном процессе Российской Федерации: автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. юрид. наук: 12.00.09 / А.Г. Гореликова. – М., 2010 – 29. с.
5. *Тузов Н.А.* Мотивирование и преюдиция судебных актов: моногр. / Н.А. Тузов. – М.: РАП, 2006. – 152 с.
6. Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации: Закон РФ от 18 декабря 2001 года № 174-ФЗ [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://base.garant.ru/12125178>
7. *Треушников М.К.* Доказательства и доказывание в советском гражданском процессе / М.К. Треушников. – М.: МГУ, 1982. – 160 с.
8. *Мотовиловкер Я.О.* О пределах судейской независимости при установлении фактов и применении права по уголовному делу / Я.О. Мотовиловкер // Советское государство и право. – 1986. – № 5. – С. 124–127.
9. *Грошевой Ю.М.* Сущность судебных решений в советском уголовном процессе / Ю.М. Грошевой. – Х.: Вища школа, 1979. – 144 с.
10. *Масюк В.В.* Розсуд суду щодо оцінки преюдиціальних обставин / В.В. Масюк // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – 2009. – Вип. 46. – С. 212–218.
11. Теория доказательств в советском уголовном процессе / под ред. Н.В. Жогина. – М.: Юридическая литература, 1973. – 732 с.
12. *Навроцкий В.О.* Основы криминально-правовой квалификации: навч. посіб. / В.О. Навроцкий. – 2-ге вид. – К.: Юрінком Інтер, 2009. – 512 с.
13. *Вапнярчук В.В.* Сутність преюдиціальних фактів та їх значення для кримінально-процесуального доказування / В.В. Вапнярчук // Публічне право. – 2013. – № 4 (12). – С. 135–142.

Василь КОЗІЙ

ПРЕЮДИЦИАЛЬНОСТЬ СУДОВЫХ РЕШЕНИЙ ПРИ ЗАСТОСУВАННІ ВИДІЛЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕНЬ У ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ

У статті висвітлено питання преюдиціальності (обов'язковості) судових рішень у кримінальному провадженні при застосуванні виділення кримінальних проваджень. Вказано про неможливість преюдиціального значення вироків та інших судових рішень, якими осіб визнано винними у вчиненні кримінальних правопорушень із іншими особами, провадження стосовно яких виділені в окремі та розглядаються судом.

Ключові слова: досудове розслідування; кримінальне провадження; об'єднання і виділення матеріалів досудового розслідування; об'єднання і виділення кримінального провадження; преюдиціальність судових рішень.

**ПРЕЮДИЦИАЛЬНОСТЬ СУДЕБНЫХ РЕШЕНИЙ
ПРИ ПРИМЕНЕНИИ ВЫДЕЛЕНИЯ УГОЛОВНЫХ
ПРОИЗВОДСТВ В ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ УКРАИНЫ**

В статье освещены вопросы преюдициальности (обязательности) судебных решений в уголовном производстве при применении выделения уголовных производств. Указано о невозможности преюдициального значения приговоров и других судебных решений, в соответствии с которыми лица признаны виновными в совершении уголовных правонарушений с иными лицами, производства в отношении которых выделены в отдельные и рассматриваются судом.

Ключевые слова: досудебное расследование; уголовное производство; объединение и выделение материалов досудебного расследования; объединение и выделение уголовного производства; преюдициальность судебных решений.

Vasyl KOZII

**PREJUDICIALNESS OF COURT DECISIONS IN APPLYING
OF CRIMINAL PROCEEDINGS SEPARATION
IN LEGISLATION OF UKRAINE**

In the article the questions of obligatoriness of court decisions are lighted up in a criminal proceedings at application of separation of criminal proceedings. It is indicated about impossibility of obligatoriness of value of sentences and another court decisions persons are confessed that guilty in the feasance of criminal offences with another persons, productions in regard to that are distinguished separately and examined by a court.

Keywords: pre-trial investigation; criminal proceedings; unity and separation of materials of a prejudiciary inquiry; unity and separation of criminal proceedings; obligatoriness of court decisions.

Вікторія МОЗГОВА

науковий співробітник відділу науково-методичного забезпечення прокурорської діяльності у сфері кримінальної юстиції управління науково-методичного забезпечення прокурорської діяльності
Національної академії прокуратури України,
юрист 1 класу,
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник
v_mozgova@mail.ua

УДК 343.143.5

ЗАКОНОДАВЧЕ ВИРІШЕННЯ ПРОБЛЕМИ ДОПИТУ В СУДІ НЕПОВНОЛІТНІХ, ЯКІ ПОСТРАЖДАЛИ ВІД СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА

Сексуальне насильство (СН) щодо дітей поширене в усіх верствах суспільства країн світової спільноти. Ця проблема має важливе соціальне, юридичне й медико-психологічне значення. Переважно СН пов'язане із проявами педофілії, яка перетворилася на предмет міжнародного секс- і порнобізнесу та набула ознак інтернаціональної організованої злочинності.

Останнім часом люди з порушенням сексуальним потягом дедалі більше проникають у сферу реклами, бізнесу, засобів масової інформації, мистецтва, політики й особливо – в усесвітню комп'ютерну мережу Інтернет [1, 357]. Україна ще кілька років тому була визнана одним з головних центрів вироблення порнографічної продукції з використанням образу дитини. Український ринок такої продукції було оцінено Інтерполем в 100 мільйонів доларів на рік [2]. Крім того, наша держава у віртуальному просторі представлена як одна з країн призначення у сфері «дитячого секс-туризму». Низький рівень життя українців, дитяча бездоглядність, корупція, консьюмеризм – усе це сприяє розвитку пропозицій на ринку дитячих сексуальних послуг. Організаторами «дитячого секс-туризму» можуть виступати батьки або опікуни дітей, дорослі особи, які шукають дітей вулиці або дітей з неблагополучних сімей, – одну із груп найвищого

ризик для залучення до секс-індустрії [3, 42, 34, 41, 35].

Водночас проблема СН над дітьми на рівні держави залишається маловивченою, а масштаби і суспільно небезпечні наслідки такого насильства – недооціненими. Переважно дослідження цієї проблематики зумовлюються тиском міжнародних організацій, а не є винятково внутрішньодержавною ініціативою. Комплексних (міжгалузевих) пролонгованих наукових досліджень цього феномена, які ґрунтувалися б на належній та достовірній емпіричній базі, в Україні взагалі не проводилось і не проводиться. Водночас у положеннях Рекомендації № R(91)11 Комітету міністрів Ради Європи стосовно експлуатації сексу з метою наживи, порнографії, проституції, торгівлі дітьми та неповнолітніми (від 9 вересня 1991 року) такі дослідження розглядаються як пріоритетні та їх проведення рекомендовано урядам держав-членів (розділ III). Серед цих пріоритетів названо, зокрема, дослідження можливостей і меж системи кримінального правосуддя як засобів протидії різним формам сексуальної експлуатації дітей та неповнолітніх.

Вибіркове дослідження матеріалів кримінальних проваджень (у яких наявні неповнолітні потерпілі від тієї чи іншої форми СН) та судової практики дало змогу виявити

певні недоліки чинного кримінального процесуального законодавства, які негативно впливають на доведеність фактів такого насильства в суді, а також можуть призводити до повторної травматизації потерпілої дитини. В межах цієї статті поставлено за мету розглянути проблему необхідності допиту під час судового розгляду дітей, потерпілих від сексуального насильства, й надати пропозиції її законодавчого усунення.

Теоретичним підґрунтям нашого дослідження стали, зокрема, публікації О.І. Бродченка, І.С. Кона, К.Б. Левченко, С.В. Романцової, Б.А. Тугутова, П.Т. Тюрина, а також BICE (Bureau International Catholique de l'Enfance) – мережі членських організацій, створеної у 1948 році в Парижі, яка вивчала міжнародний досвід ведення допиту потерпілих дітей у суді [4], OSCE (Organization for Security and Cooperation in Europe) щодо допиту дітей – жертв торгівлі людьми [5], інших громадських і міжнародних організацій, які вивчали окреслену проблематику.

Розпочинаючи безпосередній розгляд цієї проблематики, передусім важливо наголосити, що, за даними науковців і лікарів, СН у ранньому віці в будь-якій формі спричиняє руйнівний вплив на психіку дитини і негативно позначається на її подальшому психічному розвитку й здоров'ї; ускладнює процес соціалізації та встановлення «здорових» особистісних взаємин; підвищує ризик виникнення в потерпілих делінквентних, асоціальних та суїцидальних форм поведінки. Так, результати клінічних досліджень свідчать, що психологічними наслідками часто стають симптоми посттравматичного стресу і подальшого патологічного формування особистості за типом нажитої психопатії; проміскуїтету, ранньої алкоголізації, вживання наркотиків, віктимної поведінки, порушення статевої ідентифікації, дисморфоманії (патологічна переконаність у наявності уявної фізичної вади) і дисморфобії. Крім того, в дітей у віддаленому періоді СН спостерігаються глибокі особистісні зміни у вигляді депресивно-злобного настрою, соціальної аутизації, появи ворожості та агресії до оточуючих, емоційного сплюснення у вигляді втрати тонких етичних почуттів. Також у таких дітей нерідко з'являється нав'язлива

думка про те, що вони заслужили подібне ставлення, не мають права захищати себе від небажаних для них сексуальних посягань. Це підтверджується тим фактом, що діти, які зазнали СН, часто повторно стають жертвами сексуальних посягань з боку однолітків та інших дорослих. На сьогодні не існує методів, що дають змогу відновити психіку дитини після СН до попереднього стану [6–9; 10, 500–503].

Характеризуючи ситуацію в сфері кримінально-правової протидії СН над дітьми, можна констатувати, що кримінальні провадження стосовно злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості малолітніх або неповнолітніх осіб є особливо складною категорією проваджень як на стадії досудового розслідування, так і судового розгляду.

У ході розгляду таких проваджень у суді практично в кожному випадку виникають проблеми тактико-психологічного характеру в доведенні вини обвинувачуваного в процесі допиту потерпілих, які при невизнанні обвинуваченим своєї вини часто змінюють свою обвинувальну позицію [11]. Причини повної або часткової зміни дітьми в суді показань, наданих ними на досудовому провадженні, є досить різними та можуть бути пов'язані з: 1) обстановкою судового допиту (необхідність дачі показань у присутності обвинуваченого та інших учасників судового провадження; небажання публічного розголошення того, що трапилося; психологічний дискомфорт в цілому тощо); 2) особою потерпілої дитини (особливості дитини, пов'язані з її віком і психічним станом, які впливають на можливість розуміння нею вчинених винних дій та спроможність вербального відтворення події СН; недовіра до судових і правоохоронних органів, страх стигматизації (у старших неповнолітніх); «включення» захисних механізмів психіки у зв'язку з пережитим травматичним досвідом: захисна амнезія (диссоціативна, психогенна) – забування (витіснення) неприємних, травмуючих спогадів; несвідома конфабуляція, що передбачає додавання деталей, заповнення прогалин у пам'яті домислами або спогадами про події (факти) реальні, але такі, що не мали місце в зазначений час тощо); 3) осо-

бою обвинуваченого (винний є близьким родичем дитини або членом її сім'ї¹ чи іншою особою, яка викликає у дитини оманливе почуття власної провини, вдячності або ж почуття страху за себе чи за близьких їй осіб (бажання захистити останніх) тощо); 4) фактом примушення дитини до зміни показань (здійснення психологічного тиску або фізичного насильства щодо дитини, членів її сім'ї з боку обвинуваченого та інших осіб; підкуп близьких родичів дитини або їх переконаність, що дитина все вигадала, стала жертвою навіювання з боку інших зацікавлених осіб (членів сім'ї), внаслідок чого відбувається вплив на дитину з метою зміни нею показань, тощо).

Загалом з психологічної точки зору найбільш повні та правдиві показання потерпілі від насильства зазвичай дають під час першого допиту на досудовому провадженні (протягом незначного проміжку часу після події). Надалі під впливом різних суб'єктивних та об'єктивних чинників потерпілі, особливо діти, схильні змінювати свої показання. Тому якщо потерпіла від СН дитина змінює свої початкові показання, говорячи в суді, що будь-які насильницькі дії обвинувачений щодо неї не здійснював, було б тактично правильним оголошення в суді таких початкових показань (відтворення відеозапису допиту). Проте положення чинного КПК України це фактично унеможливають у силу дії принципу безпосередності дослідження показань (доказів).

Також кожен повторний допит потерпілих від СН дітей, у тому числі в суді (навіть у режимі відеоконференції), в тій чи іншій мірі є травматичним для них, вимагає знову пережити стресові події. Як наслідок, це негативно впливає й на процес психологічної реабілітації таких дітей. Крім того, перенасичення слідства повторними про-

цесуальними діями за участю потерпілих дітей (що переважно є наслідком неякісного початкового етапу досудового розслідування) супроводжується частою активізацією у них негативного напруження, призводить до порушення психологічної рівноваги і може стати причиною активації «мотиваційного забування» ними події СН як захисного психологічного механізму.

Певним чином зазначене стосується й неповнолітніх (малолітніх) осіб, які були безпосередніми свідками СН, оскільки вони також зазнають у зв'язку із цим травмуючого досвіду.

Враховуючи викладене, вбачається за необхідне передбачити законодавчі механізми, які дозволяли б зменшити кількість допитів потерпілих від СН дітей і передусім уникнути проведення цієї процесуальної дії в ході судового розгляду, не порушуючи при цьому принципу безпосередності дослідження судом доказів (показань).

Згідно з ч. 2 ст. 23, ч. 4 ст. 95 КПК України суд може прийняти як доказ показання осіб, які не дають їх безпосередньо в судовому засіданні, лише якщо їх отримано у порядку, передбаченому ст. 225 цього Кодексу. Тому пропонується доповнити ст. 226 «Особливості допиту малолітньої або неповнолітньої особи» КПК України частиною 5 такого змісту:

«5. Допит малолітнього або неповнолітнього потерпілого чи свідка у кримінальних провадженнях щодо злочинів проти статеві свободи та статеві недоторканості особи, а також злочинів, передбачених статтями 149, 301, 302 і 303 Кримінального кодексу України, здійснюється у порядку, визначеному в частинах 1–3 статті 225 цього Кодексу. Хід і результати допиту фіксуються за допомогою технічних засобів відеозапису, а також у журналі судового засідання».

У свою чергу, ч. 4 ст. 225 КПК України слід доповнити абзацом 2 наступного змісту:

«У виключних випадках суд під час судового розгляду має право допитати малолітнього або неповнолітнього свідка, потерпілого, який допитувався відповідно до правил цієї статті на підставі частини 5 статті 226 цього Кодексу, за умови отриман-

¹ У протоколах допитів свідків у одному з вивчених кримінальних проваджень (коли мала місце кардинальна зміна потерпілою дитиною попередніх показань), зокрема, зазначалося, що потерпіла «відмовляється від попередніх показань, оскільки не хоче, щоб мати відбувала покарання в місцях позбавлення волі, та про це просять її сестри і бабуся»; потерпіла «весь вільний час проводить у себе вдома, бо примирилася з родичами».

ня дозволу лікаря-психіатра, підтвердженого відповідним висновком. При цьому допит проводиться поза межами приміщення, де перебуває обвинувачений».

Вказане повністю узгоджується з положеннями Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (від 25 жовтня 2007 року), ратифікованої Україною 20 червня 2012 року, і дасть змогу забезпечити належне виконання нашою державою взятих на себе зобов'язань. Так, у ст. 35 «Опитування дитини» цієї Конвенції зобов'язано держави – члени Ради Європи вживати необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення:

- якомога меншої кількості опитувань і настільки, наскільки це є вкрай необхідним для цілей кримінального провадження;
- можливості запису на відеоплівку опитування жертви або, де це доцільно, свідка дитини та прийняття таких відеосвідчень як доказу в суді згідно з нормами національного законодавства.

На завершення цієї статті варто наголосити, що дитина, яка зазнала сексуального насильства, це передусім дитина, яка страждає, і лише потім – учасник кримінального процесу [4, 13]. З метою недопущення посилення психічної травми такої дитини слід прагнути, щоб її допит відбувався лише один раз і було забезпечено прийняття відеозапису його проведення як доказу під час судового розгляду. Як зауважується від імені OSCE: «Якщо існує ризик повторної травми жертви при допиті і це не в інтересах жертви, допит має бути зупинений. Права жертви мають пріоритет перед будь-яким допитом» [5, 138].

Вбачається, що прийняття запропонованих у цій статті законодавчих змін позитивно позначиться на якості доказування у кримінальних провадженнях щодо злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості малолітніх або неповнолітніх осіб, а також сприятиме підвищенню рівня забезпечення прав та інтересів потерпілих від них дітей.

Список використаних джерел:

1. *Синеокий О.В.* Психолого-правові проблеми кримінальної сексопатології. Вступ до криміноперверсології: моногр. / О.В. Синеокий. – Х.: Право, 2009. – 752 с.
2. Виступ Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини Ніни Карпачової під час представлення у Верховній Раді України спеціальної доповіді «Стан дотримання та захисту прав дитини в Україні» до 20-річчя ратифікації Україною Конвенції ООН про права дитини: доповідь Уповноваженого ВР з прав людини від 22 грудня 2010 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/n0002715-10>
3. Дитячий сексуальний туризм в Україні: спроба ситуаційного аналізу / кол. авт.: І.О. Бандурка, Н.П. Бочкор, М.В. Євсюкова та ін.; за заг. ред. О.М. Бандурки, К.Б. Левченко. – К.: Свої люди, 2012. – 78 с.
4. Ведение допроса ребенка, ставшего жертвой сексуального насилия. Международный опыт в области проведения допроса потерпевших детей в рамках судебной процедуры: сб. эффективных методик / пер. с франц. Е. Шишканова, А. Герцик. – М.: БИСЕ, 2013. – 160 с.
5. Справочное руководство ОБСЕ по обучению полиции: торговля людьми. Серия публикаций ДТУ/ОСВПД. – Т. 12. – Вена: ОБСЕ, 2013. – 209 с.
6. *Мозгова В.А.* Щодо проблем сексуального насильства над дітьми та індикаторів його виявлення / В.А. Мозгова // Порівняльно-аналітичне право. – 2014. – № 4. – С. 167–171.
7. Психолого-педагогічна реабілітація дітей, вилучених із секс-бізнесу / за ред. О.П. Петрашук та І.І. Цушка. – К.: Ніка-Центр, 2003. – 248 с.
8. *Ділані С.* Психологічна реабілітація дітей, які зазнали комерційної сексуальної експлуатації. Самовчитель для спеціалістів / С. Ділані, К. Котеріл; пер. з англ. В. Пороської. – К.: ВГО «Жіночий консорціум України», 2004. – 64 с.
9. Психологическая помощь детям, пережившим насилие: пособие для психологов. – СПб.: Санкт-Петербургская общественная организация «Врачи детям», 2015. – 60 с.
10. *Венар Ч.* Психопатология развития детского и подросткового возраста / Ч. Венар, П. Кериг. – СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2007. – 670 с.
11. *Тугутов Б.А.* Криминалистические аспекты поддержания государственного обвинения / Б.А. Тугутов // Законность. – 2012. – № 1. – С. 37–39 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.juristlib.ru/book_8216.html

ЗАКОНОДАВЧЕ ВИРІШЕННЯ ПРОБЛЕМИ ДОПИТУ В СУДІ НЕПОВНОЛІТНІХ, ЯКІ ПОСТРАЖДАЛИ ВІД СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА

У статті розглянуто окремі проблеми допиту в суді дітей, які постраждали від сексуального насильства. Запропоновано внести зміни до Кримінального процесуального кодексу України, спрямовані на забезпечення можливості використання в суді як доказу відеозапису проведеного на досудовому розслідуванні допиту потерпілих від насильства дітей (не порушуючи при цьому дію принципу безпосередності дослідження доказів у суді).

Ключові слова: кримінальне провадження; дослідження доказів у суді; допит; відеозапис допиту; сексуальне насильство над дітьми.

Виктория МОЗГОВАЯ

ЗАКОНОДАТЕЛЬНОЕ РЕШЕНИЕ ПРОБЛЕМЫ ДОПРОСА В СУДЕ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ, ПОСТРАДАВШИХ ОТ СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛИЯ

В статье рассмотрены отдельные проблемы допроса в суде детей, пострадавших от сексуального насилия. Предложено внести изменения в Уголовный процессуальный кодекс Украины, направленные на обеспечение возможности использовать в суде как доказательство видеозаписи проведенного на досудебном расследовании допроса потерпевших от насилия детей (не нарушая при этом принципа непосредственности исследования доказательств в суде).

Ключевые слова: уголовное производство; исследование доказательств в суде; допрос; видеозапись допроса; сексуальное насилие над детьми.

Victoria MOZGOVA

LEGISLATIVE SOLUTION OF THE PROBLEM OF INTERROGATION IN COURT OF CHILDREN, VICTIMS OF SEXUAL VIOLENCE

In the article were described some problems of interrogation of the children, victims of sexual violence in court. Proposals of legislative changes in the Criminal Procedure Code of Ukraine, aimed at making it possible to use in court as evidence the video of interrogation of the child, victims of violence, conducted during the pre-trial investigation (without violating the principle of the immediacy of examination of evidence in court) were presented.

Keywords: criminal proceedings; examination of evidence in court; interrogation; the video of interrogation; sexual violence against children.

Олександр САПІН

докторант Національної академії прокуратури України,
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник
sapin_napu@ukr.net

УДК 343.163

**ПРОЦЕСУАЛЬНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПРОКУРОРА
ПІД ЧАС ВІДКРИТТЯ МАТЕРІАЛІВ ІНШІЙ СТОРОНИ**

Відповідно до засади законності, визначеної законодавством України, на прокурора покладено обов'язок всебічно, повно і неупереджено дослідити обставини кримінального провадження, виявити як ті обставини, що викривають, так і ті, що виправдовують підозрюваного, обвинуваченого, а також обставини, що пом'якшують чи обтяжують його покарання, надати їм належну правову оцінку та забезпечити прийняття законних і неупереджених процесуальних рішень. Реальне виконання такої вимоги, зазначеної у Кримінальному процесуальному кодексі України (КПК України), прямо впливає на подальшу судову перспективу кримінального провадження. Ця позиція, закріплена у КПК України, спрямована не тільки на визначення напрямів діяльності прокурора, а й на реалізацію засади змагальності та права на захист, адже саме з цією метою у КПК України передбачено інститут відкриття матеріалів іншій стороні. Важливе значення цього інституту у кримінальному провадженні доведено практикою застосування положень КПК України – це зумовило актуальність дослідження.

Інститут відкриття матеріалів іншій стороні впроваджений порівняно недавно. Він пов'язаний з ознайомленням учасників кримінального процесу з матеріалами кримінального провадження, а тому прямо чи опосередковано був предметом досліджень багатьох теоретиків та практиків, таких як

Ю.П. Аленін, О.М. Дроздов, С.О. Ковальчук, В.Т. Маляренко, О.Ю. Татаров, О.М. Толочко, М.С. Туркот, С.Б. Фомін та багато інших. Однак практичне застосування прокурорами процедури відкриття матеріалів іншій стороні виявило багато проблем, що потребують вирішення.

Метою статті є з'ясування та вирішення проблемних питань процесуальної діяльності прокурора під час відкриття матеріалів іншій стороні.

Інститут відкриття матеріалів іншій стороні був запроваджений після набрання чинності КПК України у 2012 році [1]. Водночас частково він так чи інакше був передбачений у багатьох нормах КПК України 1960 року [2]. Разом із тим сучасну процесуальну діяльність прокурора та відповідну реалізацію прав сторін на ознайомлення з матеріалами кримінального провадження істотно змінено. У даному випадку слід звернути увагу на реальне утвердження засади змагальності, адже у положеннях КПК України 1960 року взагалі не передбачено право прокурора на ознайомлення з матеріалами сторони захисту, що, звісно, ставило сторони у нерівні умови. При цьому не слід забувати, що оголошення сторонам про завершення досудового розслідування і відкриття матеріалів іншій стороні є процесуальною гарантією здійснення права на захист підозрюваним та водночас засобом перевірки повноти і всебічності проведеного досудового розслідування [3, 714].

Так, визнавши зібрані під час досудового розслідування докази достатніми для складання обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру прокурор або слідчий за його дорученням зобов'язаний повідомити підозрюваному, його захиснику, законному представнику та захиснику особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру, про завершення досудового розслідування та надання доступу до матеріалів досудового розслідування. Слід зазначити, що фактична реалізація прокурором положень ч. 1 ст. 290 КПК України можлива лише за умови встановлення всіх обставин, що підлягають доказуванню (статті 91, 485, 505 КПК України), тобто за умови проведення повного та неупередженого досудового розслідування. Визнання прокурором досудового розслідування завершеним хоча і пов'язано з фактичним прийняттям певного процесуального рішення, але не потребує винесення окремої постанови. У цьому випадку прокурором можуть бути складені: або доручення слідчому про повідомлення підозрюваному, його захиснику, законному представнику та захиснику особи, щодо якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру, про завершення досудового розслідування та надання доступу до матеріалів досудового розслідування; або повідомлення підозрюваному, його захиснику, законному представнику та захиснику особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру, про завершення досудового розслідування та надання доступу до матеріалів досудового розслідування. Таке повідомлення прокурора має відповідати вимогам ст. 112 КПК України та обов'язково містити відомості щодо часу та місця ознайомлення з матеріалами кримінального провадження. Подібні дії прокурор має виконати і стосовно потерпілого та представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, після чого останній має право ознайомитися з ними за правилами, зазначеними у ст. 290 КПК України. Також про відкриття сторонами кримінального провадження мате-

ріалів прокурор повідомляє цивільного позивача, його представника та законного представника, цивільного відповідача, його представника, після чого ці особи мають право ознайомитися з ними в тій частині, яка стосується цивільного позову, за правилами, зазначеними у ст. 290 КПК України. М.С. Туркот зауважує про вагомий недолік КПК України: незважаючи на те, що у ст. 290 КПК України відсутній обов'язок потерпілого та представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, відкрити матеріали, які можуть бути під їх контролем, вони мають право відкрити їх слідчому (прокурору). Разом із тим під час судового провадження відкриття цих матеріалів іншій стороні до використання їх як доказів є обов'язковим [4, 234–235]. Справді, питання надання доступу до матеріалів не тільки потерпілого та представника юридичної особи, а й цивільного позивача, його представника та законного представника, цивільного відповідача, його представника є неврегульованим. Більше того, у КПК України не передбачено жодних наслідків за приховування існуючих матеріалів як від прокурора, так і від сторони захисту, та подальше їх використання у суді як доказів. Вбачається, що правильним рішенням буде законодавчо закріпити відповідні обов'язки за зазначеними учасниками процесу.

Таким чином, перший етап процесуальної діяльності прокурора пов'язаний з належним повідомленням учасників кримінального провадження щодо завершення досудового розслідування та надання доступу до матеріалів досудового розслідування.

Другий етап процесуальної діяльності прокурора пов'язаний з безпосереднім наданням доступу до матеріалів досудового розслідування. Так, прокурор або слідчий за його дорученням зобов'язаний надати доступ до матеріалів досудового розслідування, які є в його розпорядженні, у тому числі будь-які докази, які окремо або сукупно з іншими доказами можуть бути використані для доведення невинуватості чи меншого ступеня винуватості обвинуваченого або сприяти пом'якшенню покарання. Прокурор або слідчий за його дорученням зобов'язаний надати доступ та можливість скопі-

ювати або відобразити відповідним чином будь-які речові докази або їх частини, документи або копії з них, а також надати доступ до приміщення або місця, якщо вони знаходяться у володінні або під контролем держави, коли прокурор має намір використати відомості, що містяться в них, як докази у суді. Надання доступу до матеріалів передбачає можливість робити копії або відображення матеріалів. Основною проблемою, що виникає на практиці, є непоодинокі випадки пошкодження або знищення матеріалів досудового розслідування, що вчиняються підозрюваними. У зв'язку із цим С. Паршак пропонує доповнити КПК України нормою про попередження знищення процесуальних документів, у якій варто вказати, що за наявності підстав вважати, що під час ознайомлення з матеріалами кримінального провадження підозрюваний може знищити докази, слідчий, прокурор має право замінити оригінал документа його копією, про що складає постанову [5, 69–70].

У документах, які надаються для ознайомлення, можуть бути видалені відомості, що не будуть розголошені під час судового розгляду. Видалення повинно бути чітко позначене. За клопотанням сторони кримінального провадження суд має право надати доступ до відомостей, які були видалені. Прикладом цього може слугувати забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні.

Третій етап процесуальної діяльності прокурора пов'язаний з реалізацією права на доступ до матеріалів сторони захисту, що полягає у зверненні з запитом до сторони захисту та власне ознайомленні з матеріалами. Адже відповідно до ч. 6 ст. 290 КПК України сторона захисту за запитом прокурора зобов'язана надати доступ та можливість скопіювати або відобразити відповідним чином будь-які речові докази або їх частини, документи або копії з них, а також надати доступ до житла чи іншого володіння, якщо вони знаходяться у володінні або під контролем сторони захисту, коли сторона захисту має намір використати відомості, що містяться в них, як докази у суді.

Також слід звернути увагу на процесуальне оформлення надання доступу до матеріалів іншій стороні. Відповідне письмове

підтвердження має фіксуватися у протоколі про надання доступу. Варто наголосити, що неналежне та поверхове оформлення вказаного протоколу можуть мати вкрай негативні наслідки для прокурора під час судового провадження. Так, сторона захисту часто звертається до суду зі скаргою про неналежне ознайомлення з матеріалами досудового розслідування з наступних мотивів: 1) час, зазначений у протоколі, не може відповідати реальному часу для ознайомлення з відповідною кількістю матеріалів; 2) час, витрачений на ознайомлення з матеріалами досудового розслідування, набагато менший, ніж час, витрачений на перегляд однієї чи всіх процесуальних дій, що провадилися з відеофіксацією; 3) дата запакування речового доказу на відповідному пакеті не співпадає з датою відкриття матеріалів іншій стороні (наприклад, дата на пакеті – 15 березня, а відкриття відбулося 22 березня). У зв'язку з цим прокурор у протоколі має позначити не номер тому кримінального провадження, а кожний матеріал окремо. Також у випадку ознайомлення сторони захисту з непрошитими та пронумерованими матеріалами досудового розслідування про це зауважується вже під час судового розгляду.

Крім того, слід звернути увагу на особливості протидії прокурора затягуванню часу стороною кримінального провадження при ознайомленні з матеріалами досудового розслідування. Так, сторонам кримінального провадження, потерпілому, представнику юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, надається достатньо часу для ознайомлення з матеріалами, до яких їм надано доступ. У разі зволікання при ознайомленні з матеріалами, до яких надано доступ, слідчий суддя за клопотанням сторони кримінального провадження з урахуванням обсягу, складності матеріалів та умов доступу до них зобов'язаний встановити строк для ознайомлення з матеріалами, по закінченню якого сторона кримінального провадження або потерпілий, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, вважаються такими, що реалізували своє право на доступ до матеріалів. Клопотання розглядається слідчим суддею місцевого суду,

в межах територіальної юрисдикції якого здійснюється досудове розслідування, не пізніше п'яти днів з дня його надходження до суду з повідомленням сторін кримінального провадження. Неприбуття у судове засідання осіб, які були належним чином повідомлені про місце та час проведення судового засідання, не перешкоджає розгляду клопотання. Необхідно додати, що у КПК України 1960 року було передбачено можливість оскарження рішення суду щодо визначення строку на ознайомлення, але, на жаль, у чинному КПК України така можливість ні прокурору, ні іншим сторонам не надана.

На практиці затягування часу ознайомлення з матеріалами досудового розслідування є доволі поширеним, а тому варто підтримати позицію О.В. Поповича щодо неправильного надання п'яти днів (з дня надходження клопотання до суду) слідчому судді для розгляду такого клопотання. Якщо таке звернення прокурора (адже сторона обвинувачення є найбільш зацікавленою у швидкому ознайомленні з матеріалами досудового розслідування з огляду на

закінчення строку досудового розслідування) має на меті протидіяти затягуванню, то законодавче формулювання безпосередньо спрямоване на уповільнення цього процесу. Саме тому таке клопотання слідчий суддя має розглядати не пізніше наступного дня з часу його надходження до суду [6, 132].

Зауважимо також, що у КПК України не врегульовано процедурні питання заявлення та вирішення клопотань, що можуть виникнути під час відкриття матеріалів іншій стороні, та алгоритм дій прокурора – на відміну від КПК України 1960 року (ст. 221).

Отже, процесуальна діяльність прокурора під час відкриття матеріалів іншій стороні пов'язана з реалізацією таких засад, як законність, змагальність та рівність сторін кримінального провадження. Існування окремих недоліків процесуального законодавства негативно впливає на виконання прокурором своїх обов'язків у кримінальному провадженні, а тому врахування наданих у статті пропозицій позитивно вплине на виконання завдань кримінального провадження.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
2. Кримінально-процесуальний кодекс України від 28 грудня 1960 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1001-05/ed19601228>
3. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. / О.М. Бандурка, Є.М. Блажівський, Є.П. Бурдоль та ін.; за заг. ред. В.Я. Тація. – Х.: Право, 2012. – Т. 1. – 768 с.
4. Туркот М.С. Процесуальна діяльність військового прокурора з відкриття матеріалів іншій стороні / М.С. Туркот // Порівняльно-аналітичне право. – 2015. – № 3. – С. 231–235.
5. Паршак С. Открытие материалов уголовного производства стороной обвинения в соответствии с положениями уголовного процессуального законодательства Украины / С. Паршак // *Legea și viața*. – 2015. – МАІ. – С. 67–70.
6. Попович О.В. Процесуальне керівництво прокурора у кримінальному провадженні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Попович Олександр Васильович. – К., 2015. – 229 с.

Олександр САПІН

**ПРОЦЕСУАЛЬНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПРОКУРОРА
ПІД ЧАС ВІДКРИТТЯ МАТЕРІАЛІВ ІНШІЙ СТОРОНІ**

У статті досліджено проблемні питання, пов'язані з особливостями процесуальної діяльності прокурора під час відкриття матеріалів іншої сторони. Розглянуто особливості практичного застосування норм КПК України під час відкриття матеріалів іншої сторони. Надано пропозиції щодо удосконалення нормативного забезпечення процесуальної діяльності прокурора під час відкриття матеріалів іншої сторони у кримінальному провадженні.

Ключові слова: прокурор; процесуальна діяльність; досудове розслідування; закінчення досудового розслідування; відкриття матеріалів іншої сторони.

Александр САПИН

**ПРОЦЕССУАЛЬНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ПРОКУРОРА
ВО ВРЕМЯ ОТКРЫТИЯ МАТЕРИАЛОВ ДРУГОЙ СТОРОНЕ**

В статье исследованы проблемные вопросы, связанные с особенностями процессуальной деятельности прокурора во время открытия материалов другой стороне. Рассмотрены особенности практического применения норм УПК Украины во время открытия материалов другой стороне. Внесены предложения по совершенствованию нормативного обеспечения процессуальной деятельности прокурора во время открытия материалов другой стороне в уголовном производстве.

Ключевые слова: прокурор; процессуальная деятельность; досудебное расследование; окончание досудебного расследования; открытие материалов другой стороне.

Oleksandr SAPIN

**THE PROCEDURAL ACTIVITY OF THE PUBLIC PROSECUTOR
IN THE COURSE OF DISCLOSING MATERIALS
TO THE OTHER PARTY**

The article is devoted to the research of the topical issues related to the peculiarities of the procedural activity of the public prosecutor in the course of disclosing materials to the other party. The peculiarities of the practical application of the CPC provisions in the course of disclosing materials to the other party are considered. The author suggests the ways to improve the legislative basis of the procedural activity of the public prosecutor maintenance in the course of disclosing materials to the other party in the criminal proceeding.

Keywords: public prosecutor; procedural activity; pre-trial investigation; completion of the pre-trial investigation; disclosing materials to the other party.

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

Антон СТОЛІТНІЙ

викладач відділу підготовки прокурорів
з нагляду за додержанням законів органами,
які проводять досудове розслідування,
Національної академії прокуратури України,
кандидат юридичних наук
stoleta@mail.ru

УДК 343.13(410+73):004

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ПРИ ЗДІЙСНЕННІ КРИМІНАЛЬНОГО ПЕРЕСЛІДУВАННЯ В АНГЛО-АМЕРИКАНСЬКІЙ ПРАВОВІЙ СИСТЕМІ

Вітчизняний кримінальний процес на сучасному етапі історичного розвитку в межах системного реформування всіх державних інституцій, обумовленого прагненням демократичних перетворень, потребує суттєвого оновлення та визначення інноваційних шляхів його подальшого розвитку. У зв'язку з цим необхідно об'єктивно і критично оцінити національні реалії, що неможливо зробити без дослідження зарубіжного правового досвіду.

Питання використання інформаційних технологій при здійсненні кримінального переслідування досліджувалось багатьма вітчизняними вченими в межах національного законодавства, разом з тим відповідні питання в міжнародній практиці досліджено лише фрагментарно, зокрема такими вченими, як: В.В. Білоус, В.О. Голубев, М.В. Карчевський, Н.В. Кушакова-Костицька, Т.В. Михальчук, А.С. Рибченко, І.В. Рогатюк, М.І. Смирнов, О.Ю. Татаров, В.Г. Уваров, І.Ф. Харабєюш, Д.М. Цехан, С.С. Чернявський та інші.

Метою статті є вивчення досвіду використання електронних інформаційних технологій під час кримінальної процесуальної діяльності, їх вплив на ефективність кримінального переслідування в англо-американській правовій системі.

Способи фіксації процесуальних дій на досудовій стадії в англо-американському кримінальному процесі суттєво відрізняються від звичного для нас, здебільшого паперового оформлення. Кримінального провадження в традиційному вигляді зшитого та пронумерованого стосу паперових процесуальних документів у цьому випадку не існує.

Перебіг слідчих дій на досудовій стадії не фіксується у протоколах чи інших документах, що мають доказове значення в суді, а занотовується поліцейським у записнику, після чого включається до звіту, що складається по завершенню досудового провадження. Такі дані не є доказами, проте легалізуються в суді шляхом допитів поліцейських, свідків, експертів тощо [1, 84].

Допити у більшості випадків записуються на аудіо- або відеоносії, що слугує, по-перше, гарантією дотримання прав допитуваної особи – чи то свідка, чи підозрюваного, по-друге, своєрідною формою реалізації принципу публічності англо-американського кримінального процесу. До того ж це зручний та надійний спосіб, при застосуванні якого, враховуючи сучасний рівень розвитку експертної діяльності, майже неможливо фальсифікувати дані.

Для з'ясування обставин перебігу певних процесуальних дій працівників поліції допитують як свідків про відомі їм обставини події, учасниками якої вони були, наприклад – поведінку підсудного під час затримання.

Варто також зауважити, що висновок експерта за результатами проведення експертизи (судово-медичної чи іншої криміналістичної) якщо й існує в звичному для нас паперовому вигляді, то доказової сили в суді не має. Результати експертиз легалізуються під час судового розгляду шляхом допиту експерта про дослідження, механізм його проведення та результати. Експерт допитується як свідок, але, на відміну від звичайного свідка, не дає показань про відомі йому факти, а лише висловлює свою думку щодо них.

Важливо зазначити ще про одну позитивну особливість кримінального процесу США, що належить скоріше до адміністративної практики, ніж до процесуальної діяльності. Йдеться про статистичні обліки. В Україні це питання зараз є предметом гострих дискусій та вочевидь потребує негайної реорганізації, оскільки методи обліків, за якими вираховуються показники діяльності органів досудового розслідування, застаріли. Так, у США якість діяльності поліції визначається шляхом установлення кількісного співвідношення всієї сукупності зареєстрованих кримінальних правопорушень з тими, що були розкриті та кримінальне провадження в яких передано до суду [1, 84–85].

Інновації в технології кримінального правосуддя американські юристи поділяють на дві великі категорії: жорсткі технології (обладнання чи матеріали) і м'які технології (програмне забезпечення, інформаційні системи). Початкові відмінності виявляються між інноваціями у сфері кримінального правосуддя, що мають жорстку матеріальну базу та такими, що мають м'яку інформаційну основу (навіть якщо на практиці вони часто нерозривно поєднані). У США й Англії широко застосовуються жорсткі технології, призначені для запобігання злочинам, – всюдишні камери відеоспостереження, металодетектори в школах і аеропортах, куленепробивні вікна в касах банків, системи безпеки в будинках і на підприємствах [2, 19].

Також активно використовуються засоби індивідуального захисту (електрошокові прилади та кийки, механізми виживання та екстреного виклику) і блокування системи запалювання з датчиком виявлення алкоголю, щоб запобігти керуванню автомобілем у стані алкогольного сп'яніння. Жорсткі технологічні інновації використовуються правоохоронними органами, зокрема поліцією, в тому числі нова зброя з меншою нищівною силою пристроїв, технології удосконалення патрульних машин і посилений поліцейський захист [2, 19].

М'які технології передбачають стратегічне використання інформації для запобігання злочинам (наприклад, розвиток оцінювання ризиків і погроз, інструменти оцінки) і для поліпшення роботи поліції (зокрема, прогностичні технології та запис потокового відео, можливості поліцейських транспортних засобів). До таких технологічних інновацій належать: нове програмне забезпечення, системи класифікації, методики аналізу злочинів, спільне використання відомостей, методи системної інтеграції та обміну інформацією між системами [2, 19].

Комп'ютерні мережі та інтернет-технології входять до складу м'яких технологічних інновацій. На думку пересічного громадянина, камера відеоспостереження або металодетектор видається вагомим інструментом в руках органів кримінального переслідування, ніж автоматизована база даних чи комп'ютерна програма, однак з цим важко погодитись. Саме ці м'які технології забезпечують зведення, обробку, аналіз та пошук величезного масиву відомостей. Вони виконують роль «підсилювача» людського інтелекту, а всі програми та бази даних сукупно з операторами утворюють своєрідний «мозковий центр» органів кримінального переслідування.

Традиційним способом застосування інтернет-технологій в органах дізнання і досудового слідства є створення різноманітних електронних картотек, баз даних, автоматизованих банків даних, інформаційно-пошукових систем регіонального, національного і міжнародного рівнів (зокрема, Інтерполу та інших міжнародних поліцейських організацій). Цей підхід реалізується з перших днів появи обчислювальної техніки, достатньо відпрацьований, дає певний позитивний ефект, однак при цьому аж

ніяк не вичерпує всіх можливостей сучасних телекомунікаційних технологій [3, 55].

В Інтернеті є база даних, що дає змогу за кілька секунд визначити власника телефону на території США за його номером. За допомогою Мережі можна також встановити адреси людей, установ і компаній, зокрема електронні. Для цього необхідно знати прізвище особи або назву компанії. Якщо співробітник поліції має в своєму розпорядженні ще й інші дані, наприклад, назву міста або штату, де проживає розшукуваний, то це істотно полегшить пошук [3, 55].

Федеральне бюро розслідувань стало першим правоохоронним агентством США, якому вдалося затримати злочинця, використовуючи Всесвітню комп'ютерну мережу. Проте звертається до послуг Інтернету не лише бюро [4, 250].

Нові технології дають змогу оперативно відстежувати діяльність злочинних угруповань на принципово іншому рівні. Цікавим є досвід спецслужб США щодо розробки і застосування систем Oasis (ЦРУ) і Magic Lantern (ФБР), які дають можливість не лише контролювати інформаційний обмін злочинних співтовариств, а і «зламувати» комп'ютери підозрюваних, упроваджувати в них «трояни» (програми-віруси для відстеження інформації у цьому комп'ютері) тощо [3, 56].

Яскравим прикладом ефективності роботи американських кібер-спеціалістів кримінальної юстиції є недавнє розв'язання конфлікту між Міністерством юстиції США та корпорацією Apple щодо розблокування телефону Саїда Фарука – «стрільця» з Сан-Бернардіно (2 грудня 2015 року), вбитого під час затримання. Система безпеки iPhone-злочинця виявилася для спеціалістів ФБР занадто складною, і доступ до інформації про одного із винуватців смерті чотирнадцяти осіб вони не отримали. Представники гіганта сучасної високотехнологічної індустрії наголошували, що жодна з нині існуючих комп'ютерних машин не в змозі «зламати» код методом підбору цифр, адже телефон блокуватиме усі автоматизовані процеси. При цьому розробити нову версію операційної системи для iPhone, що дала б можливість обійти деякі важливі системи перевірки безпеки, і встановити її на смартфон підслідного компанія відмовилась. 20 березня 2016 року ФБР знайшло

спосіб розблокувати iPhone Саїда Фарука, як наслідок – поданий Міністерством юстиції США позов було відкликано [5, 1; 6, 1].

Спеціальний підрозділ передових технологій Office of Advanced Information Technology, який входить до складу Управління науки і технологій ЦРУ, застосовує програму Oasis для переведення телевізійних і радіотрансляцій у текстовий документ. Програма розпізнає зміст сказаного і кожного мовця, незалежно від того, чоловічі чи жіночі це голоси і скільки їх. У остаточному варіанті розставляються ремарки: «чоловік 1», «жінка 1», «чоловік 2» тощо. Якщо комп'ютер хоч раз ідентифікував голос, то і надалі він його розпізнаватиме і позначатиме відповідним чином. Крім того, Oasis шукає в тексті слова, що асоціюються з небезпекою (наприклад, «тероризм», «бомба»), та їх синоніми. Зараз технологія програми працює лише з англійськими матеріалами, але найближчим часом планується реалізувати підтримку арабською та китайською мовами. Oasis може сканувати не лише текст радіопередач, а і телефонних розмов. Сьогодні більше половини міжнародних телефонних переговорів ведуться за допомогою інтернет-телефонії, таким чином, розміщення програми в певних сегментах Мережі дасть змогу контролювати наявність небезпечних слів навіть під час телефонних розмов [3, 56].

Ще одна технологія, що отримала назву Fluent, здійснює пошук інформації в документах, написаних кількома мовами. Зазначимо, що для організації пошуку користувачеві знати ці мови не обов'язково, він може ввести у пошуковий рядок, наприклад, англійський вираз «nuclear weapons» (ядерна зброя) і позначити мови, якими слід проводити цей пошук. Система знайде документи, де вжиті запитувані слова, і перекладе їх англійською мовою [3, 56].

Нині система Fluent може перекладати з китайської, корейської, португальської, російської, сербсько-хорватської і української мов. Якщо документ буде визнано корисним для подальшого опрацювання, то для точнішого перекладу долучається перекладач-людина [3, 57].

Використання програми Magic Lantern (у перекладі – «Чарівний ліхтар») дасть змогу агентам ФБР зчитувати з комп'ютерів зашифровану інформацію. Досі в арсеналі

ФБР була лише Carnivore, що виявилася безсилою проти злочинців, які уміють зашифрувати свої файли [3, 57].

Magic Lantern встановлює на комп'ютер програму, що реєструє всі натискання клавіш на клавіатурі. Таким чином, можна визначити, яка інформація вводилася в комп'ютер, навіть якщо вона була зашифрована [3, 57].

Програма надсилає віруси на електронну пошту підозрюваного. Файл може надійти від родича підозрюваного або знайомого. Для проникнення в інший комп'ютер Magic Lantern використовує також відомі «дірки» в застосовуваних програмних продуктах [3, 57].

Описані технології стали особливо актуальні та набули поширення після терактів 11 вересня 2001 року, однак зазначимо, що держави ЄС на загальноєвропейському рівні такі системи не впроваджують. У цьому випадку показовим є міжнародний скандал, пов'язаний з публікаціями WikiLeaks про масовий моніторинг телефонів та інтернет-трафіку громадян американськими спецслужбами [7, 1]. Міжнародний резонанс спричинили також оприлюднені матеріали сайту щодо стеження американської розвідки та Агентства національної безпеки за посадовими особами європейських держав, ООН, Ізраїлю, Японії тощо [8, 1]. Однак, якщо в першому випадку американська громадськість сприйняла цю інформацію доволі спокійно, то в другому випадку обурення європейських лідерів набуло різкого прояву. Примітно, що останні висловлювання є відображенням «м'якої» позиції спецслужб щодо проведення превентивних антитерористичних заходів, що яскраво ілюструють теракти в Парижі (7 січня 2015 року, 13 листопада 2015 року) та Брюсселі (22 березня 2016 року). Таким чином, необхідність впровадження технологій на кшталт Oasis та Magic Lantern є, з одного боку, питанням життя і смерті з огляду на зростаючу загрозу з боку терористичних угруповань. Коли за вікном лунають вибухи, моніторинг телефонного та інтернет-трафіку не видається таким вже й неприпустимим. Однак, з другого боку, такі заходи не повинні порушувати права громадян.

Це питання актуальне також і в Україні з огляду на ескалацію терористичних загроз, зокрема, застосування підрозділами

Збройних Сил України новітніх інформаційних технологій на території проведення антитерористичної операції, в районі адміністративного кордону з АР Крим, державного кордону з незвіданою республікою Придністров'я тощо.

Цікавий підхід до використання телекомунікаційних технологій для боротьби зі злочинністю запропонований Скотленд-Ярдом. Він оголосив про розсилку мешканцям Лондона e-mail з детальним описом злочинців, які вчиняють злочини в їх районі. У такий спосіб поліція прагне захистити лондонців від кишенькових та квартирних злодіїв і викрадачів автомобілів. Нині в одному з районів міста, де живе 40 тисяч осіб, ця система проходить тестування. Якщо вона себе виправдає, то до списків розсилки додадуть мешканців інших районів Лондона [9, 1].

У Скотленд-Ярді вважають, що цей проєкт кардинально змінить кримінальну ситуацію в місті. На думку поліцейських, через e-mail інформація про злочинців потраплятиме до мешканців набагато швидше, ніж у разі публікації в газетах або розміщення плакатів на вулицях [9, 1]. Такий крок зумовлений системною інформатизацією всіх сфер життя людини, в тому числі засобів масової інформації. Наприклад, 26 березня 2016 року британська The Independent востаннє вийшла друком, відтепер вона матиме виключно онлайн-версію [10, 1]. Варто наголосити, що у зазначеній програмі Скотленд-Ярду враховано специфіку інтернет-ЗМІ, де користувач може самостійно «фільтрувати» потік інформації, і в свою чергу, при надсиланні шляхом e-mail повідомлень дані про злочинців одразу потраплятимуть до адресата.

Зауважимо, що у Великій Британії частину центральних і регіональних служб обслуговує Загальний національний поліцейський комп'ютер (PNC).

Комп'ютерні інтернет-системи дають змогу створювати загальнодоступні бази даних осіб, що перебувають у розшуку, раніше судимих, неосудних, потенційно небезпечних для суспільства [3, 58].

Сьогодні впроваджується використання веб-сайтів органів кримінального переслідування. Щодо цього цікавим є багаторічний досвід роботи із застосування веб-сайтів правоохоронних органів США. Поліцейський департамент на своєму пер-

сональному сайті розміщує інформацію про найнебезпечніших злочинців, що втекли з місць ув'язнення, і відомості про особливо тяжкі злочини.

Наприклад, поліція штату Пенсильванія відкрила свою сторінку в Мережі у лютому 1997 року. На ній висвітлено історію місцевої поліції, інформацію про умови прийому на роботу в правоохоронні органи, новини поліцейського департаменту, рекомендації щодо забезпечення особистої безпеки громадян, безпеки житла і попередження злочинності. Показово, що після розміщення на сайті інформації про десятих небезпечних злочинців четверо з них були затримані [3, 61].

Основне завдання персональних інтернет-сторінок правоохоронних агентств США – використання комп'ютерної мережі для боротьби зі злочинністю, в якій репрезентуються різні засоби для більш швидкого і якісного розкриття злочинів. Завдяки цьому стає можливим виявлення і арешт злочинців, що перебувають у розшуку, інформування громадян про проблеми діяльності правоохоронних органів і кримінальну ситуацію в країні. Інтернет стає все більш ефективним інструментом у справі боротьби зі злочинністю [3, 61].

Окрім цього, існує практика зарубіжних країн щодо використання відеоконференц-зв'язку (ВКЗ) у розслідуванні злочинів. Слід зазначити, що ВКЗ ще не набув широкого застосування у діяльності, пов'язаній зі збиранням доказів під час досудового провадження. Важливим етапом щодо впровадження сучасних високих технологій в судочинстві стало використання ВКЗ у судових засіданнях. Зазначимо, що за кордоном така практика відома. Йдеться передусім про проведення судових засідань за кримінальними справами у касаційній інстанції в режимі відеоконференцій, за якого склад касаційного суду та інші учасники процесу (наприклад, прокурор, захисники засудженого) знаходяться в одному приміщенні (суду), а засуджений – в спеціальному приміщенні СІЗО, і спілкування між ними з питань касаційного перегляду вироку у кримінальній справі здійснюється за допомогою засобів електронного зв'язку, які забезпечують абонентів аудіовізуальним контактом. Фахівці у такому випадку визначають, що останній учасник процесу

(тобто засуджений) під час провадження відповідної процесуальної дії перебуває в режимі віддаленої присутності. З технічного боку для організації подібного зв'язку потрібна відеоконференцмережа, до якої входять як мінімум два комунікаційні термінали та канал зв'язку [3, 65].

У Сполучених Штатах Америки відпрацьована судова практика (прецеденти), що дає змогу отримати показання або заяву свідка з допомогою ВКЗ. У федеральних правилах, що регулюють процедуру отримання показань свідків, чітко визначено, що сторона, яка одержує показання, має право обрати, чи будуть ці показання записані звуковим, візуально-звуковим або стенографічним способом, і що суд може винести ухвалу про отримання показань телефоном або з використанням інших електронних засобів дистанційного зв'язку, зокрема ВКЗ [3, 65–66].

З цієї причини багато правоохоронних органів мають власні обладнані приміщення для проведення відеоконференцій під час розслідування злочинів. Так, відділ обвинувачення Міністерства юстиції США, Федеральне бюро розслідувань та інші слідчі органи мають засоби відеозв'язку, резервовані винятково для використання вказаними відомствами. Є такі обладнані приміщення і в Акторнейській службі, що здійснює кримінальне переслідування за скоєння федеральних злочинів у кожному з 94-х федеральних округів, а також у багатьох місцевих правоохоронних органах. Для проведення відеоконференцій в інтересах правоохоронних органів допускається використання устаткування комерційних організацій, проте правоохоронні органи США дійшли висновку, що краще зробити початковий внесок для придбання власного устаткування і укласти контракти з провайдерами телекомунікаційних послуг, які забезпечують передавання відеосигналу, ніж оплату набагато вищих ставок, встановлених комерційними організаціями за використання їх устаткування [3, 66].

У США відсутні федеральні правила або законодавчі акти, що прямо встановлюють процесуальну форму і підстави для отримання показань з використанням ВКЗ. Звичай такі питання вирішуються окремим суддею, головуючим під час розгляду справи за аналогією з наявною практикою

(на основі прецедентів). Проте застосовувані у таких випадках федеральні правила отримання показань свідків, що перебувають на території іншої держави, для їх використання в кримінальному процесі вимагають доказування того, що «у зв'язку з винятковими обставинами справи в інтересах правосуддя необхідно отримати і зберегти показання майбутнього свідка» [11, 5–8]. До чинників, які сприяють визначенню обставин як виняткових, належать зміст показань і недоступність свідка для дачі показань під час судового засідання. Суди в своїй практиці дотримуються думки, що під «недоступністю» свідка для дачі показань слід розуміти небажання свідка прибути до суду і добровільно дати показання, якщо для нього не визначений обов'язок з'явитися за повістю, направленою судом [11, 4].

У Сполучених Штатах Америки вважають, що правозастосовна практика має дотримуватись концепції дистанційного правосуддя. Одним із прикладів його застосування можна вважати розгляд кримінальної справи в Італії за участю американських судових органів. Італійські й американські суди співпрацювали в судовому провадженні у кримінальній справі щодо італійського громадянина, який вчинив убивство податкового агента Флориди. Оскільки обвинувачений постав би перед загрозою застосування до нього смертної кари в Сполучених Штатах Америки, італійські правоохоронні органи відмовилися видавати його і замість цього порушили щодо нього кримінальне переслідування відповідно до національного законодавства. У зв'язку з тим, що вдова убитого була занадто хвора, щоб здійснити переїзд та взяти участь у судовому розгляді в Італії, судді заслухали її показання у режимі відеоконференції у приміщенні федерального суду в Майамі [12, 9].

У штаті Флорида (США) у в'язницях наявні камери, в яких встановлено великі монітори, а в залах засідань – мобільні відеостійки. За необхідності вони можуть бути перенесені в будь-яке місце. Аудіовізуальна інформація між в'язницею і судом передається по Мережі. За допомогою потужної пропускну здатності її також використовують для передачі відомостей і телефонного зв'язку [13, 1].

Суди Англії та Уельсу широко запроваджують безпаперові технології, що спря-

мовані на перенесення інформації щодо кримінального провадження на планшетні комп'ютери і, відповідно, відмову від паперових документів. «Безпаперовий суд» передбачає надання відомостей у електронній формі всім спеціальним учасникам процесу – суддям, присяжним, прокурорам, адвокатам: «...співробітники отримують доступ до всього, що їм потрібно, окрім перуки і мантиї звісно, на невеликому цифровому пристрої». Система, що має назву Transforming Through Technology, передбачає взаємодію судів та трибуналу, поліції, Королівської служби переслідувань та інших установ кримінального правосуддя. Також співробітники поліції, що матимуть змогу направляти електронну інформацію, будуть звільнені від оформлення документів у паперовому вигляді [14, 1].

У Великій Британії за однією з кримінальних справ про шахрайство на суму 1 млрд фунтів стерлінгів суд присяжних заслухав у режимі відеоконференції показання 13 свідків, які проживають у Канаді, і одного – з Австралії. При цьому адвокат із зали суду в Лондоні проводив їх перехресний допит. Встановлені відеокамери з дистанційним управлінням давали можливість свідкам бачити залу судових засідань і адвоката, що допитував їх. Всі присутні в суді учасники процесу могли чути показання свідків і бачити їх на чотирьох моніторах. Перед початком допиту свідки були представлені суду і обвинуваченим та приведені до присяги клерком місцевого суду. Приготування до трансляції здійснені місцевою поліцією, представники якої були і в студії, з якої свідки давали показання. Захист обвинуваченого також направив своїх представників до Канади і Австралії, і ті були присутні під час дачі свідками показань. Тобто 14 свідків були допитані у кримінальній справі в суді впродовж одного дня з двох віддалених країн. Загальні витрати на трансляцію становили 3 145 фунтів стерлінгів, що, наприклад, менше, ніж вартість одного квитка першого класу з Канади до Великої Британії. Отже, використовуючи ВКЗ, вдалося забезпечити оперативне виконання необхідних процесуальних дій і уникнути значних витрат, пов'язаних з якою 14 свідків до суду. Цей та інші випадки практичного застосування ВКЗ дали змогу виробити правило, відповідно до якого у Ве-

ликий Британії при вирішенні питання про економічну доцільність застосування засобів відеозв'язку під час слідства обов'язково враховується істотність для справи необхідних доказів, можливість і складність їх отримання традиційним способом [15, 4–5].

Підсумовуючи дослідження англо-американської моделі кримінального процесу, доцільно навести висловлену ще в 1868 році думку М.І. Гартунга, що англійський процес уже тим важливіший, що складається з найкращих сторін англійського суспільного та державного життя, а із сучасних державних інститутів англійський

чи не найбездоганніший. Європейські держави страждають від деспотичного бюрократизму та централізації, англійський же народ вміє поєднувати повагу до закону із громадянською свободою [1, 89].

Погодження з вказаною думкою в частині позитивних напрацювань щодо зменшення бюрократизму та централізації не є нівелюванням досвіду, практичних та теоретичних розробок та напрацювань вітчизняної процесуальної науки та практики. Разом з тим це не стоїть на заваді імплементації окремих інститутів, які позитивно зарекомендували себе на іншому континенті.

Список використаних джерел:

1. *Луньова О.С.* Процесуальні повноваження поліцейських у кримінальному провадженні в Англії та США / О.С. Луньова // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – 2014. – № 2. – С. 81–89.
2. *Byrne James, Marx Gary.* Technological Innovations in Crime Prevention and Policing. A Review of the Research on Implementation and Impact / James Byrne, Gary Marx // Cahiers Politicstudies. – Jaargang 2011-3, nr. 20, p. 17–40 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ncjrs.gov/pdffiles1/nij/238011.pdf>
3. *Михальчук Т.В.* Використання інформації, отриманої телекомунікаційним шляхом, у розслідуванні злочинів: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Т.В. Михальчук. – 2009. – 222 с.
4. *Франк Э.* О связях зарубежной полиции с населением. Рекламная кампания по ознакомлению с деятельностью полиции в Бремене / Э. Франк // Полиция. Техника. Движение. – 1973. – № 7. – С. 250–251.
5. A Message to Our Customers February 16, 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.apple.com/customer-letter/>
6. FBI Director Comments on San Bernardino Matter, FBI National Press Office, Washington, D.C. February 21, 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.fbi.gov/news/pressrel/press-releases/fbi-director-comments-on-san-bernardino-matter>
7. Snowden Der Spiegel Interview, 7 July 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://cryptome.wikileaks.org/2013/07/snowden-spiegel-13-0707-en.html>
8. NSA Targets World Leaders for US Geopolitical Interests, 23 February 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://wikileaks.org/nsa-201602/>
9. *Черкасов В.Н.* Информационные технологии и организованная преступность: материалы Центра исследования компьютерной преступности / В.Н. Черкасов [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.crime-research.ru/articles/Cherkas03>
10. The Independent becomes the first national newspaper to embrace a global, digital-only future [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.independent.co.uk/news/media/press/the-independent-becomes-the-first-national-newspaper-to-embrace-a-global-digital-only-future-a6869736.html>
11. Response to the Questionnaire Regarding Video Conferencing Capabilities of the Eight. Cologne, January 1999. The Lyon Group. GS Senior Expert Group on Transnational Organized Crime. Provisional Archive: June 1995 – June 1999 / Published: November 14, 1999 / Designed and Published by the Rule of Law Foundation for free distribution within the Lyon Group, with support from the U.S. Department of State / Washington, DC USA. – 16 p.
12. *Patterson Jeffrey L.* Policing in a Global Society / L. Jeffrey Patterson // Law Enforcement Bulletin April. – 2000. – P. 9.
13. *Чанин П.* Видеоконференции помогают правосудию / П. Чанин // Радио. – 1999. – № 12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.chipinfo.ru/literature/radio/199912/p65.html>
14. Lawyers to get tablet computers in move towards paperless courts [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.theguardian.com/law/2011/dec/02/lawyers-tablet-computers-paperless-courts>

15. Практичний досвід Сполученого Королівства в галузі використання засобів прослуховування на відстані в кримінальному процесі: відповіді на запитання. – The Practical Experience of the United Kingdom in the Use of Means to Hear at a Distance in Criminal Proceedings // The Lyon Group: G8 Senior Expert Group on Transnational Organized Crime, 1999. – 19 p.

Антон СТОЛІТНІЙ

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ПРИ ЗДІЙСНЕННІ КРИМІНАЛЬНОГО ПЕРЕСЛІДУВАННЯ В АНГЛО-АМЕРИКАНСЬКІЙ ПРАВОВІЙ СИСТЕМІ

У статті розглядаються актуальні питання використання електронних та телекомунікаційних технологій у кримінальній процесуальній діяльності англо-американської правової системи. Аналізуються можливості застосування новітніх технологій та їх співвідношення з принципами права.

Ключові слова: кримінальний процес; фіксація; телекомунікаційна система; інтернет-технології.

Антон СТОЛЕТНИЙ

ОСОБЕННОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ ПРИ ОСУЩЕСТВЛЕНИИ УГОЛОВНОГО ПРЕСЛЕДОВАНИЯ В АНГЛО-АМЕРИКАНСКОЙ ПРАВОВОЙ СИСТЕМЕ

В статье рассматриваются актуальные вопросы использования электронных и телекоммуникационных технологий в уголовной процессуальной деятельности англо-американской правовой системы. Анализируются возможности применения новейших технологий и их соотношение с принципами права.

Ключевые слова: уголовный процесс; фиксация; телекоммуникационная система; интернет-технологии.

Anton STOLITNIY

PARTICULARITIES OF THE PROCEEDINGS RECORDING IN THE ANGLO-AMERICAN LAW SYSTEM

In this article we review the actual questions of the use of the electronic and telecommunications systems in the criminal procedural activities of the Anglo-American law system. We analyze the correlation of the new technologies with the principles of law.

Keywords: criminal procedure; recording; telecommunication systems; internet technology.

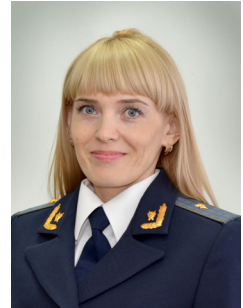

Юлія ТУРЛОВА

начальник відділу науково-методичного забезпечення
прокурорської діяльності поза сферою кримінальної юстиції
управління науково-методичного забезпечення
прокурорської діяльності
Національної академії прокуратури України,
старший радник юстиції,
кандидат юридичних наук

Віта ОДУДЕНКО

науковий співробітник відділу
науково-методичного забезпечення
прокурорської діяльності поза сферою кримінальної юстиції
управління науково-методичного забезпечення
прокурорської діяльності
Національної академії прокуратури України,
молодший радник юстиції

УДК 347.963

ОРГАНІЗАЦІЯ РОБОТИ ОРГАНІВ ПРОКУРАТУРИ У СФЕРІ ЮВЕНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ: ДОСВІД ОКРЕМИХ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

Процес реформування прокуратури у сфері ювенальної юстиції необхідно здійснювати як на основі історико-правового аналізу його становлення у нашій державі, так і з урахуванням прогресивної практики зарубіжного досвіду. Використання зарубіжного досвіду – одна з умов успішного реформування будь-якого державного інституту. Досвід інших держав надає можливість точніше корегувати відповідні наміри і прогнозувати перспективи.

Таке вивчення зарубіжного досвіду, як доречно зазначає Е.Б. Мухамеджанов, здійснюється і з позиції можливого його використання у своїй країні, і з метою розширення кругозору з цього питання [1, 4].

Окремі аспекти формування ювенальної юстиції досліджувались у працях вітчизняних і зарубіжних науковців та практиків, зокрема: А.Є. Голубова, Р.М. Баймахан, Н.М. Крестовської, О.М. Литвинова, І.І. Мартінович, В.Я. Мачужак, М.П. Мелешка, І.М. Михайлової, М.В. Немитіної, А.А. Проніна, А.М. Рубашова, С.В. Черчаги, О.М. Ярмоц.

Водночас питання про діяльність органів прокуратури у сфері ювенальної юстиції зарубіжних країн поки що не стали предметом ґрунтовних наукових досліджень.

Метою цієї статті є спроба вивчення зарубіжного досвіду організації роботи органів прокуратури у зазначеній сфері тих країн, у яких діє спеціальне ювенальне законодавство.

На сьогодні у світі відсутні єдині підходи до побудови моделі системи ювенальної юстиції. У кожній країні, де сформувалася ювенальна юстиція, наявні власна специфіка і форми організації діяльності, у межах яких співпрацюють та взаємодіють відповідні спеціалісти, зокрема й прокурори, вирішуючи питання забезпечення реалізації прав, свобод та законних інтересів дітей.

Вказане пояснюється тим, що в різних державах упродовж тривалого проміжку часу система ювенальної юстиції формувалася у конкретних історичних умовах, під впливом власних традицій, стану суспільної і правової свідомості, в межах національних правових систем та особливостей формування правосуддя у справах неповнолітніх тощо. Ці процеси відображено у відповідних законодавчих актах окремих зарубіжних країн.

Варто зауважити, що у деяких країнах світу правова основа розбудови системи захисту прав неповнолітніх почала формуватись ще до Другої світової війни: у Канаді Закон «Про неповнолітніх злочинців» був прийнятий ще в 1908 році (The Juvenile Delinquents Act); у Німеччині закони «Про добробут юних осіб» (Gesetz für Jugendwohlfahrt) і «Про суд у справах неповнолітніх» (Jugendgerichtsgesetz) прийняті у 1922 та 1923 роках відповідно; у Великобританії Закон «Про дітей і підлітків» (Children and Young Persons Act) – у 1933 році; в США Федеральний закон «Про делінквентність дітей та підлітків» (The Federal Juvenile Delinquency Act) – в 1938 році, у Франції Ордонанс «Про правопорушення неповнолітніх» (Ordonnance relative à l'enfance délinquante) – в 1945 році.

Згодом перераховані закони зарубіжних держав зазнали суттєвих змін або в цілому були замінені більш сучасними, однак спеціальне законодавство про ювенальну юстицію збереглося.

На сьогодні спеціальні нормативно-правові акти, які визначають порядок функціонування системи ювенальної юстиції діють у багатьох зарубіжних країнах, зокрема: Грузії, Італійській Республіці, Канаді, Королівстві Іспанії, Македонії, Російській Федерації, Республіці Казахстан, Французькій Республіці, Федеративній Республіці Німеччина, Республіці Польща й інших країнах.

Правовим документом, що поклав початок розвитку вітчизняної ювенальної юстиції Республіки Казахстан, є затверджена Указом Президента Республіки Казахстан від 19 серпня 2011 року № 646 Концепція системи ювенальної юстиції в Республіці Казахстан на 2009–2011 роки [2]. Як впливає з її змісту, Концепція спрямована на розвиток спеціалізованого судочинства щодо неповнолітніх, а також вивчення і підготовку обґрунтувань для формування та розвитку інших спеціалізованих структур системи ювенальної юстиції. Ювенальна прокуратура входить у цю систему поряд з іншими спеціалізованими органами та службами, а саме: спеціалізовані суди у справах неповнолітніх (ювенальні суди), ювенальна адвокатура, ювенальні

кримінально-виконавчі інспекції, соціальні психологи та регіональні органи із захисту прав дітей.

Згідно з проектом Федерального закону Російської Федерації «Про основи системи ювенальної юстиції» [3] державні органи та установи системи ювенальної юстиції об'єднують: ювенальні суди; Уповноваженого з прав дитини; комісії у справах неповнолітніх і захисту їх прав; посадових осіб та інших працівників прокуратури, органів слідства та дізнання, що спеціалізуються на роботі з дітьми; спеціалізовані органи та установи юстиції, внутрішніх справ, охорони здоров'я, освіти і культури, соціального захисту, соціального обслуговування, опіки та піклування, державної служби зайнятості, державні органи, що здійснюють молодіжну політику; виховні колонії та інші спеціалізовані пенітенціарні установи тривалої ізоляції неповнолітніх правопорушників.

У рамках системи ювенальної юстиції здійснюються програми, проекти та заходи соціального, педагогічного, юридичного, психологічного й медичного характеру, спрямовані на профілактику і реабілітацію дітей.

Метою Кодексу ювенальної юстиції Грузії (далі – Кодекс) [4] є захист «насущних» інтересів неповнолітніх, їх ресоціалізація та реабілітація при виникненні конфліктів із законом, захист прав неповнолітніх свідків і неповнолітніх жертв, профілактика вторинної або повторної віктимізації неповнолітніх жертв, профілактика рецидиву злочинів, а також захист громадського порядку при здійсненні правосуддя.

У Кодексі визначено особливості кримінальної та адміністративної відповідальності неповнолітніх, здійснення провадження в адміністративних правопорушеннях і кримінальному судочинстві за участю неповнолітніх, спеціальні правила приведення вироку у виконання та вжиття інших заходів.

Згідно зі ст. 3 Кодексу до осіб, які здійснюють процедуру виконання ювенального правосуддя, віднесено: суддю, прокурора, слідчого, поліцейського, адвоката, соціального працівника, медіатора, інспектора з нагляду за умовно засуджени-

ми, співробітників реабілітаційного центру та відповідного місця ув'язнення для неповнолітніх. Це особи, які пройшли спеціальне навчання в галузі ювенальної юстиції, а також компетентні посадові особи, що оформляють адміністративний протокол у разі вчинення адміністративних правопорушень.

Аналіз положень Кодексу дав змогу дійти такого висновку: прокурор, що спеціалізується у сфері ювенальної юстиції, наділений виключними повноваженнями учасника процедури виконання ювенального правосуддя, який: вправі за бажанням поряд із законним представником неповнолітнього, психологом, жертвою від злочину брати участь у процесі медіації (п. 9 ст. 3); уповноважений на етапі розслідування заборонити законному представнику неповнолітнього свідка брати участь у процесуальній діяльності у випадках, визначених Кодексом (ст. 23); за пропозицією прокурора суддя має право прийняти постанову про застосування заходів безпеки до неповнолітнього свідка (ст. 24) тощо.

Сучасний інститут ювенальної юстиції в Італійській Республіці включає в себе ювенальні суди, прокуратуру, судові соціальні служби і пенітенціарні установи. Всі ці інститути підвідомчі Міністерству юстиції та тісно співпрацюють з іншими організаціями, які здійснюють діяльність у цій сфері: з поліцією, муніципальними соціальними службами, волонтерськими службами [5].

Зауважимо, що прокурори в Італійській Республіці функціонують при судах (генеральні прокурори – при касаційному й апеляційному судах, республіканські – при трибуналах). Вони підтримують обвинувачення в суді, а республіканські прокурори беруть участь у розслідуванні злочинів. Представники прокуратури також виступають в судах у цивільних справах, особливо коли це стосується неповнолітніх (наприклад, у справах щодо дітей, призначення опіки та піклування) [6, 82].

Інформація про злочин, учинений неповнолітнім надходить у прокуратуру від громадян, поліції і муніципальних соціальних служб. Судове розслідування ініціюється прокурором. В Італії прокуро-

ри під час попереднього розслідування або попереднього слухання справи найчастіше направляють справи неповнолітніх у Центри з примирення, посиляючись на статтю Кодексу про оцінку особистості неповнолітнього. За замовленням прокурора вони проводять «попереднє розслідування» та вивчають сім'ю неповнолітнього, його найближче оточення і друзів. Дійшовши висновку, що протиправне діяння підлітка є «незначним», прокурор уповноважений на прийняття рішення про його помилування або припинення справи [7].

При філіях Республіканських прокуратур створюються спеціальні картотеки, до яких вноситься інформація про всіх неповнолітніх осіб, які вчинили злочини [8].

Цікавим є приклад Королівства Швеція, де діють так звані ювенальні прокурори. У прокуратурі Стокгольма працюють три ювенальні прокурори, які представляють державне обвинувачення у кримінальному процесі в справах неповнолітніх. У провадженні кожного із них перебуває від двох до трьох тисяч справ на рік. У разі вчинення неповнолітнім дрібного правопорушення з ним спілкуються в поліцейському відділі (поліцейський, соціальний працівник), потім з його батьками бесіду проводить прокурор. Якщо неповнолітньому менше 18 років прокурор уповноважений звільнити його від кримінальної відповідальності. Упродовж двох тижнів прокурор повинен вирішити, чи є підстави для направлення справи до суду і підготувати відповідні матеріали [9, 126–131].

Ювенальна пенальна політика Польщі відрізняється особливим ставленням до неповнолітніх злочинців, їх прав та свобод, про що свідчать розвинені в цій республіці інститути відновного правосуддя, медіації, пробації тощо.

Велика увага законодавцем приділяється оцінці ресурсів підлітка і організації навколо нього реабілітаційного простору. Ці положення покладено в основу польського ювенального судочинства. У багатьох випадках при незначних правопорушеннях до неповнолітнього застосовуються заходи, альтернативні кримінальному переслідуванню: догана,

принесення вибачень, відшкодування шкоди, батьківський контроль з обов'язковим щомісячним звітом перед судом, спостереження соціальних служб, супровід куратором. Незалежно від того, в якому суді розглядається справа неповнолітнього правопорушника, при визначенні напрямів супроводу та призначенні покарання обов'язково враховуються обставини вчинення правопорушення, індивідуальні якості особистості підлітка і ступінь його зрілості [10].

Стосовно визначення ролі та місця прокурора у цій спеціалізованій системі правосуддя доцільно зазначити, що повноваження прокурора зводяться до підтримання державного обвинувачення в суді, нагляду за законністю при розгляді цивільних, адміністративних справ та прийняття інших рішень про позбавлення волі. Прокурори уповноважені оскаржувати в судах адміністративні рішення, взаємодіяти із різними державними і громадськими інституціями щодо запобігання злочинам та проступкам неповнолітніх [6, 82].

Разом із тим можливістю прокурора під час прийняття рішень щодо підлітка обмежені. Розслідування прокурор проводить лише за рішенням суду. Прокуратура залучається до розгляду справ, пов'язаних із неповнолітніми злочинцями тільки в тому випадку, якщо злочин підлітка так чи інакше був пов'язаний зі злочином дорослих. Прокурор приймає рішення про те, в який суд передати справу на розгляд – сімейний чи кримінальний [10, 117].

Сучасна ювенальна юстиція Федеративної Республіки Німеччина являє собою систему державних інституцій, які здійснюють правосуддя у справах, вчинених неповнолітніми та молодими людьми, й діяльність державних органів і громадських організацій, що проводять контроль за ресоціалізацією цих правопорушників, профілактику дитячої злочинності, а також соціальний захист сім'ї та прав дитини.

Завдання, які стоять перед ювенальною юстицією Федеративної Республіки Німеччина, здійснюються працівниками ювенальних судів, ювенальними проку-

рорами, працівниками правоохоронних органів, соціальних служб та неурядових організацій. До таких працівників законодавець висуває низку вимог, зокрема, щодо досвіду виховної роботи, обізнаності в педагогіці, підлітковій психології, соціології та кримінології [11, 82–109].

Роль ювенального прокурора визначається його повноваженнями у сфері кримінального судочинства, в тому числі його участю у проведенні попереднього слідства в кримінальних справах щодо неповнолітнього, зібранні та переданні матеріалів стосовно неповнолітнього до суду. У подальшому прокурор виступає як обвинувач і висловлює власне бачення щодо заходів впливу, які можуть бути застосовані до неповнолітнього. Також прокурор уповноважений заявляти ювенальному судді письмові або усні клопотання про розгляд справи у межах спрощеного судочинства, якщо очікується, що суддя винесе рішення про призначення примусових заходів виховного характеру. Він може відмовитись від переслідування [12, 105–110].

Система ювенальної юстиції Королівства Іспанія включає спеціально підготовлених ювенальних суддів, прокурорів, які проходять тривалий курс навчання у галузі прав неповнолітніх. Слід звернути увагу, що ювенальні прокурори наділені широким обсягом повноважень як у кримінальній, так і позакримінальній сферах.

Ювенальні прокурори уповноважені завершувати судові провадження без застосування санкцій до неповнолітнього через процедуру медіації або інші відновлювальні угоди.

Ювенальні прокурори відіграють важливу роль у забезпеченні прав і законних гарантій неповнолітніх, яких позбавлено волі. З метою здійснення нагляду за дотриманням прав неповнолітніх, які утримуються під вартою після засудження, вони здійснюють періодичні інспекції центрів утримання під вартою.

До того ж на прокурорів покладено широке коло повноважень щодо координації та співпраці з поліцією у процесі розслідування злочинів, учинених неповнолітніми. Вони мають право надавати їм вказівки, відправляти необхідні запи-

ти судмедекспертам у зв'язку зі смертю, травматизмом, можливими психічними розладами й інші.

Прокурори тісно співпрацюють із органами, на яких покладено функції щодо захисту прав дітей, позбавлених піклування або залишених без догляду. Прокурори мають право в інтересах дітей, позбавлених батьківського піклування або залишених дітей, звертатися до суду (у порядку ст. 174 Цивільного кодексу), коли порушуються їх основні права або коли дитина стала жертвою злочину та має право на компенсацію від злочину, а її законні представники не вживають відповідних заходів представницького характеру [13].

Модель організації роботи органів прокуратури у сфері ювенальної юстиції Канади також відрізняється від української. Серед її найбільш виразних особливостей у кримінально-правовій сфері можна відзначити те, що значна увага в канадській системі правосуддя щодо неповнолітніх приділяється профілактиці злочинів та реабілітації підлітків під час тримання під вартою і перебування в ізоляції. Законодавство держави у цій сфері правовідносин декларує індивідуальний підхід у кожній кримінальній справі, що розглядається стосовно неповнолітнього. Також позитивним убачається законодавчо визначена можливість в окремих випадках

виведення неповнолітнього правопорушника із системи кримінальної юстиції та перенесення розв'язання правового конфлікту у позасудову площину.

Важлива роль у захисті прав і законних інтересів дітей належить прокурорам, зокрема, під час вирішення питання про застосування позасудових санкцій та вибір громадських організацій, до яких може бути направлено неповнолітніх правопорушників з метою проходження реабілітаційної та профілактичної програми [14, 176].

Проведений аналіз особливостей правового регулювання та досвіду окремих зарубіжних країн з організації роботи органів прокуратури у сфері ювенальної юстиції надає можливість виявити напрямки запозичення позитивних практик із метою якнайкращого забезпечення прав і свобод дітей в Україні. Разом із тим їх впровадженню передують прийняття окремого нормативно-правового акта, зокрема Закону України «Про ювенальну юстицію в Україні», у якому на законодавчому рівні було б визначено не лише основні засади діяльності системи ювенальної юстиції в Україні, її організаційної структури, а й компетенцію органів прокуратури.

На нашу думку, ця проблематика є продуктивною для подальших наукових розвідок у сфері теорії прокурорської діяльності.

Список використаних джерел:

1. Мухамеджанов Э.Б. Прокуратура в зарубежных странах: учеб. / Э.Б. Мухамеджанов. – Алматы: Нур-пресс, 2005. – 284 с.
2. О проекте Указа Президента Республики Казахстан «Об одобрении Концепции развития системы ювенальной юстиции в Республике Казахстан на 2009–2011 годы»: постановление Правительства Республики Казахстан от 27 июня 2008 года № 625 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/P080000625>
3. Об основах системы ювенальной юстиции: проект Федерального закона (Разработчики: д.ю.н. А.С. Автономов, Н.Л. Хананашвили) [Электронный ресурс] // Вопросы ювенальной юстиции. – 2002. – № 1 (3). – Режим доступа к журн.: <http://juvenjust.org/index.php?showtopic=87>
4. *зффо yuvenalnoї yustitsії Gruzії* [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.justice.gov.ge
5. Mestitz A., Ghetti S., Cuijffo E., Mastropasqua I. Victim-offender Mediation with Juveniles in Italy (sept. 19–20, 2003, IRSIG-CNR, Bologna, Italy), In Victim-Offender Mediation: Organization and Practice in the Juvenile Justice Systems (www.giustizia.it/studierapporti/mediazione).
6. *Голосніченко Д.І.* Прокурорський нагляд: питання історії та сучасного зарубіжного досвіду / Д.І. Голосніченко // Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право: зб. наук. праць. – 2012. – № 2(14). – С. 80–85.
7. *Головизнина М.* Преступность несовершеннолетних в Италии / М. Головизнина // Неволя. – 2007. – № 12. – С. 1–4 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.index.org.ru/nevol/2007-12/glv_n12.htm

8. Национальные особенности итальянского правосудия [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.zakon.kz/4537640-nacionalnye-osobennosti-italjanskogo.html>
9. Дюдя О. Актуальні аспекти функціонування ювенальної юстиції в Україні / О. Дюдя // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2014. – № 1(34). – С. 126–131.
10. Шмидт В.Р. Интеграция подростков в конфликте с законом: зарубежный опыт / В.Р. Шмидт. – М.: РОО «Центр содействия реформе уголовного правосудия», 2007. – 120 с.
11. Бельнюк И.А. Карать или воспитывать? (из опыта ювенальной юстиции Германии) / И.А. Бельнюк // Проблемы права. – 2014. – № 1 (44). – С. 82–109.
12. Vilkova A.V. Yuvenal'naya yustitsiya v Rossii «za» i «protiv» [Juvenile Justice in Russia: For and Against] / A.V. Vilkova, A.N. Antipov // Vestnik Kuzbasskogo instituta. – 2012. – № 11. – Р. 105–110.
13. Answers to the questionnaire on principles of public prosecution as regards juvenile justice (Spain) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.coe.int/t/dghl/cooperation/ccpe/opinions/travaux/OR_5_Question_Espagne.pdf
14. А.С. Автономов. Ювенальная юстиция: учеб. пособие / А.С. Автономов. – М.: Российский благотворительный фонд «Нет алкоголизму и наркомании» (НАН), 2009. – 186 с.

Юлія ТУРЛОВА,
Віта ОДУДЕНКО

ОРГАНІЗАЦІЯ РОБОТИ ОРГАНІВ ПРОКУРАТУРИ У СФЕРІ ЮВЕНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ: ДОСВІД ОКРЕМИХ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

Проведено стислий огляд досвіду організації роботи органів прокуратури у сфері ювенальної юстиції окремих зарубіжних країн, у яких діє спеціальне ювенальне законодавство. Виявлено напрями запозичення позитивних практик із метою якнайкращого забезпечення прав і свобод дітей в Україні.

Ключові слова: система; ювенальна юстиція; органи прокуратури; установи; права дітей.

Юлія ТУРЛОВА,
Віта ОДУДЕНКО

ОРГАНИЗАЦИЯ РАБОТЫ ОРГАНОВ ПРОКУРАТУРЫ В СФЕРЕ ЮВЕНАЛЬНОЙ ЮСТИЦИИ: ОПЫТ ОТДЕЛЬНЫХ ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН

Проведен краткий обзор опыта организации работы органов прокуратуры в сфере ювенальной юстиции отдельных зарубежных стран, в которых действует специальное ювенальное законодательство. Выявлены направления заимствования положительных практик с целью наилучшего обеспечения прав и свобод детей в Украине.

Ключевые слова: система; ювенальная юстиция; органы прокуратуры; учреждения; права детей.

THE ROLE OF PUBLIC PROSECUTION IN THE JUSTICE SYSTEM: FOREIGN EXPERIENCE

The foreign experience of the role of public prosecution in the juvenile justice system in the countries which have their specific juvenile legal system has been reviewed. The research determines priorities of the juvenile justice development to be adopted in Ukraine to make sure children's rights are respected, protected and fulfilled.

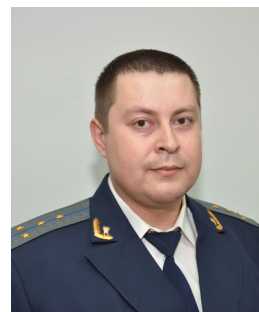
Keywords: systema; juvenile justice; public prosecution; institutions; children's rights.

Трибуна Молодого Вченого

Олексій ЄРМАК

аспірант
Національної академії прокуратури України,
юрист 1 класу
prosecutorermak@gmail.com

УДК 343.2/7

КРИМІНАЛЬНО-ПРОВАВА ХАРАКТЕРИСТИКА СПЕЦІАЛЬНОЇ КОНФІСКАЦІЇ

Кримінально-правова характеристика – одна з фундаментальних категорій кримінального права, що розглядається у нерозривному зв'язку з криміналістичною, кримінологічною, кримінально-виконавчою та оперативно-розшуковими характеристиками [1, 154]. При дослідженні окремих складів злочинів науковці переважно використовують кримінально-правову характеристику. Для дослідження інших кримінально-правових категорій така характеристика майже не використовувалась. Зміст зазначеної вище характеристики криміналісти визначають по-різному [1; 2, 181–182]. Слід зазначити, що спеціальна конфіскація є малодослідженим засобом кримінально-правового реагування в кримінальному праві України. З точки зору кримінально-правової характеристики в теорії кримінального права вона не розглядалась. Вказане вище, а також зміни, що відбулися в законодавчій регламентації спеціальної конфіскації, внесені до Кримінального кодексу України (КК України), зумовлюють актуальність наукових пошуків у зазначеному напрямі.

Питання спеціальної конфіскації у своїх працях досліджували П.П. Андрушко, М.І. Бажанов, В.С. Батиргареева, В.І. Борисов, Н.О. Гуторова, О.О. Дудоров, В.М. Куц, О.М. Литвак, З.А. Тростюк, А.А. Музика, В.О. Навроцький, В.П. Тихий, П.Л. Фріс,

М.І. Хавронюк, Ю.Б. Хім'як та інші, проте деякі аспекти її кримінально-правової характеристики залишилися нез'ясованими.

Мета статті – надання кримінально-правової характеристики спеціальній конфіскації з урахуванням останніх законодавчих змін щодо її регламентації.

До елементів кримінально-правової характеристики спеціальної конфіскації доцільно відносити такі, як: 1) сутність і зміст спеціальної конфіскації; 2) кримінально-правова природа явища; 3) кримінально-правовий склад застосування (передумова, підстава і умова); 4) види явища; 5) кримінально-правові наслідки.

У філософії сутність тлумачать як систему глибинних, стійких зв'язків і відносин, які зумовлюють виникнення, існування, функціонування предметів, процесів, і з руйнуванням якої вони перестають існувати, зв'язків, що визначають природу предметів, процесів, сукупність їх властивостей, особливостей [3, 369]. Таке визначення дасть змогу з'ясувати сутність і зміст досліджуваного правового явища.

Поняття «явище» розуміють як зовнішні, реально існуючі особливості предметів, безперервних процесів, їх властивостей. Категорії «явище» та «сутність» являють собою діалектичну пару понять, що виражає взаємозв'язок протилежностей і піддається теоретичному осмисленню через ка-

тегорії «внутрішнє» і «зовнішнє», «форма» і «зміст». Явище – це зовнішня сторона речі, яку можна безпосередньо сприймати, тоді як сутність – внутрішня, пізнати яку можливо лише після усвідомлення явища. При цьому необхідно виокремлювати поняття «зміст» явища, пам'ятаючи, що він визначається не тільки сутністю останнього, а й зовнішніми умовами його існування, взаємодією її з іншими речами [3, 370, 375–376].

Сутність спеціальної конфіскації полягає в обмеженнях майнового характеру щодо особи (позбавлення права власності на належне особі майно) або відсутності обмежень (вилучення майна, яке особі не належить) у зв'язку з наявністю кримінально-правової підстави та визначених кримінальним законодавством умов. Зміст спеціальної конфіскації як іншого засобу кримінально-правового характеру становить визначений законом і судом обсяг таких майнових обмежень.

Враховуючи законодавче визначення спеціальної конфіскації, наведене у ч. 1 ст. 96-1 КК України, можемо виокремити такі ознаки цього кримінально-правового засобу:

- це інший засіб кримінально-правового характеру, що, на відміну від примусових засобів медичного і виховного характеру, може застосовуватись як окремо, так і разом із покаранням;

- має примусовий характер і застосовується незалежно від волі особи, до майна якої її застосовано;

- має майновий характер, який полягає у тому, що особа позбавляється права на майно, яке перебуває у неї на законних підставах, а також незаконно здобуте майно;

- може обмежувати майнові інтереси як винного, так і третіх осіб;

- застосовується до майна, що пов'язане із вчиненням злочину, або суспільно небезпечного діяння;

- застосовується виключно на підставі судового рішення (вироку або ухвали);

- застосовується у разі вчинення одного із злочинів або суспільно небезпечних діянь, які містять ознаки вказаних злочинів, перелік яких визначено у ч. 1 ст. 96-1 КК України, а також умисних злочинів, за які передбачено покарання у виді позбавлення

волі або штраф у розмірі понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

- має безоплатний характер, тобто особа, до майна якої її застосовано, не отримує відшкодування за конфісковане в неї майно;

- передбачає можливість її заміни на конфіскацію грошової суми, яка еквівалентна вартості майна, що повинно підлягати спеціальній конфіскації (ч. 2 ст. 96-2 КК України).

У КК України не міститься визначення такої правової категорії, як «кримінальна відповідальність», що вживається у назвах його розділів та статей. На доктринальному рівні визначення вказаного поняття залишається дискусійним. На думку криміналістів, кримінальна відповідальність це: 1) обов'язок особи, яка вчинила злочин, зазнати заходів державного примусу – обмежень особистого, майнового або іншого характеру, передбачених як покарання [4, 5; 5, 21–22, 39; 6, 86; 7, 10; 8, 49; 9, 49]; 2) реальне застосування кримінально-правових санкцій (покарання) [10, 18; 11, 102, 132]; 3) кримінально-правові відносини, що виникають з моменту вчинення злочину між державою й особою, яка вчинила злочин [12, 27].

Усі зазначені вище позиції щодо визначення кримінальної відповідальності містять раціональне зерно та сприяють розгляду такої фундаментальної категорії кримінального права, як кримінальна відповідальність, у різних площинах. Ми погоджуємось із позицією В.М. Куца, який вважає, що кримінальну відповідальність доцільно розуміти як засудження особи за вчинення нею злочину обвинувальним вироком суду з обмеженням чи позбавленням її законних прав та інтересів чи без такого [13, 26].

Спеціальна конфіскація у випадку засудження особи за вчинений злочин може застосовуватись судом шляхом прийняття рішення, яким закінчується кримінальне провадження (вирок), виключно як доповнення до однієї з форм кримінальної відповідальності або разом з іншими засобами кримінально-правового характеру (судом виноситься ухвала). Разом з тим відповідно до ч. 9 ст. 100 КПК України у разі закриття кримінального провадження слідчим або

прокурором питання про спеціальну конфіскацію розглядається судом за клопотанням прокурора. В останньому випадку суд має винести ухвалу.

Законом України «Про внесення змін до Кримінального і Кримінального процесуального кодексів України щодо виконання рекомендацій, які містяться у шостій доповіді Європейської комісії про стан виконання Україною Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України, стосовно удосконалення процедури арешту майна та інституту спеціальної конфіскації», прийнятим 18 лютого 2016 року, ст. 96-1 КК України доповнено ч. 2, в якій передбачено підстави для застосування спеціальної конфіскації, а саме: 1) обвинувальний вирок суду; 2) різні види ухвал суду.

Із зазначеним доповненням погодитись складно, адже кримінальна відповідальність – це реакція держави на вчинений особою злочин. Така реакція виражається в певному правозастосовному акті органу держави – обвинувальному вирокі суду. Розрізняють матеріальну і процесуальну підстави для кримінальної відповідальності. Матеріальна підстава – факт учинення самого злочину. Саме з огляду на матеріальне поняття злочину (ст. 11 КК України) у статтях Особливої частини КК України визначено конкретні склади злочинів. У кожному окремому випадку має бути встановлена підстава для кримінальної відповідальності за конкретний злочин, передбачений диспозицією певної статті Особливої частини КК України. Лише за встановлення у діянні особи певного конкретного складу злочину, передбаченого Особливою частиною КК України, можлива кримінальна відповідальність. Якщо в діях особи не встановлено ознак конкретного злочину, кримінальна відповідальність не може мати місця ні за яких умов [14, 104–105]. Для реалізації кримінальної відповідальності необхідним є обвинувальний вирок, який розглядається у цьому аспекті як процесуальна правова підстава для кримінальної відповідальності [15, 244].

На нашу думку, означені вище положення теорії кримінальної відповідальності можна застосувати і щодо нашого дослі-

дження. Процесуальною правовою підставою для застосування такого засобу кримінально-правового характеру, як спеціальна конфіскація, відповідно до ч. 2 ст. 96-2 КК України є вирок або ухвала суду. Разом з тим відомо, що кримінальне право – це матеріальна галузь права, яка існує так би мовити «у статичі». «Рух» первинних норм матеріального права забезпечує кримінальне процесуальне право. Відповідно, норми кримінального процесуального права законодавцю слід розмішувати в КПК України, а не в КК України. Отже, ч. 2 ст. 96-2 слід виключити з КК України, оскільки вона містить норми не кримінального, а кримінального процесуального права.

Спеціальна конфіскація має змішані кримінальні процесуальні підстави для застосування, тому вона може застосовуватись як доповнення до однієї з форм кримінальної відповідальності (у разі винесення вироку суду), самостійний кримінально-правовий засіб, альтернативний кримінальний відповідальності (у разі постановлення судом ухвали) або у поєднанні з іншими засобами кримінально-правового характеру, передбаченими розділами XIV–XV Загальної частини КК України, у разі вчинення суспільно небезпечного діяння неповнолітнім, неосудним або представником юридичної особи.

Спеціальна конфіскація є незвичним кримінально-правовим явищем: в одних випадках – це прояв кримінальної відповідальності; а в інших – прояв реагування на суспільно небезпечне діяння, що не є кримінальною відповідальністю.

Згідно з чинним кримінальним законодавством застосування спеціальної конфіскації передбачає діяльність суду зі встановлення передумови, підстави та умов її визначення [16, 124], тобто певної сукупності елементів, що утворюють кримінально-правовий склад її застосування. На думку А.М. Яценка, передумовою застосування спеціальної конфіскації є вчинення суспільно небезпечного діяння, що містить склад кримінального правопорушення. Підставою ж є фактичне закріплення спеціальної конфіскації у санкції статті Особливої частини КК України як заходу кримінально-правового характеру разом із встановле-

ним покаранням. Умовою її визначення є вчинення особою злочину, ознаки якого описані в диспозиції саме тієї статті Особливої частини КК України, санкцією якої передбачений цей захід кримінально-правового характеру [17, 311–312]. Така позиція пояснювалася за допомогою не чинних нині положень Розділу XIV КК України. На наш погляд, передумовою застосування спеціальної конфіскації слід вважати фактичне закріплення конкретної статті Особливої частини КК України та інших ознак складу злочину (вчинення умисного злочину або суспільно небезпечного діяння, що підпадає під ознаки діяння, визначеного в Особливій частині цього Кодексу, за які передбачено основне покарання у виді позбавлення волі або штрафу понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян) в переліку, зазначеному в ч. 1 ст. 96-1 КК України. Умовою її визначення буде передбачення в санкції статті покарання у виді позбавлення волі або штрафу понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Підставою для її застосування є випадки, передбачені у ст. 96-2 КК України, тобто віднесення майна до одного з перелічених у вказаній статті його різновидів.

Слід зазначити, що численні зміни до Розділу XIV КК України, який у тому числі регулює підстави і порядок застосування спеціальної конфіскації, приймалися з метою лібералізації візового режиму для України з державами – членами Європейського Союзу (ЄС) і приведення норм національного кримінального законодавства у відповідність із вимогами нормативно-правових актів ЄС. У пояснювальній записці до проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального і Кримінального процесуального кодексів України щодо виконання рекомендацій, які містяться у шостій доповіді Європейської комісії про стан виконання Україною Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України, стосовно удосконалення процедури арешту майна та інституту спеціальної конфіскації» вказано, що його було розроблено для забезпечення реалізації повною мірою вимог ЄС стосовно виконання Плану дій щодо лібералізації ЄС візового

режиму для України, невід'ємною частиною якого є необхідність імплементації Директиви ЄС про арешт та конфіскацію предметів злочинної діяльності та доходів від неї в Європейському Союзі від 3 квітня 2014 року 2014/42/EU.

У статтях 4 і 5 Директиви Європейського Союзу 2014/42/EU (Директива ЄС) передбачено два види конфіскації: власне конфіскацію і розширену конфіскацію. Відповідно до ст. 4 Директиви ЄС конфіскація повинна застосовуватись до засобів і доходів від вчинення злочину, а також майна, вартість якого відповідає вартості таких засобів або доходів. Аналогом такої конфіскації в Україні є спеціальна конфіскація. Згідно зі ст. 5 Директиви ЄС розширена конфіскація застосовується у разі визнання особи винною у вчиненні корупційного правопорушення, участі у злочинній організації та полягає у тому, що суд має право конфіскувати майно особи, яка засуджена за одне із цих кримінальних правопорушень, якщо під час судового розгляду буде встановлено невідповідність вартості наявного у неї майна та отримуваних нею доходів. Розширена конфіскація відповідно до Директиви ЄС в законодавстві України передбачена в КПК України. Так, згідно з п. 6-1 ч. 9 ст. 100 КПК України майно (грошові кошти або інше майно, а також доходи від них) засудженого за вчинення корупційного злочину, легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, його пов'язаної особи конфіскується, якщо в суді не підтверджено законність підстав для набуття прав на таке майно. Пов'язаними особами засудженого є юридичні особи, які за його сприяння отримали у власність чи користування зазначене майно. Якщо суд визнає відсутність законних підстав для набуття прав на частину майна, то конфіскується ця частина майна засудженого, а у разі неможливості виділення такої частини – її вартість. У разі неможливості конфіскації майна, законність підстав для набуття прав на яке не було підтверджено, на засудженого покладається обов'язок сплатити вартість такого майна.

На нашу думку, застосування розширеної конфіскації повинно мати матеріальну кримінально-правову основу, а порядок її реалізації слід передбачити у КПК Укра-

їни. По-перше, розширена конфіскація є примусовим засобом, який може суттєво обмежувати майнові права засудженого, коли на останнього судом покладено обов'язок сплатити вартість майна, що підлягає конфіскації. Подібні правила щодо конфіскації грошової суми у разі неможливості виділення майна, яке підлягає спеціальній конфіскації, передбачено у ч. 2 ст. 96-2 КК України. По-друге, метою застосування розширеної конфіскації є відновлення почуття соціальної справедливості та запобігання вчиненню нових злочинів, що тотожна меті спеціальної конфіскації, тобто ціль покарати засудженого відсутня. По-третє, розширена конфіскація є допоміжним більш репресивним кримінально-правовим засобом у порівнянні зі спеціальною конфіскацією, оскільки її дія поширюється не лише на майно, що пов'язане із вчиненням кон-

кретного кримінального правопорушення, у зв'язку з чим суд розглядає кримінальне провадження, а й інше майно, якщо в суді не підтверджено законність підстав для набуття прав на таке майно.

У КК України не визначено кримінально-правових наслідків застосування спеціальної конфіскації, але вони об'єктивно існують. Позитивним для суб'єкта кримінального правопорушення є те, що на відміну від покарання її застосування не передбачає судимості. Негативними наслідками спеціальної конфіскації є позбавлення суб'єкта можливості користуватися певними предметами.

Підсумовуючи викладене, слід зауважити, що спеціальна конфіскація – це складне кримінально-правове явище, зміст якого не має чіткого визначення. Тож у подальших наукових розвідках за цією тематикою доцільно усунути зазначені протиріччя.

Список використаних джерел:

1. Вознюк А.А. Поняття та елементи кримінально-правової характеристики злочинів / А.А. Вознюк // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. – 2013. – № 1. – С. 154–160.
2. Борисов В. До питання про сутність кримінально-правової характеристики злочинів / В. Борисов, О. Пашенко // Вісник академії правових наук України. – 2005. – № 3(42). – С. 180–190.
3. Філософія: навч. посіб. / за заг. ред. Ю.В. Осічнюка. – К.: Атіка, 2003. – 464 с.
4. Брайнин Я.М. Основание уголовной ответственности и важнейшие вопросы учения о составе преступления в советском уголовном праве: автореф. дис. на соискание ученой степени д-ра юрид. наук / Я.М. Брайнин. – Х., 1963. – 32 с.
5. Карпушин М.П. Уголовная ответственность и состав преступления / М.П. Карпушин, В.И. Курляндский. – М.: Юридическая литература, 1974. – 232 с.
6. Матишевський П.С. Кримінальне право України: Загальна частина: підруч. для студ. юрид. вузів і фак-ів. / П.С. Матишевський. – К.: А. С. К., 2001. – 352 с.
7. Кримінальне право України: навч. посіб. / С.Г. Волкотруб, О.М. Омельчук, В.М. Ярін та ін.; за ред. О.М. Омельчука. – К.: Наукова думка; Прецедент, 2004. – 297 с.
8. Пинаев А.А. Курс лекций по Общей части уголовного права. Книга первая. О преступлении / А.А. Пинаев. – Х.: Харьков юридический, 2001. – 289 с.
9. Фріс П.Л. Кримінальне право України. Загальна частина: підруч. для студ. вищ. навч. закладів / П.Л. Фріс. – К.: Атіка, 2004. – 488 с.
10. Галаган А.И. Методологические проблемы общей теории юридической ответственности по советскому праву / А.И. Галаган // Уголовная ответственность: проблемы содержания, установления, реализации: межвуз. сб. научн. трудов. – Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1989. – С. 10–20.
11. Лейст О.Э. Санкции и ответственность по советскому праву: (теоретические проблемы): науч. изд. / О.Э. Лейст. – М.: Изд-во Моск. гос. ун-та, 1981. – 240 с.
12. Багрий-Шахматов Л.В. Уголовная ответственность и наказание / Л.В. Багрий-Шахматов. – Минск: Вишэйшая школа, 1976. – 383 с.
13. Куц В.М. Теорія кримінальної відповідальності: навч. посіб. / В.М. Куц. – К.: електронна бібліотека Національної академії прокуратури України, 2012. – 300 с.
14. Гнатенко Є.С. Підстави кримінальної відповідальності за законодавством України / Є.С. Гнатенко // Вісник Академії митної служби України. – Серія «Право». – 2013. – № 2(11). – С. 102–106.
15. Тихий В.П. Підстава кримінальної відповідальності / В.П. Тихий // Вісник Академії адвокатури України. – 2009. – № 1(14). – С. 244–245.

16. Яценко А.М. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням: причинно-факторний комплекс здійснення / А.М. Яценко // Право і безпека. – 2005. – № 4(2). – С. 124–128.

17. Яценко А.М. Застосування заходів кримінально-правового характеру: моногр. / А.М. Яценко. – Х.: НікаНова, 2014. – 388 с.

Олексій ЄРМАК

КРИМІНАЛЬНО-ПРОВОА ХАРАКТЕРИСТИКА СПЕЦІАЛЬНОЇ КОНФІСКАЦІЇ

Розглянуто кримінально-правову характеристику спеціальної конфіскації як іншого засобу кримінально-правового характеру. Виявлено проблеми законодавчої регламентації спеціальної конфіскації та запропоновано шляхи їх подолання.

Ключові слова: інший засіб кримінально-правового характеру; кримінально-правова характеристика; спеціальна конфіскація; законодавча регламентація.

Алексей ЕРМАК

УГОЛОВНО-ПРОВОАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА СПЕЦИАЛЬНОЙ КОНФИСКАЦИИ

Рассмотрена уголовно-правовая характеристика специальной конфискации как иная мера уголовно-правового характера. Найлены проблемы в законодательной регламентации специальной конфискации и предложены пути их преодоления.

Ключевые слова: иные меры уголовно-правового характера; уголовно-правовая характеристика; специальная конфискация; законодательная регламентация.

Oleksii YERMAK

CRIMINAL LEGAL DESCRIPTION OF THE SPECIAL CONFISCATION

Criminal legal description of the special confiscation as other means of criminal law considered. The problems of legislative regulation of special confiscation and the ways to overcome them.

Keywords: another means of criminal law; criminal legal description; special confiscation; legislative regulation.

Ігор ПИЛИПЕНКО

аспірант Національної академії
прокуратури України
igorphillip4-9-4@mail.ru

УДК 343

ВІДПОВІДНІСТЬ КРИМІНАЛІЗАЦІЇ САМОПРАВСТВА ЗАГАЛЬНИМ ПРИНЦИПАМ ЇЇ ЗДІЙСНЕННЯ

Проблема злочинності взагалі і караності будь-якого правопорушення завжди були й залишаються в центрі уваги держави. Власне, встановлення кримінальної відповідальності за деструктивні форми поведінки – це частина державної політики. Одним зі способів впливу на такі негативні чинники є криміналізація. Від її якості залежить дієвість та ефективність норми кримінального законодавства. Оцінку криміналізації конкретного злочинного діяння доцільно надавати шляхом встановлення її відповідності принципам криміналізації, що, у свою чергу, є критерієм її якості.

Останнім часом питання підстав і принципів криміналізації вивчали такі науковці, як: Д.О. Балобанова, В.М. Кудрявцев, О.М. Литвак, А.М. Орлеан, П.Л. Фріс, О.М. Яковлев та інші. Деякі вчені, зокрема М.Г. Арманов, О.М. Бульба, В.І. Возьний, А.Р. Маркевич, А.О. Чернов, досліджували кримінально-правові та кримінологічні аспекти самоправства.

Питання відповідності криміналізації певного діяння принципам криміналізації діянь завжди є актуальним під час встановлення відповідальності за раніше не карані вчинки та потребує розгляду при внесенні пропозицій щодо удосконалення чинних кримінально-правових норм. На жаль, учені, висловлюючи свої побажання щодо внесення змін до Кримінального кодексу України (КК України) для підвищення

ефективності його застосування, оминають їх увагою. Це, в свою чергу, призводить до безпідставних та алогічних змін у законодавстві. Для уникнення вказаних помилок слід проаналізувати, наскільки криміналізація певних неправомірних форм поведінки відповідає загальним принципам криміналізації. Однією із форм такої поведінки є самоправство. Його особливість – широкий спектр об'єктів кримінально-правової охорони, що зазнають негативного впливу внаслідок самоправного діяння. Це не лише авторитет органів державної влади чи місцевого самоврядування, а й установлений законом порядок вирішення спорів, реалізації громадянами своїх прав та обов'язків. Відтак, метою статті є аналіз процесу відповідності криміналізації самоправства принципам її здійснення.

Для вирішення поставленого завдання необхідно надати визначення криміналізації та її принципам. Позиції науковців щодо поняття криміналізації різні, проте всі вони характеризують криміналізацію як процес діяльності законодавця з віднесення певної поведінки до злочинної. Результатом криміналізації визнається прийняття кримінально-правової норми. Криміналізація такого діяння в правовій державі має ґрунтуватись не лише на волі законодавця або бажанні пануючого класу, а й на цілком реальних обставинах, таких як суспільна небезпечність діяння, поширеність його в

межах держави або певна одинична підстава криміналізації, що має великий суспільний резонанс. Законодавцю у цьому процесі надається важлива роль, оскільки він має, дотримуючись правил юридичної техніки, прийняти рішення про криміналізацію, створивши або змінивши кримінально-правову норму.

Таким чином, якщо певна форма поширеної в межах країни поведінки вважається суспільно небезпечною, держава відповідним чином на неї реагує. Найбільш жорстка форма реагування – протидія засобами кримінальної репресії, тобто встановлення злочинності та караності поведінки, що має відповідати певним принципам, які в доктрині права одержали назву «принципи криміналізації».

Згідно з визначенням, принципи криміналізації – яке надавали В.М. Кудрявцев та О.М. Яковлев, це науково обґрунтовані та свідомо застосовувані загальні правила і критерії оцінки допустимості та доцільності кримінально-правової новели, яка встановлює чи змінює відповідальність за конкретний вид діянь [1, 208]. На нашу думку, вчені правильно наголошують на тому, що це передусім правила. Мовознавці тлумачать правила як положення, твердження, що виражають закономірність, постійне співвідношення певних явищ [2, 356]. Водночас важко погодитися з тим, що принципами можуть бути і критерії оцінки допустимості та доцільності кримінально-правової новели. Форма поведінки має оцінюватися лише з точки зору підстав криміналізації, а саме – її суспільної небезпечності та відносної поширеності. Принципами ж мають бути лише правила, встановлені для того, щоб законодавець в процесі прийняття кримінально-правових норм керувався ними. Таким чином, принципами криміналізації є сукупність загальних правил, що застосовуються законодавцем при оцінюванні індивідуальних форм поведінки, а також при формулюванні та внесенні в закон кримінально-правових норм, які дозволяють, заохочують або забороняють під загрозою кримінального покарання конкретні форми цієї поведінки.

Щоб досягнути окресленої мети, необхідно розглянути й питання юридичної техніки, під якою в науковій літературі

розуміють систему професійних юридичних правил і засобів, використовуваних при складанні правових актів і здійсненні іншої юридичної діяльності у сферах правотворчості, правоінтерпретації, владної та невіддільної реалізації права, що забезпечують досконалість його форми і змісту [3, 50]. Однак із визначення вбачається, що ця категорія надто широка, щоб вважати її регулятором процесу створення норм, оскільки юридична техніка передбачає: крім іншого, вимоги відсутності прогалин, недопустимості внутрішніх і зовнішніх протиріч, наявності компромісів тощо [4, 424]. Натомість функцію регулювання створення правових норм покладено на законодавчу техніку, яка є видовою категорією юридичної техніки. З нею ми і пов'язуємо дотримання принципів криміналізації, адже без її врахування неможливо запропонувати дієві зміни до кримінального законодавства. Отже, вважаємо, що з-поміж усіх принципів криміналізації, розроблених наукою кримінального права, до уваги в процесі криміналізації мають братися ті, що безпосередньо стосуються створення норм і ґрунтуються на правилах законодавчої техніки. Пропозиції щодо необхідності врахування таких принципів криміналізації вносили як радянські вчені [1], так і сучасні [5]. До таких принципів належать: 1) принцип безпробільності закону і ненадмірності заборони; 2) принцип системної несуперечності; 3) принцип процесуальної здійсненності кримінального переслідування; 4) принцип співрозмірності санкції та економії репресії.

Кримінальна відповідальність за самоправство в окресленому аспекті має низку недоліків. Охарактеризуємо норму ст. 356 Кримінального кодексу України (КК України) стосовно дотримання кожного з цих принципів. Дотримання *принципу безпробільності закону і ненадмірності заборони* означає необхідність запобігання нормативним прогалинам чи, навпаки, надлишковості в системі чинного кримінального законодавства при створенні новели [1, 235]. У найпершому принципі міжнародного кримінального права, сформульованому у ст. 22 Римського статуту міжнародного кримінального суду, зазначено, що немає злочину без вказівки на те в законі

(лат. *Nullum crimen sine lege*) [6]. Охопити різні форми самоправної поведінки, запобігти їм у кримінальному законодавстві повинні норми не лише ст. 356 КК України, а й ст. 355 КК України (Примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань). Склади злочинів, передбачених цими нормами, об'єднані спільним видовим об'єктом – встановленим порядком реалізації громадянами своїх прав та виконання обов'язків, а також метою – здійсненню свого дійсного чи гаданого права всупереч встановленому законом порядку. Однак, як свідчать статистичні показники, самоправство має більшу відносну поширеність на території України (див. таблицю нижче).

Статистичні дані злочинів, передбачених у статтях 355, 356 КК України

Рік	Стаття 355		Стаття 356	
	Всього обліковано	Спрямовано до суду	Всього обліковано	Спрямовано до суду
2013	414	45	2636	47
2014	329	20	2645	36
2015	261	16	2718	20

Законодавець для уникнення прогалин у регулюванні суспільних відносин передбачив у законі кримінальну відповідальність не за одну, а за дві форми реалізації своїх інтересів всупереч встановленому законом порядку. Відсутність прогалин у законодавстві є запорукою ефективної діяльності правозастосовників. Проте мовознавцями слово «прогалина» тлумачиться як упущення, пропуск, вада [7, 147]. Охоплення законом усіх форм певної поведінки не гарантує відсутності прогалин у ньому. Отже, прогалину можна розуміти у більш широкому значенні, ніж лише як неврахування певних злочинних форм поведінки. Прогалинами є й інші недоліки, зумовлені недотриманням правил законодавчої техніки, що ускладнюють застосування норми.

Найперша складність застосування норми ст. 356 КК України полягає у визначенні суспільних відносин, на які посягає самоправство. Вважаємо, що причина у нечіткій назві Розділу XV Особливої частини

КК України, яка має відображати родовий об'єкт групи складів злочинів, що в ньому містяться. До цього розділу віднесено діяння, що посягають не лише на авторитет органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян та законну професійну діяльність журналістів. У ньому містяться також норми про злочини, видовим об'єктом яких є відносини у сфері забезпечення порядку реалізації прав та виконання обов'язків, у тому числі й про самоправство. Помилково стверджувати, що самоправство посягає на відносини із захисту авторитету держави. Самоправна поведінка спрямована лише на задоволення власних інтересів чи інтересів інших осіб. Спростити процес застосування норми про кримінальну відповідальність за самоправство можливо, розширивши в законі поняття родового об'єкта злочинів, віднесених до Розділу XV Особливої частини КК України, змінивши, відповідним чином, назву цього розділу на таку: «Злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, встановленого законом порядку реалізації громадянами своїх прав та виконання обов'язків, об'єднань громадян та злочини проти журналістів».

Криміналізація також має відповідати *принципу системної несуперечності*, при врахуванні якого важливо усвідомлювати, чи не визнає проєктована криміналізація злочинним те, що дозволено чинним законодавством [5, 165]. Водночас криміналізація діяння доцільна тільки тоді, коли немає і не може бути норми, що достатньо ефективно регулює відповідні відносини методами інших галузей права [8, 71]. Отже, доцільна криміналізація лише найбільш суспільно небезпечних форм самоправства. Протидія його менш небезпечним формам, а також запобігання їм іншими, окрім заборони, методами правового регулювання здійснюється за допомогою інших норм з різних галузей законодавства, яким кримінально-правова норма, на наш погляд, не суперечить.

Окрім досліджуваної норми кримінального права прямо чи опосередковано запобігати самоправству повинні норми, наприклад, про адміністративні правопорушення (ст. 186 КУпАП), норми цивільно-

го законодавства (статті 19, 20 ЦК України). Перші встановлюють відповідальність за самоправство, що не завдало істотної шкоди громадянам або державним чи громадським організаціям. Другі регламентують правила самозахисту цивільних прав. У цих нормах передбачаються різні методи правового регулювання суспільних відносин, а тому суперечностей між собою вони не мають. Запобігати самоправним діям повинні норми Конституції України, зокрема ст. 124, що декларує право громадян на справедливий суд, а також цивільні процесуальні норми, що встановлюють порядок звернення до суду, розгляду та вирішення цивільних спорів. Кримінально-правова норма та інші законодавчі засоби протидії самоправству мають забезпечити виконання принципів гуманізму та економії кримінальної репресії у сфері кримінального права.

На практиці можлива внутрішня суперечливість норми ст. 356 КК України з нормами, що встановлюють відповідальність за крадіжку, грабіж, вимагання. Так, вироком Ясинуватського міськрайонного суду Донецької області від 01.11.2013 Т. визнано винною у вчиненні злочину, передбаченого ч. 1 ст. 186 КК України. Згідно з цим вироком 11 грудня 2012 року приблизно об 11:30 Т. умисно, з корисливих спонукань, перебуваючи в приміщенні Дому побуту «Восход», з метою реалізації своєї злочинної мети підійшла до вітрини, на якій знаходився одяг, що реалізується ПП «О» та перебуває у власності О., незважаючи на заборону і перешкоджання останньої, відкрито заволоділа одягом, заподіявши матеріальну шкоду О. у розмірі 550 грн. Апеляційний суд Донецької області своєю ухвалою від 24.02.2014 перекваліфікував дії винної за ст. 356 КК України, мотивуючи це тим, що обов'язковою суб'єктивною ознакою грабежу є корисливий мотив – незаконне збагачення за рахунок чужого майна та корислива мета – збагатитися самому або незаконно збагатити інших осіб. При цьому відповідно до матеріалів справи між Т. та О. склалися цивільно-правові відносини, що підтверджується розпискою, згідно з якою О. отримала у борг від Т. 6 200 рублів РФ та зобов'язалась повернути вказані кошти на

першу вимогу. Зобов'язання своє О. порушила. Таким чином, у Т. був намір повернути борг від О. за рахунок речей, які реалізовувала остання, тобто намір на самовільне, всупереч установленому законом порядку, вчинення будь-яких дій, правомірність яких оспорується іншими особами, якщо такими діями була заподіяна значна шкода цим особам [9]. Цей приклад демонструє, що правозастосовники можуть сплутати різні сфери захисту суспільних відносин, не виявивши різниці між захистом власності та захистом встановленого порядку вирішення спорів щодо власності.

На нашу думку, необхідно внести зміни до ст. 356 КК України, які допоможуть запобігти подібним випадкам неправильної кваліфікації діяння. Так, у нормі зазначено, що значна шкода може заподіюватися, зокрема, інтересам громадянина та інтересам власника. Однак на інтереси власника не варто вказувати, оскільки вони охоплюються поняттям «інтереси громадянина». Право громадянина на власність гарантується Конституцією України. При цьому власником може бути не лише громадянин як фізична особа, а й об'єднання громадян як юридична особа (підприємство, установа, організація, а також іноземні громадяни, особи без громадянства). Отже, формулювання «інтереси власника» слід виключити з норми ст. 356 КК України, а словосполучення «інтересам громадянина» замінити словосполученням «інтересам фізичних чи юридичних осіб».

Криміналісти виділяють також *принцип процесуальної здійсненності кримінального переслідування*, пов'язуючи його дотримання з таким способом формулювання ознак складу злочину, за якого факт його існування у більшості випадків міг бути виявлений і доказаний: а) з достатнім ступенем достовірності; б) процесуально допустимими засобами; в) без шкоди для моральності та соціально позитивних міжособистісних зв'язків людей [1, 232]. Вважаємо цей перелік неповним. Передусім додержання цього принципу залежить від правильного визначення законодавцем того, чи допускається можливість застосування державного примусу та кримінального покарання у випадках вчинення суспільно небезпечного діяння.

Недодержання вказаного принципу призводить до появи в кримінальному законодавстві так званих мертвих норм, практика застосування яких відсутня [10, 30]. Норма ст. 356 КК України не є «мертвою», але ми не можемо ігнорувати той факт, що випадків, схожих з наведеним вище прикладом, багато. У правозастосовній практиці органів досудового розслідування і судів діяння, які належить кваліфікувати як самоправство, часто отримують більш «традиційну» кваліфікацію, наприклад, крадіжка, грабіж, вимагання тощо. Зменшити кількість помилок можна за допомогою роз'яснень щодо правильності кваліфікації самоправства, у тому числі в актах вищих судів України. Головна відмінність між злочинами проти власності та самоправними злочинами полягає у тому, що перші посягають на відносини власності, а другі – на порядок вирішення спорів, у тому числі щодо власності.

Криміналізуючи діяння, важко передбачити межі застосування норми. Однак ми погоджуємося із тим, у якій спосіб законодавець описав об'єктивну сторону самоправства. Зокрема, правомірність дій має бути оспорено. Таким чином, кримінально караними будуть лише ті випадки самоправства, де є компонент оспорюваності з боку окремого громадянина, підприємства, установи чи організації. Крім економії кримінальної репресії це дасть можливість уникнути соціально негативних наслідків, зокрема міжособистісних, адже кримінальне переслідування буде ініціюватися лише за бажанням потерпілого.

Криміналізація охоплює і пеналізацію суспільно небезпечного діяння щодо визначення виду та розміру покарання за вчинення конкретного злочину. Важливість врахування правил законодавчої техніки при створенні кримінально-правової норми стосується також справедливого визначення санкцій. У цьому аспекті необхідно дотримуватися *принципу співрозмірності санкцій та економії репресії*. Суворіше покарання має встановлюватись за посягання на більш цінний об'єкт; за умисний злочин порівняно з необережним; за діяння, що спричинило більш значну шкоду, порівняно з діянням, що потягнуло менш небезпечні наслідки, тощо [1, 240]. Якщо встановити

в санкції норми занадто суворе покарання, на практиці будуть призначати лише ті покарання, що становлять найнижчу межу. Це пояснюється тим, що робота правозастосовника має диспозитивний характер в межах загальних засад призначення покарання, визначених ст. 65 КК України, а тому при їх врахуванні він керуватиметься принципами необхідності й достатності покарання для виправлення особи та попередження нових злочинів. Таким чином, ці засади не дадуть змоги призначити більш суворе покарання за самоправство, хоч таке покарання і буде міститись у санкції статті.

Для перевірки правильності закріплення у законодавстві виду і розміру покарання нерідко використовують порівняльний метод. Зокрема, діяння ставлять в один ряд з іншими, близькими йому за характером і ступенем суспільної небезпечності [10, 30]. Якщо характер суспільної небезпечності становить його якість, що передусім визнається суспільною цінністю об'єкта посягання, то ступінь суспільної небезпечності діяння визначається, головним чином, способом вчинення злочину та розміром заподіяної шкоди [11, 81]. За цими показниками злочин, передбачений ст. 356 КК України, подібний до злочинів, що виражаються в інших формах дій, всупереч встановленому законом порядку. Це норма ст. 355 КК України. Найменш суворе покарання за самоправство встановлене у виді штрафу. Санкція не передбачає примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань цього виду покарання, а найбільш м'яким визнає виправні роботи на строк до двох років. Санкція ч. 1 ст. 355 КК України найсуворішим покаранням визнає обмеження волі на строк до двох років, а ст. 356 КК України – арешт на строк до трьох місяців. Законодавець встановлював ці покарання, зважаючи на приблизно однакову суспільну небезпечність цих злочинів, передбачивши ширший перелік покарань та більшу їх суворість для ч. 1 ст. 355 КК України. Тому цей принцип можна вважати дотриманим.

Отже, проведений аналіз засвідчив наявність потреби вдосконалення норми про кримінальну відповідальність за самоправство для приведення її у відповідність із правилами законодавчої техніки

і основними принципами криміналізації. На це спрямовані пропозиції, висловлені у статті. Пропонуємо назву Розділу XV Особливої частини КК України викласти таким чином: «Злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, встановленого законом порядку реалізації громадянами своїх прав та виконання обов'язків, об'єднань громадян та злочини проти журналістів». Усунення внутрішніх суперечностей та по-

милок, у тому числі під час кваліфікації, можливе шляхом викладу ст. 356 КК України у наступній редакції: «Самоправство, тобто самовільне, всупереч установленому законом порядку, вчинення будь-яких дій, правомірність яких оспорується окремим громадянином або підприємством, установою чи організацією, якщо такими діями була заподіяна значна шкода інтересам фізичних чи юридичних осіб, державним чи громадським інтересам».

Список використаних джерел:

1. Основания уголовно-правового запрета: Криминализация и декриминализация / под ред. В.Н. Кудрявцева, А.М. Яковлева. – М.: Наука, 1982. – 304 с.
2. Івченко А.О. Тлумачний словник української мови / А.О. Івченко. – Х.: Фоліо, 2002. – 540 с.
3. Давидова М.Л. Юридическая техника: проблемы теории и методологии: моногр. / М.Л. Давидова; ГОУ ВПО «ВолГУ». – Волгоград: Изд-во ВолГУ, 2009. – 318 с.
4. Венгеров А.Б. Теория государства и права / А.Б. Венгеров. – М.: Юриспруденция, 1999.
5. Балобанова Д.О. Теорія криміналізації: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Балобанова Дар'я Олександрівна. – Одеса, 2007. – 200 с.
6. Римський статут міжнародного кримінального суду: міжнар. документ від 17 липня 1998 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_588
7. Словник української мови: в 11 т. / [ред. коллег. І.К. Білодід (голова) та ін.]. – К.: Наукова думка, 1970–1980.
8. Злобин Г.А. Основания уголовно-правового запрета / Г.А. Злобин // Советское государство и право. – 1980. – № 1.
9. Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/38367096>
10. Орлеан А.М. Теоретические основы исследования оснований и принципов криминализации конкретного деяния / А.М. Орлеан // Вектор науки ТГУ. – Серия «Юридические науки». – 2013. – № 3(14). – С. 28–31.
11. Коржанський М.Й. Кримінальне право і законодавство України: Частина Загальна: підруч. / М.Й. Коржанський. – К.: Атіка, 2001.

Ігор ПИЛИПЕНКО

ВІДПОВІДНІСТЬ КРИМІНАЛІЗАЦІЇ САМОПРАВСТВА ЗАГАЛЬНИМ ПРИНЦИПАМ ЇЇ ЗДІЙСНЕННЯ

Проаналізовано дотримання принципів криміналізації при віднесенні самоправства до кримінально караних діянь. Внесено пропозиції щодо змін до чинного законодавства. З'ясовано, що норма про кримінальну відповідальність за самоправство не відповідає, зокрема, такому принципу криміналізації, як системно-правова несуперечність. Запропоновано внести зміни до назви Розділу XV Особливої частини КК України та конкретизувати зміст ст. 356 КК України для усунення внутрішніх суперечностей з нормами про кримінальну відповідальність за злочини проти власності та полегшення процесу кваліфікації самоправства.

Ключові слова: принципи криміналізації; законодавча техніка; самоправство; співрозмірність санкції; суспільна небезпечність; суспільні відносини; юридична техніка.

СООТВЕТСТВИЕ КРИМИНАЛИЗАЦИИ САМОУПРАВСТВА ОБЩИМ ПРИНЦИПАМ ЕЁ ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ

Проанализировано соблюдение принципов криминализации при отнесении самоуправства к числу уголовно наказуемых деяний. Внесены предложения, касающиеся изменений действующего законодательства. Выяснено, что норма об уголовной ответственности за самоуправство не отвечает, в частности, такому принципу криминализации, как системно-правовая непротиворечивость. Предложено внести изменения в название Раздела XV Особенной части УК Украины и конкретизировать содержание ст. 356 УК Украины во избежание внутренних противоречий с нормами об уголовной ответственности за преступления против собственности и облегчения процесса квалификации самоуправства.

Ключевые слова: принципы криминализации; законодательная техника; самоуправство; соразмерность санкции; общественная опасность; общественные отношения; юридическая техника.

Ihor PYLYPENKO

COMPLIANCE CRIMINALIZATION OF ARBITRARINESS GENERAL PRINCIPLES FOR ITS IMPLEMENTATION

This article analyzes compliance with the principles of criminalization of arbitrariness in assigning the number of penal acts. The analysis put forward a number of proposals relating to amendments to existing legislation. It was found that the rate of criminal liability for arbitrariness does not comply, in particular, such as the principle of criminalization like a legal system consistency. Proposed to amend the title of Section XV of the Criminal Code of Ukraine and the precise meaning of Art. 356 Criminal Code of Ukraine in order to avoid conflict with the internal rules of responsibility for crimes against property and facilitate the qualification of arbitrariness.

Keywords: criminalization principles; legislative technique; arbitrariness; proportionality of sanctions; public danger; public relations; law appliances.

Антон ЧЕРНІЄНКО

аспірант
Національної академії
прокуратури України
zazaza12@mail.ru

УДК 343.13

ВІДСТРОЧКА ВИКОНАННЯ ВИРОКУ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЕВІ АБО ВІЙСЬКОВОЗОБОВ'ЯЗАНОМУ НА ПЕРІОД ПРОВЕДЕННЯ АНТИТЕРОРИСТИЧНОЇ ОПЕРАЦІЇ

З метою утвердження суверенітету і самоврядування народу України Верховною Радою Української РСР була прийнята Декларація про державний суверенітет України, під яким слід розуміти верховенство, самостійність, повноту і неподільність влади Республіки в межах її території та незалежність і рівноправність у зовнішніх відносинах [1]. Ці основоположні засади становлення та розвитку української державності знайшли своє закріплення у ст. 1 Конституції України, відповідно до якої Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава [2]. Проте внаслідок загострення суспільно-політичної ситуації на сході та півдні України наявні факти неприхованої агресії, утворення незаконних збройних формувань, захоплення будівель органів державної влади у Донецькій і Луганській областях, що становить загрозу посягання на територіальну цілісність та суверенітет нашої країни. Саме тому для підтримання Збройних Сил України, інших військових формувань у безздатному стані, нарощування їх здатності давати адекватну відповідь реальним і потенційним загрозам України [3] виникає гостра потреба в реабілітації та процесуалізації «забутої» підстави відстрочки вико-

нання вироку, яка є предметом нашого дослідження.

Мета статті полягає у дослідженні та наданні пропозиції щодо внесення до чинного кримінального процесуального законодавства можливості відстрочки виконання вироку військовослужбовцеві або військовозобов'язаному на період проведення антитерористичної операції.

Окремі аспекти відстрочки виконання вироку у своїх працях вивчали такі вчені, як: Ю.М. Белозеров, В.М. Бібіло, Г.І. Волков, Э.Ф. Куцова, Р.В. Літвінов, В.Т. Маляренко, Є.А. Матвієнко, В.В. Ніколюк, І.Д. Перлов, В.І. Пінчук, І.Я. Фойницький, М.І. Царев, В.І. Швецов та інші. Водночас питання відстрочки виконання вироку військовослужбовцеві або військовозобов'язаному на період проведення антитерористичної операції залишається недослідженим.

Передусім вважаємо за необхідне наголосити на деяких аспектах правового становлення підстави для відстрочки виконання вироку. Отже, раніше відстрочка виконання вироку військовослужбовцеві або військовозобов'язаному передбачалась винятково у воєнний час. Саме тому вона набула суттєвого значення за часів Другої світової війни та мала місце у зазначених

нижче випадках. По-перше, якщо на момент набрання судовим рішенням законної сили, яким призначено покарання у вигляді позбавлення волі, засуджена особа перебуває в лавах Червоної армії або Військово-Морського Флоту, суд, який виніс вирок, має право застосувати до неї відстрочку виконання вироку. В даному випадку звертає на себе увагу те, що реалізація вказаного положення не містила обмежень щодо тяжкості вчиненого злочину, оскільки мала місце навіть у разі вчинення особою контрреволюційного злочину, особливо небезпечного для порядку (вбивство, розбій, великі розкрадання, розтрата) [4, 76]. По-друге, у разі вчинення особою дезертирства, яке тягло за собою розстріл із конфіскацією майна. В такому випадку, якщо суд, зважаючи на конкретні обставини справи, а також наявність пом'якшуючих обставин (серед яких, зокрема, каяття підсудного, явка з повинною), визнає доцільним направити підсудного на фронт, він має право призначити покарання у вигляді тюремного ув'язнення на тривалий строк з відстрочкою виконання вироку до закінчення військових дій та направленням засудженого в діючу армію [5, 199]. Таким чином, запровадження відстрочки виконання вироку на період ведення війни дало змогу визначеній категорії осіб уникнути застосування покарання, призначеного судом, і скористатись правом захищати свою Вітчизну на полі бою, тим самим посилюючи боєздатність Радянської армії.

У подальшому вказана підстава знайшла своє закріплення у ст. 39 Закону СРСР «Про затвердження Основ кримінального законодавства Союзу РСР та союзних республік» [6], зміст якої дублює ст. 46 Кримінального кодексу України 1960 року (КК України 1960 року) [7]. Так, у ч. 1 зазначеної статті передбачено, що у воєнний час виконання вироку про позбавлення волі, винесеного щодо військовослужбовця або військовозобов'язаного, який підлягає призову чи мобілізації, може бути судом відстрочено до закінчення воєнних дій з направленням засудженого в діючу армію. В цих випадках суд міг відстрочити виконання і додаткових покарань. На посилення цієї норми законодавець передбачав стимулюючий чин-

ник – якщо засуджений, якого направлено в діючу армію, проявить себе стійким захисником Батьківщини, то за клопотанням відповідного військового командування суд може звільнити його від покарання або замінити покарання іншим, більш м'яким (ч. 2 ст. 46 КК України 1960 року). Проте у випадку вчинення особою, щодо якої виконання вироку було відстрочено, нового злочину, суд приєднає до нового покарання раніш призначене за правилами призначення покарання при вчиненні кількох злочинів (ч. 3 ст. 46 КК України 1960 року). Зазначене вище дає змогу стверджувати про суттєву модернізацію вказаної підстави відстрочки виконання вироку, оскільки: 1) сфера дії правової норми поширюється як на військовослужбовця, так і на військовозобов'язаного; 2) передбачає відкладення виконання лише тих вироків, якими особу засуджено до позбавлення волі; 3) визначає можливість відстрочки виконання і додаткових покарань; 4) встановлює можливість звільнення засудженого від покарання або заміни покарання іншим, більш м'яким, якщо останній проявить себе стійким захисником Батьківщини.

Незважаючи на зазначену еволюцію такої підстави відстрочки виконання вироку, після прийняття Кримінального кодексу України 2001 року [8] замість норм, які передбачали цей правовий інститут, з'явилися статті, присвячені звільненню від покарання. Лише у Розділі II прикінцевих та перехідних положень визначено, що до осіб, засуджених до покарання у виді позбавлення волі із застосуванням відстрочки виконання вироку, застосовується ст. 78 цього Кодексу, яка, в свою чергу, визначає правові наслідки звільнення від відбування покарання з випробуванням. З цього моменту відстрочка виконання вироку військовослужбовцеві або військовозобов'язаному у воєнний час перестає існувати на законодавчому рівні.

Разом з цим слід пам'ятати, що про існування інституту відстрочки виконання вироку йшлося і у кримінально-процесуальному законодавстві, однак можливість відкласти початок виконання вироку стосовно вказаної категорії осіб у воєнний час не передбачалась. Про це свідчить аналіз різних редакцій процесуального законо-

давства, яке регламентувало зазначений правовий інститут, а саме: 1922 [9], 1927 [10], 1960 [11; 12] років. Чинний Кримінальний процесуальний кодекс України (КПК України) передбачає, зокрема, такі підстави вказаного інституту права: тяжка хвороба засудженого, яка перешкоджає відбуванню покарання (п. 1 ч. 1 ст. 536 КПК України); вагітність засудженої особи або наявність у неї малолітньої дитини (п. 2 ч. 1 ст. 536 КПК України); якщо негайне відбування покарання може потягти за собою винятково тяжкі наслідки для засудженого або його сім'ї через особливі обставини (пожежа, стихійне лихо, тяжка хвороба або смерть єдиного працездатного члена сім'ї тощо) (п. 3 ч. 1 ст. 536 КПК України).

На нашу думку, з огляду на вказані особливості становлення відстрочки виконання вироку військовослужбовцеві або військовозобов'язаному на законодавчому рівні, для успішної адаптації цього положення в КПК України необхідно визначитись з його обов'язковими структурними елементами, без врахування яких запровадження такого нововведення матиме формальний характер.

Цілком зрозумілим є той факт, що діючі умови і обмеження у застосуванні відстрочки виконання вироку поширюватимуться й на вказану підставу. Необхідно зазначити, що порівняно з нормами КК України 1960 року відстрочка виконання вироку військовослужбовцеві або військовозобов'язаному в КПК України має більш широкий умовний діапазон, адже не обмежується відстрочкою виконання вироку, яким особу засуджено до позбавлення волі. Таке твердження ґрунтується на тому, що відстрочка виконання може бути застосована до тих вироків, якими особу засуджено до визначеного переліку покарань, а саме: виправних робіт, арешту, обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, позбавлення волі (ч. 1 ст. 536 КПК України). Також існують обмеження, згідно з якими застосування даного інституту права не допускається щодо осіб, засуджених за тяжкі (крім випадків, коли засуджена особа перебуває у стані вагітності або має малолітню дитину) та особливо тяжкі злочини незалежно від строку покарання (ч. 2 ст. 536 КПК України).

Досліджувана підстава вказаного правового інституту має і свої особливості. Передусім необхідно розуміти, що вона орієнтована на визначене та вичерпне коло осіб, до складу якого входять військовослужбовці та військовозобов'язані. У Законі України «Про військовий обов'язок і військову службу» [13] до поняття «військовослужбовець» віднесено осіб (у тому числі іноземців та осіб без громадянства), які проходять військову службу у Збройних Силах України (абзаци 3, 7 ч. 9 ст. 1 цього Закону). Під військовозобов'язаними розуміють тих осіб, які перебувають у запасі для комплектування Збройних Сил України та інших військових формувань на особливий період, а також для виконання робіт із забезпечення оборони держави (абзац 4 ч. 9 ст. 1 цього Закону). Також зазначено, що жінки, які мають фах, споріднений з відповідною військово-обліковою спеціальністю, визначеною в переліку, затверджені Кабінетом Міністрів України, та придатні до проходження військової служби за станом здоров'я, віком та сімейним станом, беруться на військовий облік військовозобов'язаних та можуть бути призвані на військову службу чи залучені для виконання робіт із забезпечення оборони держави у воєнний час (частини 11–12 ст. 1 цього Закону).

Необхідно звернути увагу на ту особливість, яка випливає з самої назви, адже можливість відкладання початку виконання вироку (у минулих редакціях) передбачалась винятково у воєнний час. Така специфічність привертає увагу, оскільки воєнний час ототожнюється з одним із особливих правових режимів – військового або надзвичайного стану в Україні, зміст та порядок введення яких регулюються Законом України «Про правовий режим воєнного стану» [14] та Закону України «Про правовий режим надзвичайного стану» [15] відповідно. Зважаючи на ситуацію в нашій країні, вочевидь, слід вести мову про інший правовий режим, оскільки Указом Президента України від 14 квітня 2014 року було введено в дію рішення Ради національної безпеки і оборони України від 13 квітня 2014 року «Про невідкладні заходи щодо подолання терористичної загрози і збереження територіальної цілісності України» [16],

внаслідок чого на сході нашої країни розпочато антитерористичну операцію – комплекс скоординованих спеціальних заходів, спрямованих на попередження, запобігання та припинення терористичної діяльності, звільнення заручників, забезпечення безпеки населення, знешкодження терористів, мінімізацію наслідків терористичної діяльності (абзац 21 ст. 1 Закону України «Про боротьбу з тероризмом») [17]. Запропоноване уточнення актуалізує сутність вказаної підстави, яка полягає у посиленні обороноздатності держави саме в період наявності загрози посягання на її цілісність та суверенітет.

Відстрочка виконання вироку щодо вказаної категорії осіб відбуватиметься з конкретною обов'язковою умовою – відправленням військовослужбовця або військовозобов'язаного до діючого військового формування. Законом України «Про оборону України» визначено військове формування як створену відповідно до законодавства України сукупність військових з'єднань і частин та органів управління ними, які комплектуються військовослужбовцями і призначені для оборони України, захисту її суверенітету, державної незалежності і національних інтересів, територіальної цілісності і недоторканності у разі збройної агресії, збройного конфлікту чи загрози нападу шляхом безпосереднього ведення воєнних (бойових) дій (абзац 12 ст. 1) [18].

Також необхідно визначити строк застосування підстави, тобто проміжок часу, протягом якого особа перебуватиме у військовому формуванні. З огляду на її цільове призначення вважаємо, що після ліквідації чинників, які слугували умовами введення періоду антитерористичної операції, зникає потреба дії вказаного інституту права. Саме тому така можливість надаватиметься на період часу між датою набрання чинності Указом Президента України від 14 квітня 2014 року № 405/2014 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 13 квітня 2014 року «Про невідкладні заходи щодо подолання терористичної загрози і збереження територіальної ціліс-

ності України» та датою набрання чинності Указом Президента України про завершення проведення антитерористичної операції або військових дій на території України (ст. 1 Закону України «Про тимчасові заходи на період проведення антитерористичної операції») [19].

Окремо варто розглянути питання наслідків застосування даної підстави відстрочки виконання вироку, актуальність якого підтверджується тим, що, як зазначено вище, норми матеріального права сприяли можливості звільнення від покарання або заміни покарання іншим, більш м'яким (ч. 2 ст. 46 КК України 1960 року). Незважаючи на таке суттєве заохочення, сучасний формат інституту відстрочки виконання вироку не передбачає таких наслідків, адже надається з тією метою, щоб засуджена особа реалізувала свої конституційні права, вирішила життєві та сімейні ситуації, за яких негайне виконання вироку може потягти за собою тяжкі та непотрібні для правосуддя наслідки [20, 121]. Тому вирок суду підлягатиме виконанню після спливу строку його відстрочки. У зв'язку з відсутністю таких пільг для засудженого виникає запитання: навіщо засудженому ризикувати власним життям, якщо він не може розраховувати на звільнення або пом'якшення покарання? Дійсно, в такому вигляді відстрочка виконання вироку має дещо патріотичне, ідейне спрямування. Попри це, важко не погодитись з Е.Ф. Куцовою, яка наголошувала: «Священним обов'язком громадян є захист Батьківщини. І було б неправильно у всіх випадках позбавляти його такої можливості виконати цей обов'язок тільки тому, що ним скоєно злочини» [21, 16].

Отже, вважаємо за доцільне внести зміни до чинного законодавства та доповнити ч. 1 ст. 536 КПК України пунктом 4, який необхідно викласти у наступній редакції: «якщо засуджена особа є військовослужбовцем або військовозобов'язаним, який підлягає призову чи мобілізації, – на період проведення антитерористичної операції з направленням засудженого до діючого військового формування».

Список використаних джерел:

1. Декларація про державний суверенітет України, прийнята Верховною Радою УРСР 16 липня 1990 року за № 55-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/55-12>
2. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України від 28 липня 1996 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80>
3. Про заходи підвищення обороноздатності держави: Указ Президента України від 1 травня 2014 року № 447/2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/447/2014>
4. Законодательные и административно-правовые акты военного времени (с 22 июня 1991 г. по 22 января 1942 г.). – Чкалов: Юридическое изд-во НКЮ СССР, 1942. – 126 с.
5. Законодательные и административно-правовые акты военного времени (с 22 марта 1942 г. по 1 мая 1943 г.). – М.: Юридическое изд-во НКЮ СССР, 1944. – 295 с.
6. Об утверждении Основ уголовного законодательства Союза ССР и союзных республик: Закон СССР от 25 декабря 1958 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://ru.wikisource.org/wiki/>
7. Кримінальний кодекс України: Закон України від 28 грудня 1960 року № 4651-VI (втратив чинність) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2001-05>
8. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 року № 2341-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>
9. Уголовно-процессуальный кодекс УССР, утвержденный В.У.Ц.И.К. 13 сентября 1922 года. – Х.: Юридическое издательство Наркомюста УССР, 1922. – 59 с.
10. Уголовно-процессуальный кодекс УССР. Официальное издание в редакции 1927 года. – Х.: Юридическое издательство Наркомюста УССР, 1927. – 124 с.
11. Уголовно-процессуальный кодекс Украинской ССР. – К.: Госполитиздат, 1961. – 213 с.
12. Кримінально-процесуальний кодекс України: Закон України від 28 грудня 1960 року № 1001-05 (втратив чинність) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1001-05>
13. Про військовий обов'язок і військову службу: Закон України від 25 березня 1992 року № 2232-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2232-12>
14. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12 травня 2015 року № 389-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/389-19>
15. Про правовий режим надзвичайного стану: Закон України від 16 березня 2000 року № 1550-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1550-14/conv>
16. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 13 квітня 2014 року «Про невідкладні заходи щодо подолання терористичної загрози і збереження територіальної цілісності України»: Указ Президента України від 14 квітня 2014 року № 405/2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/405/2014>
17. Про боротьбу з тероризмом: Закон України від 20 березня 2003 року № 638-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/638-15>
18. Про оборону України: Закон України від 6 грудня 1991 року № 1932-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1932-12/conv>
19. Про тимчасові заходи на період проведення антитерористичної операції: Закон України від 2 вересня 2014 року № 1669-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1669-18>
20. Волков Г.И. Как ведутся уголовные дела / Г.И. Волков. – Х.: Юридическое издательство НКЮ УССР, 1925. – 127 с.
21. Куцова Э.Ф. Исполнение приговора: курс лекций / Э.Ф. Куцова; МГУ им. М.В. Ломоносова, Юрид. фак. – М.: Издательство Московского университета, 1960. – 49 с.

Антон ЧЕРНИЄНКО

ВІДСТРОЧКА ВИКОНАННЯ ВИРОКУ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЕВИ АБО ВІЙСЬКОВОЗОВ'ЯЗАНОМУ НА ПЕРІОД ПРОВЕДЕННЯ АНТИТЕРОРИСТИЧНОЇ ОПЕРАЦІЇ

Досліджено питання щодо відстрочки виконання вироку військовослужбовцеві або військовозобов'язаному на період проведення антитерористичної операції. Проаналізовано основні структурні елементи вказаної підстави та запропоновано її впровадження до кримінального процесуального законодавства України.

Ключові слова: кримінальний процес; виконання судових рішень; відстрочка виконання вироку; військовослужбовець; військовозобов'язаний; антитерористична операція.

Антон ЧЕРНИЕНКО

ОТСРОЧКА ИСПОЛНЕНИЯ ПРИГОВОРА ВОЕННОСЛУЖАЩЕМУ ИЛИ ВОЕННООБЯЗАННОМУ НА ПЕРИОД ПРОВЕДЕНИЯ АНТИТЕРРОРИСТИЧЕСКОЙ ОПЕРАЦИИ

Исследован вопрос об отсрочке исполнения приговора военнослужащему или военнообязанному на период проведения антитеррористической операции. Проанализированы основные структурные элементы указанного основания и предложено его внедрение в криминальное процессуальное законодательство Украины.

Ключевые слова: уголовный процесс; исполнение судебных решений; отсрочка исполнения приговора; военнослужащий; военнообязанный; антитеррористическая операция.

Anton CHERNIENKO

POSTPONEMENT OF EXECUTION OF VERDICT TO SOLDIERS OR RESERVIST DURING THE ANTI-TERRORIST OPERATION

The paper studies the postponement of execution of verdict to soldiers or reservist during the anti-terrorist operation. Analyzed the main structural elements of said base and prompted its introduction in the criminal procedural legislation of Ukraine.

Keywords: criminal process; enforcement of court decisions; postponement of execution of verdict; soldier; reservist; anti-terrorist operation.

Вісник

НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ
ПРОКУРАТУРИ УКРАЇНИ

2(44)'2016

Редактори:

Світлана Барандич
Зоя Пономаренко
Ірина Байдачна
Наталія Панфілова
Ольга Степанюк

Дизайн обкладинки

Ольга Демерлій

Верстка

Оксана Колосюк

Формат 21х29,7 1/1.

Папір офсетний. Друк цифровий.

Ум. друк. арк. 14,78. Обл.-вид. арк. 10.

Наклад 326 прим. Зам. № 05-04-1

Виготовлення оригінал-макета та друк

редакційно-видавничий відділ

Національної академії прокуратури України

вул. Мельникова, 81-б, м. Київ, 04050.

Підписано до друку

04.05.2016

Свідectво про внесення суб'єкта
видавничої справи до Державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції

Серія ДК № 4001 від 10.03.2011.